asynonym of मञ्जुघोष is जिनेन्द्र But my Jaina friends who are versed in these things assure me that there is no divinity of the name of मञ्जुघोष either in the श्वेताम्बर or in the दिगम्बर hierar hy of the Jainas On the other hand मञ्जुघोष was a बोधिसत्त्व or Buddhist Missionary who lived in Nepal He is variously called मञ्जु, मञ्जुश्री, मञ्जु नाथ मञ्जुघोष & worshipped by the Buddhists of the महायान sect Images and pictures of this बोधिसत्त्व can be seen in Buddhistic Iconography The descr ptions of this God also exist in their Iconology Such works as साधनमालातन्त्र परमार्थनामसङ्गीति, सद्धर्मपुण्डरीक सुवर्णप्रभास, सुखावतीव्यूह &c contain the prayers to and rules of worship of मञ्जुघोष। A treatise of this sect begins thus ॐ नमो मञ्जुनाथाय। जगद्गुरु मञ्जुघोष नत्वा वाक्कायचेतसा &c

Again मञ्जुघोष is also recognised as a god by those who follow the religion dictated by the Tantras The ways of his worship and his accounts are quoted in the तन्त्रसार by महामहोपाध्यायकृष्णानन्दभट्टाचार्य from the वाराहीतन्त्र, भैरवतन्त्र, and रुद्रयामलतन्त्र। Hence (d) it appears that a Trantric sect of the Hindus, worshipping this god, prevailed once in Bengal at least, if not anywhere else Quotes कृष्णानन्द in his तन्त्रसार—

> कात्यायनीमिव श्री सर्वार्थसाधक।
> श्रीमञ्जुघोषो जयतु साधकानां सुखावह॥ १॥

अस्य ध्यान यथा—

> शशधरमिव शुभ्र खड्गपुस्ताङ्कपाणि
> सुरुचिरमतिशान्त पञ्चचूड कुमारम्।
> पृथुतरवरमुख्य पद्मपत्रायताक्ष
> कुमतिदहनदक्ष मञ्जुघोष नमामि॥ १॥ (+)

So, if मञ्जुघोष mentioned by रक्षित be his god, he was either a Buddhist or a Tantric

But the general opinion is that रक्षित was a Buddhist Nothing more is known of his life, parentage or birth place

Maitreya eulogises the भाष्यकार in 7 2 12 of his तन्त्रप्रदीप, with the remarks that कैश्चिदिति। सूत्रकारमतानुसारिणः इति। एतदयुक्तमिव दृश्यते। नहि भाष्यकारमतसमाश्रयणकारस्य कथमाश्रितवं वर्णयितु युज्यते। सूत्रकारवार्त्तिककाराभ्यां सहैव भाष्यकारमतम्। तथाह—

(d) कृष्णानन्द had the title आगमवागीश He was a resident of नवद्वीप in district Nadia and co eval wi h Chaitanya—(A D 1485 —A D 1533) He was a नैयायिक in the author of a compendium of the Tantras It contains the rules and regulations of the Tantric religion current in Bengal The beginning of his तन्त्रसार is नत्वा कृष्णपदद्वन्द्व ब्रह्मादिसुरवन्दितम्। गुरुञ्च ज्ञानदातार कृष्णानन्देन धीमता॥१॥ तन्त्रतत्त्वप्रबोधार्थ अक्लिष्ट च। सौकर्यार्थञ्च संचेपात् तन्त्रसारो विरच्यते॥२॥ 'The colophon is इति महामहोपाध्यायश्रीकृष्णानन्दभट्टाचार्यविरचितस्तन्त्रसारः समाप्त।

SOME ACCOUNTS OF THE MSS OF THE धातुप्रदीप

FROM WHICH THE PRESS COPY OF THE TEXT HAS BEEN PREPARED

I have got altogether six MSS to prepare the press copy of the धातुप्रदीप They are marked क ख, ग घ, ङ and च

(क) This MS is in Bengali character Each page of it contains 7 lines It is a very good copy, but mutilated and breaks up suddenly at the भ्वादि root घुष (183) It belongs to the Rajshahi college Library It extends from the beginning up to the root घुष, only 7 leaves in all

(ख) This is an exact copy from (क) It breaks up also at the same root घुष Even the very mistakes in the copying made in (क) are repeated here. Each page of it contains 8 or 9 lines Only 6 leaves are found in it from the beginning This MS also belongs to the Rajshahi college It is in Bengali character

(ग) This MS is a copy obtained from the वार्त Library of Vizigapatam, Madras The Library had also a copy It is from the MS no 3718 of the Asiatic Society of Bengal at Calcutta which has the following—श्रीपुरुषोत्तम शर्मणः पुस्तकमिदम् । लिखितमिदं केनचित् । शकाब्दाः १४९० । २८ आषाढस्य In the वार्त Library it is no 6924 The copy supplied from the वार्त Library is in the Devanagari character But the original is undoubtedly in Bengali Saka 1490 is 1568 A D

(घ) It is a copy from the Government Oriental MSS Library of Madras This Library too had a copy of the aforesaid MS which had once belonged to पुरुषोत्तम शर्मा, and it is from the Asiatic Society of Bengal, Calcutta Our copy from it is in the Devanagari character But the original is in Bengali character So ग and घ are from the one and same MS

(ङ) This is a very good and correct MS It is complete and in Bengali characters There are 95 leaves in it In each page there are 6 lines It belongs to the Varendra Research Society of Rajshahi It was procured from Pundit Kshitish Chandra Bhattacharya of the Village Salikha in District Rajshahi It is marked no 597, Varendra Research Society

(च) This MS, also belongs to the Varendra Research Society, Rajshahi and is marked no 643 It contains 61 leaves In each page there are 8 lines Paper 4 × 17 But it is mutilated The first 10 leaves are wanting The fragmentary copy begins with the root चन्द्र आह्लादने दीप्तौ च (200) It was procured from Pundit Kalisaran Smrititirtha of village Halsa, District Rajshahi It is of course in Bengali characters So the ensuing text is really from only the Bengal MSS

M M Pandit Ganapati Sastri of Trivandrum wrote to the undersigned that he had got a copy of the धातुप्रदीप But it is also a copy from the पार्वं Library of Vizagapatam Hence it was not taken in and consulted as a copy has already been procured from the same source

But a very substantial amount of help has been found in the माधवीय धातुवृत्ति In its edition printed at Benares, very often quotations are found from Maitreya's धातुप्रदीप Most of them have been found to precisely tally with the passages in our copies marked ङ and च In fact the MS ङ is quite enough for determining the text of the b ok and though it presents only the Bengal recension, it may fairly and reasonably be taken as a genuine representive of the धातुप्रदीप as it had come from its author, on account of its aforesaid unity with the quotations given by सायणाचार्य in his धातुवृत्ति ।

DACCA
NOVEMBER, 1919

SRISH CHANDRA CHAKRAVARTI

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठायाम्	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
21	2	भार्जियंद्धयं	भाविरयहृद्यं
27	26	अनेकाप्त्वादाम्	अनेकाप्प्वादाम्
47	2	विनाम	विनमा
53	8	अघपतन	अग्रपतन
61	6	माल, वेणुः	वत्ल, वेणुः
104	13	ददन्धतुः	ददभतुः
109	22	विवर्द्धिर्यति	विवर्द्धिषति
128	20	अघाति	अड्डाति
136	1	सहृयति	सहृयति
138	10	वसु तु	वस् त
151	28	पटो	पटी

अथ

महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितविरचितो

धातुप्रदीपः ।

सम्बुद्धोपप्रसादेन धातूनां वृत्तिमारभे । (१)
यदुक्तोऽसून् यथा भीमः (२) प्रोक्तवांस्तद्वदागमात् ॥१॥

(१) शैवाग्निवार्थविद् यो मां शैवाग्निशरो, स्फुटम् ।
निमित्ताध्यायपदान्ते सं मैत्रमयणीतनम् ॥ १ ॥

अथादिम् धातुपाठेऽपिठितानि इदादित्याख्यातप्रख्याता एवात्मनस्मारि । इतोऽजनि छन्दःसूत्र' एकाभाव इत्यादीनि तु शब्दाधातुकतीर्थदेशात् । तानि पारिचितविधानानि कानिचिद् यथायथमिहोच्यन्ते । तमाद्यादिनुमारिभ । (1)

१ । उपदेशेऽजनुनासिक इत् । (१।३।२)

उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् । उपदेश आद्योच्चारणम् । स च धातुपाठपातिपदिकपाठौ सूत्र वार्त्तिके च । एतैर्हि शब्दा उपदिश्यन्ते । एधं । अतं । अकारश्चोऽकारोऽनुनासिक । सूत्रकार कृत इदानीमयमनुनासिकपाठः परिनष्टः । तेन हि "प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः ।" इह गुरूपदेशा देशानुनासिकपाठनिश्चयं । लघु । अयोकारोऽनुनासिकः । उपदेशे किं । अनर्थां अथ । लावर्णिकमनानुनासिकत्वम् । अनुनासिक किम् ? चिचिषीति । जिरिष्यति । इत्युक्तमस्य अनेन

(२) भीमोऽत्र पाणिनीयधातुपाठस्य व्याख्याताविशेष वैयाकरणः कश्चित् धातूनामर्थान् भू सत्तायाम् एधं वृद्धौ चाह इत्यमेव चपरम इत्यादीन् निर्दिदेश । भूवकारस्तु केवं कर्डं इत्यादेव पपाठ । एव हि पूर्वं धातुपाठः स्थित । तथापि धातूनां क्रियार्थाचित्वं वक्तोति :—"न च या आयस इत्याद्यर्थनिर्देशो नियामकः । तस्यापाणि नीयत्वात् । भीमसेनाद्यो ह्यर्थं निर्दिदिशुरिति स्मर्यते । पाणिनिस्तु ऋेच इत्यादयपाठीदिति माधवार्त्तिकयो स्पष्टम् । किञ्च चभियुक्तैरपि ह्यतोऽर्थनिर्देशो नास्यानात्मनिर्देशपर । सुस्पष्टमनुमतौत्याद्याभिमतानुपपत्तान् । तथा च—

क्रियावाचित्वमाख्यातुमेकैकोऽर्थः प्रदर्शितः ।
प्रयोगात् तेऽनुसर्तव्या अनेकार्था हि धातवः ॥१॥

इति । अतएव कुर्दं खुर्दं गुर्दं गुद क्रीडायामित्येवकारद पठ्यते । क्रिय चासिद्धाय (२।१।१६) इत्यादि सूत्राण्यपीह ज्ञापकानि । इति (शब्दकौस्तुभे १।३।१) ।

सुप्रयुक्तत्वात् (३) सत्तालक्षणस्यार्थस्य सर्वधात्वर्थव्यापकत्वेन (४)

लोपः। तस्य लोपः इत्यनेन (१।३।९)। प्रयोजनाभावे तु न कस्यापीत्संज्ञा। इदर्थाभावात् उदिन्तमिति (१।३।२, वा, १।३।७, वा) वार्त्तिककारवचनात्। तथा वेत्स्यतीत्यादिना (१।३।१२) विहितस्य अस्य सकारस्य न लोपः। प्रयोजनाभावात्। वसुम। मध्यमः।

२। हलन्त्यम्। (१।३।३)

उपदेशेऽन्त्यं हलित् स्यात्। यथा णीञ्। ज्ञप। धूञ्। कुष। षमूष। स्त्रम्। रम्। लुङ्। लविङ्। रास्। वेट्। दाण। चीकाण। इत्यादि।

३। न विभक्तौ तुस्माः। (१।३।४)

विभक्तिस्थास्तवर्गसकारमकारा इतो न स्युः। पचेरन्। पचतः। पचावम्। विभक्तिश्चेति (१।४।१०४) तिङां विभक्तिसंज्ञा। इदमोऽदित्यत्र (५।३।१०६) तु इदमस्थकारस्यापि अकारः। मलितिसंज्ञ। तिनत्स्वरापत्तिः।

४। आदिर्ञिटुडवः। (१।३।५)

उपदेशे आदिभूता ञि टु डु इत्येते इतः स्युः। ञिइन्धी दीप्तौ। टुवेपृ वेपते। डुवप उप्तिमम्। उपदेशे किम्? ञिकारादीनामपि। आदिः किम्? पटूयति। अस्ति हि पट्वादिषु पटुशब्दस्योपदेशः।

(क) इर उपसंख्यानम्। (१।३।७, वा)।

इर इत्संज्ञा स्यात्। च्युतिर् अच्युतत्। श्रुतिर् अश्रुतत्। ह्मिर् अदमीत्।

(II)

अथ इत्फलानि।

५। आदितश्च। (७।२।१६)।

आदितो धातोर्निष्ठायामिण् न स्यात्। ञिमिदा मिन्न मिन्नवान्। ञिक्ष्विदा क्ष्विण्ण क्ष्विण्णवान्। ञिष्विदा स्विन्न स्विन्नवान्।

६। विभाषा भावादिकर्मणोः। (७।२।१७)

भावे आदिकर्मणि चादितो धातोर्वा निष्ठायामिट् स्यात्। मिन्नमनेन मेदितमनेन। प्रमिन्न प्रमेदित।

७। इदितो नुम् धातोः। (७।१।५८)

इदितो धातोर्नुम् स्यात्। मित्त्वादन्त्यादचः परः। क्षुदि क्षुन्दति। टुनदि नन्दति। कुडि कुण्डिता। कुडि कुण्डितुम्। वदि वन्दते। स्पदि स्पन्दते। स्पन्दितव्यम्। स्पन्दनम्।

८। श्वीदितो निष्ठायाम्।

श्वयतेरीदितश्च निष्ठायामिण् न स्यात्। टुओश्वि शून शूनवान्। ओलजी लग्न लग्नवान्। ओविजी विग्न विग्नवान्। दीपी दीप्त। धन्दी धन्नः। धन्न।

९। उदितो वा। (७।२।५६)

---

(३) अप्रयुक्तत्वादिति मिथिलापत्तनमान्द्राजपुस्तकयोः पाठः। स च लिपिकरप्रमादविजृम्भित एव प्रतिभाति। परन्त्वपरेषु पुस्तकेषु सर्वत्र सुप्रयुक्तत्वादिति हि पाठः। तस्मिन्नेकस्मिन् पुस्तके कारणमप्युक्तम्। प्रयुक्तप्रयोगविषयत्वादिति। (४) सर्वपदार्थव्यापकत्वेनेति मान्द्राजपुस्तकद्वये पाठः।

प्राधान्याद् धातुसंज्ञायाम् भवतेरनुवादेन च वकारवतो

उदितः परस्य क्त्व इड् वा स्यात्। शमु शमित्वा शान्त्वा। दिवु देवित्वा द्यूत्वा। क्रमु क्रमित्वा क्रान्त्वा क्रन्त्वा। तमु तमित्वा तान्त्वा। दमु दमित्वा दान्त्वा।

१०। स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा। (७।२।४४)

स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड् वा स्यात्। षिधू सेद्धा सेधिता। असैत्सीत् असेधीत्। सेद्धव्यम् सेधितव्यम्। गाहू गाढा गाहिता गाहिष्यते घाक्ष्यते गाढुं गाहितुम्। गुपू गोप्ता गोपिता गोपायिता। स्वृ स्वर्ता स्वरिता। षूङ् सोता सविता सोष्यते सविष्यते। धूञ् धोता धविता।

११। नाग्लोपिशास्वृदिताम्। (७।४।२)

णिच्यग्लोपिनः शासेः ऋदितां चोपधाया ह्रस्वो न स्याच्चङ्परे णौ। यथा मालामाख्यत् अममालत्। मातरमाख्यत् अममातरत्। शासु अशशासत्। बाधृ अबबाधत्। याचृ अययाचत्। ढौकृ अडुढौकत्। त्रौकृ अतुत्रौकत्। लोकृ अलुलोकत्।

१२। पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु। (३।१।५५)

श्यन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्ॢदितश्च परस्य च्लेरङ् स्यात् परस्मैपदेषु। पुष् अपुषत्। गमॢ अगमत्। सृप्ॢ असृपत्। मसु अमसत्। आप्ॢ आपत्। द्युत अद्युतत्। श्रमु अश्रमत्। लुठ अलुठत्। कृत अकृतत्। परस्मैपदेषु किम्? अद्योतिष्ट। अलोठिष्ट।

१३। ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम्। (७।२।५)

हमयान्तस्य क्षणादेर्ण्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादिडादौ सिचि। ग्रह अग्रहीत्। स्यम अस्यमीत्। टुवम अवमीत्। व्यय अव्ययीत्। क्षण अक्षणीत्। श्वस अश्वसीत्। जागृ अजागरीत्। ण्यन्तः। ऊन औनयीत्। एल ऐलयीत्। आर्दयीत्। छन्दस्येव ण्यन्तस्योदाहरणम्। अन्यथा चङ् स्यात्। औनिनत्। (मतान्तरे औनिनत्।) ऐलिलत्। "पैनादिदद् देवपुरं पिनाकी" इति। श्वि अश्वयीत् एदिताम्। कटे अकटीत्। रगे अरगीत्। हगे अहगीत्। कखे अकखीत्।

१४। ओदितश्च। (८।२।४५)

ओदितो निष्ठातकारस्य नकारः स्यात्। ओलस्जी लग्नः लग्नवान्। ओविजी उद्विग्नः उद्विग्नवान्। ओप्यायी पीन आप्यान। सुओ सुन। दओ दयून। टुओश्वि शून। ओहाक् हीनः। ओहाङ् हानम्। स्वादय ओदित इति गणसूत्रम्। षूङ् सून। दूङ् दून। दीङ् दीन। डीङ् उड्डीनः।

१५। सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे। (७।४।९३)

चङ्परे णौ यदङ्गं तस्य योऽभ्यासो लघुपरकस्तस्य सन्वत् कार्यं स्याद् णावग्लोपेऽसति। अचीकरत्। अचीकमत। अपीपचत्। अपीपठत्। अबीभवत्। अमिमिलत्। अययजत्। लघुनि किम्? अततक्षत्। अररक्षत्। अजजागरत्। चङ्परे किम्? अहं पपच। परग्रहणं किम्? केवले चङि एव मा भूत्। अचकासत्। अनग्लोपे किम्? अचकथत्। अररचत्। इत्यादि मालामाख्यत् अममालत्। चाग्लोपे सन्वद्भावनिषेध फलम्।

१६। इरितो वा। (३।१।५७)

भुप्रभृतिशब्दसन्तानवाचकस्य भूवादिशब्दस्य निपातनात् साधुत्वार्थ-

इरितो धातो र्च्लेरङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे। च्युतिर् अच्युतत् अच्योतीत्। भिदिर् अभिदत् अभैत्सीत्। छिदिर् अच्छिदत् अच्छैत्सीत्। दृशिर् अदर्शत् अद्राक्षीत्। परस्मैपदे किम्। अभित्त। अच्छित्त।

१७। ञीतः क्तः। (३।२।१८७)

ञीतो धातोर्वर्त्तमाने क्तः स्यात्। ञिमिदा मिन्न। ञिधृषा धृष्ट। ञिइन्धी इद्ध। ञिक्ष्विदा क्ष्विण्ण।

१८। ट्वितोऽथुच्। (३।३।८९)

ट्वितो धातोरथुच् स्याद् भावे। टुवेपृ वेपथुः। टुओश्वि श्वयथुः। भ्राजथुः। नन्दथुः।

१९। ड्वितः क्त्रिः। (३।३।८८)

ड्वितो धातोः क्त्रिः स्याद् भावे। क्त्रेर्मम् नित्यमिति (४।४।२०) ततो मप्। डुपचष् पक्त्रिमम्। डुदाञ् दत्त्रिमम्। डुधाञ् हित्रिमम्। डुवप् उप्त्रिमम्। कृत्रिमम्।

२०। मितां ह्रस्वः (६।४।९२)।

मितामुपधाया ह्रस्वः स्यात् णौ परे। ज्ञपयति। घटयति। व्यथयति। जनयति। शमयति।

२१। चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्। (६।४।९३)

चिण्परे णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात्। अशमि अशामि। शमं शमम्। शामं शामम्। अजनि अजानि। जनं जनम्। जानं जानम्। अघटि अघाटि। घटं घटम्। घाटं घाटम्।

२२। षिद्भिदादिभ्योऽङ्। (३।३।१०४)

षिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् स्यात्। जॄष् जरा। त्रपूष् त्रपा। क्षमूष् क्षमा। डुपचष् पचा। भिदा। मृजा। क्षपा।

२३। अनुदात्तङित आत्मनेपदम्। (१।३।१२)

अनुदात्तेत उपदेशे यो ङित् तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात्। अनुदात्तेतो धातवो धातुपाठाज्ज्ञातव्याः। आस आस्ते। वस वस्ते। षूङ् सूते। सूयते। शीङ् शेते शिये। सूङो ङित्त्वं स्वरार्थम्। म्रियते लुङ्लिङोश्चेति (१।३।६१) आत्मनेपदनियमात्। अचिङो ङित्त्वमन्येकारित्वपरिहारार्थम्। तेन तन न तुम्। चटे। चचाते। चचक्षे।

२४। अनुदात्तेतश्च हलादेः। (३।२।१४९)।

अनुदात्तेतश्च हलादेः अकर्मकाद् युच् स्यात्। वृतु वर्तनः। वृध वर्धनः। विचयनः। अनुदात्तेतः किम्? भविता। हलादेः किम्? एधिता। आदिग्रहणं किम्? जुगुप्सकः। मीमांसकः। अकर्मकात् किम्। वसिता वस्त्रम्।

२५। स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले। (१।३।७२)।

स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रियाफले। यजते यजति। पचते पचति। षुञ् सुनुते सुनोति। डुकृञ् कुरुते करोति। डुदाञ् दत्ते ददाति।

स्वरितेतो धातवो धातुपाठादवगन्तव्याः। इत्थं कथितम्। अनुदात्तेद् धातुरात्मनेपदी। स्वरितेद् उभयपदी। उदात्तेत् परस्मैपदीत्यर्थः। उदात्तेत्त्वं धातुपाठे एव निर्दिष्टं। धातुभ्योऽपरे केचित् किन् चित् पित् इत्यन्ते। यथा डुपचष् षित्। डुधाञ् च ञित्। दाप् दैप् पित्।

अजन्तधातुवर्गे सुप्रयुक्तत्वादपि भवतिमेव प्रथमं निर्दिशति। भू सत्तायाम्।

(III) अथ गणफलानि।

अदादि—१६। अदिप्रभृतिभ्यः शपः (२।४।७२)। लुक् स्यात्। अत्ति। हन्ति।

चुरादि—१७। सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् (३।१।२५)।

जुहोत्यादि—१८। जुहोत्यादिभ्यः श्लुः (२।४।७५)। शपो लोप स्यादित्यर्थः। जुहोति। दधाति दत्ते।

दिवादि—१९। दिवादिभ्यः श्यन्। (३।१।६९) शपोऽपवादः। दीव्यति। नह्यति। सिव्यति।

स्वादि—२०। स्वादिभ्यः श्नुः। (३।१।७३) सुनोति सुनुते। चिनोति चिनुते।

तुदादि—२१। तुदादिभ्यः शः। (३।१।७७)। तुदति तुदते। नुदति नुदते।

रुधादि—२२। रुधादिभ्यः श्नम् (३।१।७८)। रुणद्धि रुन्धे। भिनत्ति भिन्ते।

तनादि—२३। तनादिकृञ्भ्य उः। (३।१।७९)। तनोति तनुते। करोति कुरुते।

२४। अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति। (६।४।३७)। हत। मत। रत। ततः।

क्र्यादि—२५। क्र्यादिभ्यः श्ना। (३।१।८१)। क्रीणाति क्रीणीते। पुनाति पुनीते। लुनाति लुनीते। श्नु श्नम् श्ना इत्येते च शपोऽपवादाः।

रुदादि—२६। रुदादिभ्यः सार्वधातुके (७।२।७६) वलादेरिट् स्यात्। रोदिति। रुद स्वप श्वस अन जक्ष इति रुदादिः।

> रोदिति स्वपितिश्चैव श्वसिति प्राणिति तथा।
> जक्षिति चेति विज्ञेयो रुदादिः पञ्चको गणः ॥१॥ इति।

शमादि—२७। शमामष्टानाम्। (७।३।७४) एतेषामष्टानां दीर्घः श्यनि च स्यात्।

> शाम्यति ताम्यति दाम्यति श्राम्यति तथा।
> क्षाम्यति चेति विज्ञेयो शमादिः सप्तको गणः ॥१॥ इति।

यजादि—२८। वचिस्वपियजादीनां किति। (६।१।१५) सम्प्रसारणं स्यात्।

> यजो वपो वहश्चैव वेञ्व्येञौ ह्वयतिस्तथा।
> वदतिश्च वसतिश्चैव यजादयो नव स्मृताः ॥१॥

भ्रमादि—२९। भ्रमामित्। (७।३।७६)। भ्रमुभ्रामुप्रभृतीनि भ्रमादयः।

निजादि—३०। णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ (७।४।७५)। णिजिर् विजिर् विषॢ इति निजादयः।

ज्वलादि—३१। ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः (३।१।१४०)।

> "ज्वलितादिर्द्विधा ... आकृतिरेव च।
> दीर्घोच्चारणं ... ॥१॥

भिदादि—३२। षिद्भिदादिभ्योऽङ् (३।३।१०४)। भावे अङ् स्यात्। भिदा छिदा इति भिदादि।

सतो भावः सत्ता। तत्परं सामान्यमपि भवत्यादिपदैः सत्ता साध्यस्वभावतयोच्यत इति क्रियावचनानां भूवादीनां धातुसंज्ञा विधीयमानाप्यपि भवति। कथं पुनर्ज्ञायते भवत्यादिपदैः सत्ता साध्यस्वभावतयोच्यत इति? साधनानां सन्निधानात्। एकाकिना पदेन क्रमेण कालत्रययुक्तायास्तस्या अभिधानात्। कदाचित् क्रियाप्रश्नेऽस्त्यादिभिरुत्तरदानाच्च। धातुसंज्ञायां धातोरित्यधिकारे (३।१।९१) वर्त्तमाने लडिति (३।२।१२३)

मुचादि — ४३। शे मुचादीनाम् (७।१।५९)। नुम् स्यात्।
मुचति लुम्पतिश्चैव विन्दति लिम्पति तथा।
सिचति कृन्ततिश्चैव खिदिः पिशि मुचादयः॥१॥

शमादि — ४४। शमादीनां दीर्घौष्यादय (७।१।७०)। कन्दलेव। गूर्तीन। मायमान।

तृम्फादि —(क) शे तृम्फादीनां नुम् वाच्यः (७।१।५९, वार्त्तिक) तृफ तृम्फ इत्यादिषु ये तुदादौ नकारानुषक्ता ते तृम्फादयः।

रधादि — ४५। रधादिभ्यश्च (७।२।४५) वलादेरार्धधातुकस्य वेट् स्यात्।
रधिर्नशिस्तृपिश्चैव दृपिद्रुहिर्मुहिः ष्णिहि।
ष्णुहिश्चेति अष्टमोऽसौ वेडादिका रधादयः॥१॥

शमादि — ४६। शमामष्टानां दीर्घः श्यनि (७।३।७४)।
४७। शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् (३।२।१४१)
शमिस्तमिर्दमिश्चैव श्रमिर्भ्रमिः क्षमिः क्लमिः।
इत्येते मदिना सार्द्धमष्टौ शमादय स्मृता॥१॥

ज्वलादिः — ४८। ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः (३।१।१४०) स्याद् वा। पक्षे अच्। ज्वल ज्वालः। भ्वादिषु ज्वलादयः पठ्यन्ते।

प्वादि —(४९) प्वादीनां ह्रस्वः (७।३।८०)। शिति परे। प्वादिः क्र्याद्यन्तर्गणः। पुनाति पुनीते।

ल्वादि —(५०) ल्वादिभ्यः। (८।२।४४)। एतदय एकविंशतिः क्र्याद्यन्तर्गण। तेभ्यः निष्ठातस्य नः स्यात्। लूनः। जीर्ण।

(IV) अथ प्रक्रिया—

कर्त्तरि शप्। सार्वधातुके यक्। धात्वादेः षः सः (६।१।६४)। णो नः (६।१।६५)। धात्वादेश उपदेशेऽजनुनासिक इत् (१।३।२)। न शादेः (७।३।१८)। दलो ल्युपधात्वादेः ... (३।१।२६) इत्यादयो विषयो यत्नतो यथायोग प्रदर्शयामः। अष्टाध्यायीत एव वेदितव्याः। विस्तरभयान्नात्र लिखितम्। यथा उदात्त सेट्। अनुदात्त अनिट्। परस्मैभाष परस्मैपदी। आत्मनेभाष आत्मनेपदी। उभयतोभाषः अथवा विभाषित उभयपदीत्यर्थः। इदिति इत समासतः कथ्यते।

लट् प्रत्ययः । शेषात् कर्त्तरि परस्मैपदमिति (१।३।७८) परस्मैपदम्भवति । भवति । भवतः । भवन्ति । कर्त्तरि कर्मव्यतीहार (१।३।१४) इत्यात्मनेपदं भवति । व्यतिभवते । भावकर्मणो (१।३।१३) रित्यात्मनेपदम् । भूयते । एवमन्यत्रापि लकारे वेदितव्यम् । लोट् भवतु । भवताम् । भवन्तु । भावे भूयताम् । विध्यादौ लिङ् भवेत् । आशीर्लिङि भूयात् । लङ् अभवत् । लुङ् अभूत् । लृङ् अभविष्यत् । लिट् बभूव । लृट् भविष्यति । भावे भविष्यते भाविष्यते । कर्मणि अनुभविष्यते अनुभाविष्यते । लुट् भविता । भवितारौ । भवितारः । भावे भविता भाविता । शतृशानचौ । भवन् भवन्तौ भवन्तः । व्यतिभवमानः । तृच् । आर्धधातुकस्येड् वलादे-रितीट् (७।२।३५) । भविता । भवितुम् । भवितव्यम् । अचो यत् । भवतीति भव्यः । भवनमिति वा भव्यम् । भुवो भाव इति (३।१।१०७) क्यप् प्रत्ययः । देवस्य भावो देवभूयम् । ओरावश्यक इति ण्यत् (३।१।१२५) । भाव्यम् । भवतैवेति वक्तव्यमिति पक्षे (५) यत्प्रत्ययः । भवतीति भावः भवः । आगिति भुवः करणभावयो (३।२।४५) रिति खच् । आमितम्भव ओदनः । आमितम्भवं वर्त्तते । कर्त्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ (३।२।५७) आढ्यम्भविष्णुः । आढ्यम्भावुकः । भुवश्चेत्यनुवृत्तौ (३।२।१३८) ग्लाजिस्थश्च क्स्नुः (३।२।१३९) । भवनशीलो भूष्णुः (६) । लषपतपदस्थाभूवृषहनकम-गमशॄभ्य उकञ् (३।२।१५४) । भावुकः । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यम-परिभूप्रसूभ्यश्चेतीनिः (३।२।१५७) । परिभवी । भुवः संज्ञान्तरयो (३।२।१७९) इति क्विप् । अधिभूः । परिभूः । आत्मभूः । स्वयम्भूः । प्रतिभूः । दृन्भूः । विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् (३।२।१८०) । विभुः । प्रभुः । सम्भुः । डुप्रकरणे मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानम् (३।२।१८०, वा) । शम्भुः । रञ्जेः क्युन् (उण्,२।२३७) इत्यनुवृत्तौ भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसि (उण् २।२३८) ।

(५) [illegible] काशिकोक्तं वार्तिकम् । वार्तिकपाठे तु नास्ति । भाष्य इति मात्र्यैवपुपादिसमानादेव । मप येमि च संसारे कनावां भाविभन्यगो ।

(६) ग्लाजिस्थश्चेति क्स्नु चर्त्व किषीष्वभेन (७।२।११) नास्ति । सुर्वधातुकेन (१।१।१८) छन्दसि भविष्णुः । विभुरी प्रभविष्णुरे इति अत्रपुभौमप्रभाविष्णु वैभवमिष्णादौ तु कयोनां निरङ्गत्वात् ।

बहुलवचनाद् (३।१।१) क्युन् भाषायामपि । भुवनम् । त्रिभुवनम् । स्तृभूशुषि-मुषिभ्यः कक् (उण्, ३।२२१) । भूकम् (७)। गमेरिनिः (उण्, ४।४४६) । आङि णिच्च (उण्, ४।४४७) । भुवश्च (उण्, ४।४४८) । भावी । श्रिणी-भुवोऽनुपसर्गे (३।३।२४) इति घञ् । भवनं भावः । प्रभाव इति तु प्रादि-समासे । स्त्रियां क्तिन् (३।३।९४) । भूतिः । विभूतिः । सम्पदादिभ्यः क्विप् वक्तव्यः । भावेऽधिकरणे च । भूः । ल्युट् च (३।३।११५) । भवनम् । परिभवनम् । भाभूपू इति (८।४।३४) णत्वनिषेधः । करणाधिकरणयोश्च (३।३।११७) । भवनम् । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण (३।३।११८) । प्रायेणेति सर्वोपाधिव्यभिचाराद् भवः । कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः (३।३।१२७) खल् । ईषदाढ्यम्भवं भवता । तूष्णीमि भुवः (३।४।६३) । क्त्वाणमुलौ । तूष्णीम्भूयास्ते तूष्णीम्भूत्वा तूष्णीम्भावम् । सन् । सनिग्रहगुहोश्चेति (७।२।१२) इण् निषेधः । बुभूषति । यङ् । गुणो यङ्लुकोः (७।४।८२) । बोभूयते । बोभवीति बोभोति । बोभूत्विति (७।४।६५) (८) ज्ञापकाद् भूसुवोस्तिङीति (७।३।८८), गुणप्रतिषेधो यङ्लुकि न भवति । णिच् । भावयति । अबीभवत् । भू प्राप्ता-वात्मनेपदीति चौरादिकः । तस्य तु सुखं भावयते । अर्थं भावयते । परस्मै-भाष इति परस्मैपदिनः पूर्वाचार्यसंज्ञा । उदात्त इति सेटः । सेड्ड्ययं धातुः । तेन सेट्त्वादस्येडागमो भवति ॥१॥

अतो मङ्गलार्थमात्मनेपदिषूदात्तेष्वेधतिं तवर्गान्तेषु निर्दिशति । एधँ वृद्धौ । एधते । एधाञ्चक्रे । ऐधिष्ट । ऐदिधत् । मा भवानिदिधत् ॥२॥

स्पर्धँ संघर्षे । स्पर्धते । पस्पर्धे । स्पर्धनः । स्पर्धा ॥३॥

गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च । गाधते । जगाधे । अजगाधत् । गाधनः ॥४॥

बाधृ लोडने । बाधते । बाधा । अबाधत । अबबाधत् । बाधनः ॥५॥

---

(७) भूकं छिद्रमित्यर्थः ।

(८) दाधर्तीतिसूत्रे (७।४।६५) बोभूत्विति पाठः । स च छान्दसः । अतो भाषायां भूसुवो स्तिङीति (७।३।८८) गुणनिषेधो न । छन्दस्येव गुणनिषेधः । "अतएव यङ्लुग्भाषायामपि सिद्ध" इति भट्टोजिः ।

णाधृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु। आद्यो णोपदेशः। नेतरः। तथा चोक्तं (9) सर्वे णादयो णोपदेशा नृतिनन्दिनर्दिनक्किनाटिनाथृनृवर्ज-मिति। नाधते। प्रणाधते। (10) अननाधत्। नाथते। प्रनाथते। नाथः। आशिषि नाथ इति (१।३।२१, वा) नियमादन्यत्राशिषः परस्मैपदम् भवति। नाथति। अर्थानुरोधेन धकारान्तप्रकरणे नाथतिरुपदिष्टः ॥६।७॥

दध धारणे। दधते दधेते दधन्ते। देधे। देधाते। देधिरे ॥८॥

स्कुदि आप्रवणे ॥९॥ स्कुन्दते। चुस्कुन्दे।

श्विदि श्वैत्ये। श्वैत्य इत्येके। श्विन्दते। शिश्विन्दे ॥१०॥

वदि अभिवादनस्तुत्योः। वन्दते। ववन्दे। वन्दारुः। वन्दी। वन्दः। वन्दना। ११।

भदि कल्याणे सुखे च। भन्दते। बभन्दे। भन्दः। भद्रम्। भन्द्यते। "भद्रः पुंसि वृषे मतः।" १२।

मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु। १३। मन्दते। ममन्दे। मन्दः। मन्दुरा। मन्दिरम्।

स्पदि किञ्चिच्चलने। १४। स्पन्दते। पस्पन्दे। स्पन्दनः।

क्लिदि परिदेवने। १५। क्लिन्दते। चिक्लिन्दे। क्लिन्दः। परस्मैपदिषु पाठात् क्लिन्दतीति भवति। उभयपदित्वं न युज्यते। कर्त्रभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदमकर्त्रभिप्राये चात्मनेपदं यथा स्यात्।

मुद हर्षे। १६। मोदते। मुमुदे। मुदितमनेन मोदितमनेन। प्रमुदितः प्रमोदितः। मुदित्वा मोदित्वा। मुमुदिषते मुमोदिषते। मोमुद्यते। मुत्। मुद्गरः। मुद्गः। मुद्रा। मुद्गिरः।

दद दाने। १७। ददते ददेते ददन्ते। "प्रसह्य ते साधुधियं ददन्ते"। दददे।

ष्वद स्वर्द आस्वादने। १८।१९। आद्यः षोपदेशः। नेतरः। तदुक्तम् (11)

---

(9) भाष्य इति शेषः।

(10) अन्ये तु नाधतेर्णोपदेशत्वं न स्वीकुर्वन्ति। तन्मते प्रनाधत इति दन्त्यपरम्।

(11) भाष्य इति शेषः।

षजदन्त्यपराः सादयः षोपदेशाः स्मिङ्स्विदिस्वदिस्वञ्जिस्वपयश्च सृपिसृजि-
स्तृस्त्यासेकृसृवर्जमिति। स्वदते। असिष्वदत्। सः स्विदिस्वदिसहीनाञ्चेति
षत्वस्यापवादः (८।३।६२) सत्वम्। सिस्वादयिषति। स्वर्दते। सिस्वर्दयि-
षति। ह्रस्ववत्प्रकरणे स्वदतिं निर्दिश्य रेफवत्संयोगान्तप्रकरणे स्वर्दतिं
निर्दिष्टवान्। स्वादतिस्तु दीर्घोपधप्रकरणे पृथगेव निर्देष्टव्यः।

उर्द माने क्रीडायाञ्च। २०। ऊर्दते। ऊर्दाञ्चक्रे।

कुर्द खुर्द गुद क्रीडायामेव। २१।२२।२३। कूर्दते। खूर्दते। उपधायाञ्चेति (८।२।७८) दीर्घत्वमत्र केचिन्नेच्छन्ति। तन्मते कुर्दते। खुर्दते
इति। गोदते। गोदः। गोदौ छन्दौ। क्रीडायामेवेत्येवकारादन्यत्रार्थनिर्देशेष्वनियमोऽनुमीयते। (12)

षूद क्षरणे। २४। सूदते। सुषूदे। सूदिता। मधुसूदनः। नन्द्यादिः।

ह्राद अव्यक्ते शब्दे। २५। ह्रादते। जह्रादे। दुन्दुभिह्रादः। ह्रदो
जलाशयविशेषः (13)। पृषोदरादित्वाद् ह्रस्वत्वम्।

ह्लादी सुखे च। २६। ह्लादते। जह्लादे। प्रह्लन्नः। प्रह्लन्नवान्।
आह्लादः। प्रह्लादः।

स्वाद आस्वादने। २७। स्वादते। सस्वादे। असिस्वदत्। सिस्वादयि-
षति। षोपदेशोऽयमिति षत्वं न भवति।

पर्द कुत्सिते शब्दे। २८। पर्दते। पर्दनः। (14)

यती प्रयत्ने। यतते। येते। यत्वम्। यत्तः। यत्तवान्। आयत्तः।
यत्नः। २९।

युतृ जुतृ भासने। ३०।३१। योतते। युयुते। अयुयोतत्। जोतते।

विथृ वेथृ याचने। ३२।३३। वेथते। विविथे। वेविथ्यते। अविवेथत्।
विथ्यते। वेथते। विवेथे। विवेथ्यते। वेथ्यते।

---

(12) गुर्द इत्यन्ये अविक पठन्ति।

(13) अगाधजलाशय इति कश्यपके पाठः।

(14) चौचे कर्दति पर्दते गुदरवे रेचति वार्के इवी वृद्धेति मरवे भगघ इवत्रे श्रेवेति ईर्देति च। इति केशव।

श्रथि । शैथिल्ये । ३४ । श्रन्थते । श्रन्थ्यते । शश्रन्थे । शश्रन्थाते । अशश्रन्थत् । शाश्रन्थ्यते ।

ग्रथि कौटिल्ये । ३५ । ग्रन्थते । ग्रन्थ्यते । जग्रन्थे । जग्रन्थाते ।

श्रन्थ मोचनप्रतिहर्षणयोः । ग्रन्थ सन्दर्भे इति क्र्यादौ । तयोस्तु श्रथ्नाति । श्रथ्यते । ग्रथ्नाति । ग्रथ्यते इत्यादि रूपम् । श्रन्थ ग्रन्थ सन्दर्भे इति चुरादौ विकल्पितणिच्प्रकरणे । श्रन्थयति श्रन्थति । ग्रन्थयति ग्रन्थति । क्र्यादि-चुरादिष्वानिदितः । श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनामिति लिटः कित्त्वे सति श्रेथतुः । श्रेथुः । ग्रेथतुः । ग्रेथुरिति भवति । केचित् तु-वापदरूपमकित् वार्त्तं कुर्वन्ति । तथाच सदिस्वञ्ज्योः परस्य लिटीत्यत्र (८।३।११८) वृत्तावुक्तं स्वञ्जेः परस्य लिटो विकल्पेन कित्त्वमिच्छन्तीति । तन्मतेने-तयोरपि पक्षे शश्रन्थतुर्जग्रन्थतुरित्येवं भवति । सर्वत्र णिश्रन्थिग्रन्थिब्रूञात्मने-पदाकर्मकाणाञ्चेति (३।१।८९, वा) कर्मकर्त्तरि यक्चिणोः प्रतिषेधः । श्रन्थते स्वयमेव । श्रथ्नीते । अश्रन्थिष्ट । ग्रन्थते । ग्रथ्नीते । अग्रन्थिष्ट ।

कत्थ श्लाघायाम् । ३६ । कत्थते । विकत्थी । विकत्थनः ।

आत्मनेभाषेत्यात्मनेपदिनां पूर्वाचार्यसंज्ञेयम् । उदात्ता इति सेट्त्वार्थ-मुक्तम् । अनुदात्तेत इत्यनुदात्तेत् संज्ञैषामित्यर्थः । तस्य फलमनुदात्तङित इत्यात्मनेपदम् (१।३।१२)। एवं तवर्गान्तानात्मनेपदिनः परिसमाप्य तवर्गान्ताः परस्मैपदिन उच्यन्ते ।

अत सातत्यगमने । ३७ । अतति । आत । आततुः । आता दिशः । इणत्यतिभ्याम् (उण्, ४।५६८) । आतिः । स्वातिः । चौवातः । पदातिः । अतसी ।

चिती संज्ञाने । ३८ । चेतति । चेततः । चिचेत । चेतनः । चित्तः । चित्तवान् । चेतिता । चितित्वा चेतित्वा । चिचितिषति चिचेतिषति । चित् । चिद्रूपः । चेतः । चितेः कणः कश्च (उण्, ४।६१५)। चिक्कणः । चैक्कण्यम् । (15)

(15) चविदाणिदस्याकाते अहल्येव स चेतनीति इत्यनुव ।

च्युतिर् आसेचने । ३९ । च्योतति । अच्युतत् अच्योतीत् । च्युतित्वा च्योतित्वा ।

श्च्युतिर् क्षरणे । ४० । श्च्योतति । अश्च्युतत् । अश्च्योतीत् । दन्त्यादिरयमुपदेशे दृश्यते । मधुश्च्योततीति मधुश्चुत् । तस्माच्चाणो (16) मधुगिति यथा स्यादिति । श्चुतिरित्यप्येके पठन्ति । चुतिर् आसेचन इति च । चोतति । अचुतत् अचोतीत् । (17)

मन्थ विलोडने । ४१ । मन्थति । मथ्यते । मथितम् । मन्थनी । क्र्यादिष्वप्ययं पठ्यते मथ्नाति । मथितः ।

कुथि पुथि लुथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः । ४२-४५ । (18) । कुन्थति । कुन्थ्यते । पुन्थति । पुन्थ्यते । लुन्थति । लुन्थ्यते । मन्थति । मन्थ्यते । कुन्थ संक्लेश इति क्र्यादौ । कुथ्नाति । कुथ्यते ।

षिधु गत्याम् । ४६ । सेधति । सिषेध । अभिषेधति । "त्रियो ग्रन् परिषेधतः" । सेधतेर्गताविति षत्वप्रतिषेधः (८।३।११३) । प्रतिषेधति पापात् । अनेकार्थत्वादस्याप्रतिषेधः । प्रत्यषेधत् । प्रतिषिषेधिषति । उदितो वा (७।२।५६) । सेधित्वा सिद्ध्वा सिधित्वा । यस्य विभाषा (७।२।१५) । सिद्धम् । केचिदस्यौकारमनार्षमिच्छन्ति । तथा च एकाच उपदेशेऽनुदात्तादित्यत्र (७,२।१०) इष्टौ निष्ठाया सिधितमित्युदाहृतम् ।

षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च । ४७ । शासनं शास्त्रम् । सेधति । सिषेध । स्वरतिसूतीत्यादिनेड्विकल्पः । सेधिता सेद्धा । सेधित्वा सिधित्वा सिद्ध्वा । क्रादिनियम-(७।२।१३) प्रत्युज्जीवितस्येटो बलीयस्त्वमिष्यते । तेन स्वरतिसूतिसूयति धूञूदितो वेति (७।२।४४) प्राप्तस्य विकल्पस्यापवादो नित्यमिडागमो भवति । सिषेधिव । सिषिधिम । "अल्पत्वाद्यकारान्तयोर्धकारान्तेभ्यः पूर्वं निर्देशः । प्रथमं हि लघूपदिश्यते ।

(16) अत्र माधवः :—"एवञ्च श्चुतिश्चात्पदमध्यस्थश्चकारमेवेत्यादिमिकल्पम्" इति ।

(17) अत्र आसने इति वा पाठः । माधव उक्तो ।

(18) अत्र क्वचित् मथीत्यस्मात् परं माथीति च पठ्यते । तस्य माथति माथ्यते इति रूपं दर्शितम् ।

खाद्ट भक्षणे। ४८। खादति। चखाद। अचखादत्।

खद स्थैर्ये। हिंसायाञ्च। ४९। खदति। खदिरः। अचखदत्। (19)

बद स्थैर्ये। ५०। बदति। बबाद बेदतु बेदुः। बदरम्। बदरीकुशः। (20)

गद व्यक्तायां वाचि। ५१। गदति। प्रणिगदति। अजगदत्। गद्यम्। प्रगाद्यमिति एके। निगादः निगदः। अनुगदः।

रद विलेखने। ५२। रदति। रदः। रदनः।

णद अव्यक्ते शब्दे। ५३। नदति। प्रणदति। प्रणिनदति। निनदः निनादः। पचादिषु नदडिति पठ्यते। तत्सामर्थ्याददन्तादपि टिड्ढाणिति (४।१।१५) ङीप्। नदी। शैषिकेषु नद्यादिभ्यो ढक् (४।२।९७)। नद्यां भवं नादेयं जलम्। गोदावर्य्याश्च नद्याश्चेत्यनेनाच् समासान्तः। पञ्चनदम्। नदीपौर्णमास्यादिनाऽ(५।४।११०)व्ययीभावे टच्। उपनदम्। परिनदनमिति क्षुभ्नादिः।

अर्द्द गतौ याचने च। ५४। अर्दति। आर्दिदत्। अर्दिदिषति। अभ्यर्णो मरुत्। (21)

नर्द गर्द शब्दे। नर्दति। प्रनर्दति। अणोपदेशोऽयमिति णत्वं न भवति। गर्दति। जगर्द। गर्दिता। गर्द्दभः। शॄदृभसिकलिगर्दिभ्योऽभच् (उण्, ३।४०२)। ५५।५६॥

तर्द हिंसायाम्। ५७। तर्दति। ततर्द। पूर्वेणैव हिंसार्थधातुना सहास्य निर्देशो न कृतः। रेफवत्संयोगात्सप्रकरणात्। एवमन्यत्रापि व्यतिक्रमे हेतुर्वेदितव्यः।

कर्द कुत्सिते शब्दे। ५८। कर्दति। कर्दः। कर्दमः। कर्दमः।

खर्द दन्दशूके। ५९। दन्दशूको दंशनशीलः स्वभावभूतगर्हितदंशनक्रियाकर्त्ता। अनेन तत्समवेता स्वभावभूतगर्हितदंशनक्रिया लक्ष्यते।

---

(19) यथा खदिरस्त्वचीति पुंसि च। यथा नखदन्ताभिनिवृत्तिः। मर्दनप्राणिभिरेकैः।

(20) बदिरा बदति स्थिरो भवति। स्थिरीभवतीत्यर्थः। बोद्धादिरयम्।

(21) मरुदश्च मार्गे पातकोऽपीति वपुकाव्ये। आपन्ने येन अकारश्चानुस्वारसमुदायोऽन्तात् पीडाया मर्दोक्तेः। तथाच रघः सदृशमपि मनुष्वर्द्धीरिति प्रयोगः।

धातोः क्रियावचनत्वात् । एवमन्यत्रापि द्रव्यनिर्देशे क्रिया लक्ष्यते । दन्दशन इत्येतन्नोक्तम् । ताच्छील्यार्थस्य संग्रहो (22) न स्यादिति । खर्दति । चखर्द ।

अति अदि बन्धने । ६०।६१ । अन्तति । अन्तः । अन्दति । आनन्द । आनन्दतुः । अन्दिदिषति । अन्दूः । अन्दुकः ।

इदि परमैश्वर्ये । ६२ । इन्दति । इन्दाञ्चकार । इन्दिदिषति । इन्द्रः । इन्द्रवरुणेत्यादिना (४।१।४९) ङीषानुकौ । इन्द्राणी । अतइञ् (४।१।९५) ऐन्द्रिः । सास्य देवता (४।२।२४) । ऐन्द्रं हविः । छ च (४।२।२८) । महेन्द्राद् घाणौ च (४।२।२९) । महेन्द्रीयम् महेन्द्रियम् माहेन्द्रम् । तस्येदमित्यण् (४।३।१२०) । ऐन्द्रं धनुः । शिशुक्रन्देत्यादिना (४।३।८८) छः । इन्द्रजननमधिकृत्य कृतो ग्रन्थ इन्द्रजननीयः । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमित्यादौ (५।२।९३) निपात्यते । इन्द्रियम् ।

बिदि अवयवे । ६३ । बिन्दति । बिबिन्द । अन्येऽपि बिन्दुरिच्छुरिति (३।२।१६९) निपातनमिच्छन्ति । जयादित्यस्तु विद ज्ञान इत्यस्यैव तन्निपातनमाह । (23) ।

णिदि कुत्सायाम् । ६४ । निन्दति । प्रणिन्दति । निन्दकः । निन्दा । अस्य णोपदेशत्वं वैचित्र्यार्थम् । वा निंसनिक्षनिन्दामिति (८।४।३३) विकल्पविधानात् । केचित्तु कृति प्रत्यये विकल्पमिच्छन्ति । लिङि पुनरुपसर्गादसमासेऽपी-(८।४।१४) त्यादिना णोपदेशत्वान्नित्यमेव णत्वं भवतीति व्याचष्टे । भट्टिकाव्ये तु लिङ्यपि विकल्पो दर्शितः । "प्रणिन्दिष्यति नो भूयः" इति ।

टुनदि समृद्धौ । ६५ । नन्दति । प्रणन्दति । नन्दकः । नन्दनम् । नन्दथुः । नन्दयतीति नन्दनः । पचाद्यच् । नन्दः । स्त्रियां नन्दा । घञ् । आनन्दः । आवश्यके णिनिः । नन्दी । (24)

---

(22) । परिग्रह इति क्वचित् पाठः ।

(23) । अत्र नाडि पदनेकदेशेऽपि क्वचित्पाठः । अतो दकारान्तेषु डकारान्तस्य पाठः सन्दिग्धः । नाडि पदनैकदेश इति माधवमतेऽपि नास्ति । अतो मैत्रेयमतेऽपि पाठो नास्ति एव ।

(24) नन्दते च कुल पुंसामपि दैवीभावात्, आर्षोऽयं प्रयोगः । नन्दत्यर्थानित्यत्वादिति रमानाथस्य मनोरमा । क्लिष्टेव सा श्रीमन्महेन्द्रनन्दनेति मैत्रेयः ।

चदि आह्लादने । ६६ । दीप्तौ च । चन्दति । चन्द्रः । चन्दनम् । चन्दिरः । चन्द्रिका । (25)

त्रदि चेष्टायाम् । ६७ । त्रन्दति । तत्रन्द ।

कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च । ६८-७० । कन्दति । चकन्द । कन्दः । बहुलवचनादरन् । कन्दरः । कन्दरा । कन्दलः । गौरादित्वात् कन्दली । क्रन्दति । चक्रन्द । आक्रन्दः । क्लन्दति । चक्लन्द । (26)

क्लिदि परिदेवने । ७१ । क्लिन्दति । चिक्लिन्द । क्लिन्दितः । क्लिन्न इति इति तु क्लिदू आर्द्रीभाव इत्यस्य क्लिद्यते रूपम् ।

शुन्ध शुद्धौ । ७२ । शुन्धति । शुशुन्ध । शुन्धितः । शुद्धिः शुद्ध इति तु शुध्यते रूपम् (27) । संयोगान्तप्रकरणानुरोधेन पूर्वं धकारान्तप्रकरणे नायं निर्दिष्टः ।

परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेत इति । उदात्त इत्संज्ञक एषामित्यर्थः । एतेनानुदात्त इत्संज्ञक एषां नास्तीति आत्मनेपदमेषां न भवतीत्युक्तम् । सङ्ख्यानुरोधेन तवर्गान्तानुपदिश्य प्रथमभाविनः कवर्गान्तानुपदिशति ।

शीकृ सेचने । ७३ । शीकते । शिशीके । अशिशीकत् । शीका । शीकरः । अटाट्टाशीकेत्यादिना (३।१।१७, वा) क्यङ् । शीकायते ।

लोकृ दर्शने । ७४ । लोकते । अलुलोकत् । लोकः ।

"समानस्य तदादेश्च अध्यात्मादिषु चेष्यते ।
ऊर्ध्वं दमाच्च देहाच्च लोकोत्तरपदस्य च ॥१॥ (४।३।६०, वा)

इति ठञ् । इह लोके भवमैहलौकिकम् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः (७।३।२०) ।

श्लोकृ संघाते । ७५ । श्लोकते । अशुश्लोकत् । श्लोकः ।

द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः । ७६।७७ । द्रेकते । अदिद्रेकत् । ध्रेकते । अदिध्रेकत् ।

---

(25) चिरपि चन्दिरः । चन्दिरो दीपचन्द्रयोरिति । चन्द्रोऽस्त्यस्येति ठनि चन्द्रिका कौमुदी ।

(26) क्रदि स्थाने क्रुदीत्येके पठन्ति । तन्मते क्रुन्दति । चुक्रुन्द । क्रुन्दः ।

(27) धीमान् शुध्यति मन्त्रेणेति हलायुधः । शुध्यते शुध्यति दिव इति ।

रेकृ शङ्कायाम्। ७८। रेकते। अरिरेकत्। रेका। रेकः।

सेकृ स्रेकृ श्रेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गत्यर्थाः। ७९—८४। सेकते। सिसेके। असिसेकत्। स्रेकते। श्रेकते। स्रङ्कते। श्रङ्कते। श्लङ्कते। (28)

शकि शङ्कायाम्। ८५। शङ्कते। शशङ्के। शङ्किता। शङ्का।

अकि लक्षणे। ८६। अङ्कते। आनङ्के। अङ्किता। अङ्कः। मन्दिवाशिमथीत्यादिना (उण., १।३८) उरच्। अङ्कुरः।

वकि कौटिल्ये। ८७। वङ्कते। ववङ्के। अववङ्कत्। वङ्किता। वङ्कः।

मकि मण्डने। ८८। मङ्कते। मुद्। मङ्कनः।

कक लौल्ये। ८९। ककते। चकके। काकयति। काकः।

कुक वृक आदाने। ९०।९१। कोकते। चुकुके। कोकः। वर्कते। वर्कः। वरीवृक्यते। इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः (३।१।१३५)। वृकः। स्वार्थे वृकाट्टेण्यण् (५।३।११५)। वार्केण्यः। वर्करो मेषशावकः।

चक तृप्तौ प्रतीघाते च। ९२। चकते। चेके। चकितः। कठिचकिभ्यामोरन् (उण., १।६४)। चकोरः।

ककि वकि श्वकि त्रकि ढौकृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क मस्क तिकृ टिकृ टीकृ रघि लघि गत्यर्थाः। ९३—१०६। कङ्कते। कङ्कः। वङ्कते। वङ्कः। श्वङ्कते। त्रङ्कते। ढौकते। अडुढौकत्। त्रौकते। अतुत्रौकत्। ष्वष्कते। ष्वाष्वष्कते। सुब्धातुष्ठिवुष्वष्कतीनां प्रतिषेधो (६।१।६४) वक्तव्य इति धात्वादेः षकारस्य सत्वप्रतिषेधात् सत्वं न भवति। (29) वस्कते। मस्कते। तेकते। अतितेकत्। तिकः। तिकादित्वात् फिञ्। तैकायनिः। टेकते। अटिटेकत्। टीकते। अटिटीकत्। टीका। रङ्घते। ररङ्घे। लङ्घते। ललङ्घे। लङ्घिबंह्योर्नलोपश्चेत्युप्रत्ययः (उण., १।२९)। लघुः। बालमूललघ्वलमङ्गुलीनां वा लो रत्वमापद्यत इति (८।२।१८ वा) रत्वे रघुः।

अघि वघि मघि गत्याक्षेपे। १०७—१०९। अङ्घते। आनङ्घे। वङ्घते।

---

(28) माधवभट्टोजिमतयोः श्रेकृ इति नास्ति।

(29) श्वष्क इति पाठान्तरम्। तेन श्वष्कते। माधवमत इति।

दघ्रे । विदाघिषते । मङ्घते । मघि कैतवे च । पूर्वमस्य पाठः कैतवार्थव्याख्यातिलङ्घनार्थः । (30)

राघृ लाघृ द्राघृ सामर्थ्ये । ११०—११२ । राघते । रराघे । अरराघत् । लाघते । उल्लाघः । द्राघृ आयामे च । द्राघते ।

श्लाघृ कत्थने । ११३ । श्लाघते । श्लाघा । इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः ।

अथ कवर्गान्ताः परस्मैपदिनः । फक्क नीचैर्गतौ । ११४ । फक्कति । पफक्क । फक्कः । फक्किका । (31)

तक हसने । ११५ । तकति । तक्यम् ।

तकि कृच्छ्रजीवने । ११६ । तङ्कति । आतङ्कः ।

शुक गतौ । ११७ । शोकति । शुकः । शुक्रः । शुक्राद् घन् (४।२।२६) । शुक्रो देवतास्य शुक्रियं हविः । (32)

बुक्क भषणे । ११८ । बुक्कति श्वा ।

कखे हसने । ११९ । कखति । शकादिभ्योऽटन् (उण्., ४।८१) । कखटः । (33)

ओखृ राखृ लाखृ द्राखृ ध्राखृ शोषणालमर्थ्ययोः । १२०—१२४ । ओखति । ओखाञ्चकार । प्रोखति । मा भवानुचिखत् । राखति । अरराखत् । लाखति । अललाखत् । द्राखति । अदद्राखत् । ध्राखति । अदध्राखत् ।

शाखृ श्लाखृ व्याप्तौ । १२५ । १२६ । शाखति । अशशाखत् । शाखा । श्लाखति ।

उख नख वख मख रख लख उखि लखि इखि ईखि वल्ग रगि वगि लगि अगि मगि तगि त्वगि त्रगि श्वगि श्रगि श्लगि इगि रिगि लिगि गत्यर्थाः ।

---

(30) कैतवार्थस्य व्याख्यातिलङ्घनार्थमिति वृत्तौ पाठः ।

(31) पक्षिगणितभाष्यपत्रिकाविभाकुमलगणनार्थानीति शैवे ।

(32) अयं माधवमते न दृष्टः ।

(33) भाष्यमते कख हसने । अनिकखति । एवं माधवः ।

१२७–१५१ । ओखति । प्रोखति । उवोख । अभ्यासस्यासवर्णे (६।४।७८) इतीयङुवङोर्विधानसामर्थ्याद् हलादिशेषो न भवति । ऊखतुः । सर्वैकादेशस्य पूर्वं प्रत्यन्तवत्त्वादभ्यासग्रहणेन ग्रहणे सति ह्रस्वत्वं प्राप्नोति । तदभ्यासप्रकृत्यवयवयोरेकादेशस्य बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वादभ्यासमात्राश्रयं ह्रस्वत्वं न भवति । ऊखा । ओचिखिषति । औचिखत् । ओखेर्ङ्दित्करणं ज्ञापकं नित्यमपि द्विर्वचनमुपधाकार्येण बाध्यत इति लघूपधगुणे सति द्विर्वचनम् । मा भवानुचिखत् । नखति । नखः । णखति । मखति । मखो यज्ञः । रखति । लखति । वङ्कति । लङ्कति । इङ्कति । प्रेङ्खणम् । ईङ्खति । वल्गति । वल्गितम् । गुरोश्च हलः (३।३।१०३) । वल्गा । रङ्गति । रङ्गः । लङ्गति । लङ्गाः । लङ्गति । विलङ्गति । डलयोरेकत्वस्मरणाद् विडङ्गः । लङ्घिकम्प्योरुपतापशरीरविकारयोः (६।४।२४, वा) उपसंख्यानमित्यनुनासिकलोपः । विलगितम् । अङ्गति । अङ्गाः । पृषोदरादित्वात्सत्वम् । अङ्गणं चत्वरम् । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् (उण, २।४१४) अङ्गारः । अङ्गारसमूहे पाशादिभ्यो यः (४।२।४९) । अङ्गार्य्यः । मङ्गति । मङ्गेरलच् (उण, ५।७०८) । मङ्गलम् । तत्र साधुरिति (४।४।९८) यत् । मङ्गल्यम् । तङ्गति । तङ्गः । त्वगि कम्पने च । त्वङ्गति । तत्वङ्ग । (34) त्वङ्गः । वङ्गति । श्रङ्गति । श्वङ्गति । श्लङ्गति । इङ्गति । इजादेः सनुम इति (८।४।३२) णत्वम् । प्रेङ्गणम् । इङ्गितम् । रिङ्गति । लिङ्गति । लिङ्गम् ।

युगि जुगि बुगि वर्जने । १५२—१५४ । युङ्गति । जुङ्गति । बुङ्गति ।

दघि पालने । १५५ । दङ्घति । (35)

लघि शोषणे । १५६ । लङ्घति । ललङ्घ । लङ्घनम् । लङ्घन इति गत्यर्थस्यात्मनेपदिनः । अस्यापि गतौ वृत्तिर्दृश्यते । तथा च भट्टिः "अन्ये चालङ्घिषुः शैलान् गुहास्वन्ये न्यलेषत ।" इति (36)

---

(34) उखि नखि णखि रखि लखि इत्येते माधवधातुवृत्त्यामधिकाः पठिताः । वगि मगि तगि तु तयोर्ग्रन्थेषु नास्ति ।

(35) अयं माधवधातुवृत्त्यां न पठितः ।

(36) गत्यर्थं माधवादिभिः पठितः ।

घघ हसने । १५७ । घघति । जघाघ ।

मघि मण्डने । १५८ । मङ्घति ।

शिघि आघ्राणे । १५९ । शिङ्घति । आणको लूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः (उण्, ३।२६३) । शिङ्घाणकः । इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः ।

अथ चवर्गान्तान् आत्मनेपदिनः प्राह ।

वर्च दीप्तौ । १६० । वर्चते । वर्चः । ब्रह्मवर्चसम् । राजवर्चसम् ।

षच सेचने । १६१ । सचते । असीषचत् । सक्थः ।

लोचृ दर्शने । १६२ । लोचते । अलुलोचत् । लोचनम् । आलोचयतीति लोकृ लोचृ षद कुप तर्क वृतु वृधु भाषार्था इति (37) चौरादिकात् । आलोच्यत इति ण्यन्तादेरच् (३।३।५६) । लोचनादि ण्यन्ते घञि च कुत्वं स्यात् । एरजण्यन्तानामिति तु तस्मिन् णेर् आर्धधातुक इति (२।४।३५) णिलोपविधौ विषयसप्तमीष्यते ।

शच व्यक्तायां वाचि । १६३ । शचते । शेचे । इन् सर्वधातुभ्यः (उण्, ४।११८) । शचिः । उभे वनस्पत्यादिष्विति सूत्रे (६।२।१४०) कृदिकारादक्तिन इति ङीषन्तः (४।१।४५, गण) शचीशब्द उदाहृतः । मतान्तरे तु शार्ङ्गरवादित्वात् ङीनन्तः । शची ।

श्वच श्वचि गतौ । १६४ । १६५ । श्वचते । शश्वचे । श्वञ्चते । श्वञ्चते ।

कच बन्धने । १६६ । कचते । चकचे । अचीकचत् । पचाद्यच् । कचः । विकचम् । कर्मणि घञ् । न क्वादेरिति (७।३।५९) कुत्वप्रतिषेधः । काचः । ण्यन्तादेरजिति वा । एरजण्यन्तानामिति त्वार्धधातुके (२।४।३५) इति णिलोपविधौ ये सप्तमीं मन्यन्ते तन्मते इति पूर्वमेवोक्तम् ।

कचि दीप्तिबन्धनयोः । कञ्चते । चकञ्चे । गौरादित्वात् ङीष् । काञ्ची । ल्युट् । काञ्चनम् । उभयत्राप्यन्येषामपि दृश्यत इति (६।३।१३७) दीर्घः । (38) दीप्तौ चेति वक्तव्ये बन्धनग्रहणं विस्पष्टार्थम् । १६७ ।

---

(37) चुरादिष्विमे पठिताः । (२१०—२१२) ।

(38) पृषोदरादित्वाद् दीर्घत्वे गौरादिङीषि काञ्चीति क्वचित्पुस्तके पाठः । काचि इति तु माधवमते

मच मुचि कल्कने । १६८।१६९। कल्कनं दम्भः शाठ्यञ्च । मचते । मेचे । मुञ्चते । मुमुञ्चे । मुञ्चयते ।

मचि धारणोच्छ्रायपूजनेषु । १७० । मञ्चते । मञ्चः ।

पचि व्यक्तीकरणे । पञ्चते । पङ्कः । बहुलवचनात् कनिन् । षड्भ्यो लुक् (७।१।२२) पञ्च । पञ्चमः । पञ्चक इति संख्याया अतिशदन्तायाः कन् (५।१।२२) । पङ्क्तिविंशतीति (५।१।५९) निपातनात् । पङ्क्तिर्दशसंख्या । प्रपञ्चयति प्रपञ्च इति तु चुरादिपाठात् । १७१ ।

ष्टुच प्रसादे । १७२ । स्तोचते । तुष्टुचे । तोष्टुच्यते । स्तोकः । पोटायुवतीत्यादिभिर्जातिः समस्यते (२।१।६५) । अग्निस्तोकः । संस्तोज इति वर्णविकाराभ्युपगमात् । (39)

ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । १७३ । अर्जते । ऋकारस्थोऽपि रेफो द्विहल्ग्रहणसामर्थ्याद्धल्ग्रहणेन गृह्यते । तस्मान्नुडिति (७।४।७१) नुट् । आनृजे ।

ऋजि भृजी भर्जने । १७४।१७५ । ऋञ्जते । ऋञ्जाञ्चक्रे । नुमागमनिमित्तापि यस्य गुरुमत्ता ततोऽप्याम् भवति यथा इन्धाञ्चकार । केचित् तु आनृञ्जे इति प्रत्युदाहरन्ति । तत्रेन्धिभवतिभ्यां चेति (१।२।६) इन्धिग्रहणेनानित्य आमिति ज्ञापितमेतत् । तदनित्य आमिति न भवतीति यथा कथञ्चित् समाधेयम् । भर्जते । बभृजे । भर्जिता । बिभर्जिषते । भृक्तः भृक्तवान् । यत्त्वमनिट्त्वञ्चास्य नास्तीति भ्रस्जो रोपधयोरित्यत्रोक्तम् (६।४।४७) ।

एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ १७६-१७८ । एजते । एजाञ्चक्रे । अङ्गमेजयः । मा भवानेजिजत् । एजतीति एजृ कम्पने इत्यस्य भवति । भ्रेजते । बिभ्रेजे । अबिभ्रेजत् । भ्राजते । बभ्राजे । अबिभ्राजत् अबभ्राजत् । भ्राजतेरुदात्तत्वप्रतिपादनार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्य ऋकारानुबन्धकरणमात्मनेपदमात्रफलकम् । ऋकारानुबन्धप्रकरणात् । भ्राजतीति चायं फणादिसप्तकेऽपि पठि-

भ्वादिषिको धातु पठित । तस्मात् तथाप् चाठो काचनमिति । कञ्चुकमिति कचिधातो "काञ्चुकादिक" इति माधव ।

(39) पृषोदरादित्वात् ।

ष्यते। तत्र द्विप्याठफलं ब्रुवते ब्रश्चादिसूत्रे (८।२।३६) राजिसाहचर्यात्तस्य भ्राजे ग्रहणं यथा स्यादिति। तेन भ्राड्भिः भ्राष्टिरिति द्वयमुपपद्यते। आत्मनेपदानित्यत्वार्थमित्यन्ये। तद्विकल्पश्च यथाभिधानं बोधयति। तेन लभते लभति सेवते सेवति मोदते मोदति इत्यादि सिध्यति।

ईज गतिकुत्सनयोः। १७८। ईजते। ईजाञ्चक्रे। ईज्यते। इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः। उदात्ताः सेट इत्यर्थः।

अथ चवर्गान्ताः परस्मैपदिनः।

शुच शोके। १८०। शोचति। शुशोच। शोकः। शुक्। शुक्रो मासः। तथा शुचिः।

कुच शब्दे तारे च। १८१। कोचति। चुकोच। कुचः। कुच संपर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेष्विति ज्वलादौ पठिष्यते। पुनरिहार्थभेदेन पठ्यते।

क्रुञ्च क्रुञ्च कौटिल्याल्पीभावयोः। १८२।१८३। क्रुञ्चति। चुक्रुञ्च। क्रुचितम्। क्रुञ्चिता। क्रुञ्चिता। क्रुञ्चित्वा। क्रुक्। क्रुञ्चति। क्रुङ्। क्रुञ्चौ। स्त्रियां क्रुञ्चा। चोः कुरित्यत्र (८।२।३०) कोपधत्वमस्योक्तम्। तेनोपधालोपो न भवति। अन्येतु ऋत्विगादिसूत्रे (३।२।५९) निपातनैः सह निर्देशान्नलोपाभावमाहुः।

लुञ्च अपनयने। १८४। लुञ्चति। लुलुञ्च। लुञ्चित्वा लुचित्वा। लुञ्चितम्। मृष्टलुञ्चितम्। लुक्। लुङ्कायति।

अञ्चु गतिपूजनयोः। १८५। अञ्चति। आनञ्च। अञ्चित्वा अक्त्वा। अक्तः। अञ्चोऽनपादाने इति (८।२।४८) निष्ठानत्वम्। समक्तः। उदक्तमुदकं कूपात्। अञ्चिता अस्य गुरवः। प्राङ्। सम्राङ्। पूजायां प्राञ्चा प्राङ्भ्याम् प्राङ्भिः। गतौ प्राचा प्राग्भ्यामित्यादि। स्त्रियां अञ्चतेरुपसंख्यानमिति ङीप् (४।१।६ वा)। अचश्चाकारलोपे (६।४।१३८) चाविति (६।३।१३८) दीर्घत्वम्। प्राची। उदईतीति (६।४।१३९) ईकारः। उदीची। शार्ङ्गरवादिषूदञ्चशब्दः पठ्यते। औदञ्चिः। गैधिके द्युप्रागित्यादिना (४।२।१०१) यत्। प्राचि जातः प्राच्यो मनः। विभाषाञ्चे (५।४।८) रिति खः। प्राचीनो वृत्तः। प्राचीना ब्राह्मणी।

वञ्चु चञ्चु तञ्चु त्वञ्चु म्रुञ्चु म्लुञ्चु म्रुचु म्लुचु गत्यर्थाः। १८६—१९३। वञ्चति। ववञ्च। वनीवच्यते। वनीवञ्चः। वञ्च्यं वञ्चन्ति वणिजः। वक्रम्। वचित्वा वञ्चित्वा वङ्क्त्वा। वक्तः। वक्तवान्। चञ्चति। चचञ्च। चञ्चित्वा चक्त्वा। चक्तः। चक्तवान्। पचाद्यच् चञ्चः। चञ्चा। वृषादिभ्यः कलच्। (उण् १।१०४)। चञ्चलः। मृगय्वादित्वात् कुचञ्चुः। कथं चञ्चरीकः। चरीर्यङ्लुकि फर्फरीकादयश्चेति (उण्. ४।४५८) ईकन्। (40) तञ्चति। तक्तम्। त्वञ्चति। म्रुञ्चति। म्लुञ्चति। म्रोचति। अम्रुचत् अम्रोचीत्। म्रुचित्वा म्रोचित्वा म्रुक्त्वा। म्लोचति। अम्लुचत्। अम्लोचीत्। म्लुक्तः।

ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु स्तेयकरणे। १९४-१९७। ग्रोचति। ग्लोचति। अग्लुचत् अग्लोचीत्। कोजति। कुजः। कुक्तः। कुक्तवान्। खोजति।

ग्लुञ्चु षस्ज गतौ। ग्लुञ्चति। अग्लुचत् अग्लुञ्चीत्। यद्यप्यत्रापि केचिदनुनासिकलोपाभावमिच्छन्ति अग्लुञ्चदिति। ग्लुञ्चित्वा ग्लुक्त्वा। सज्जति। सिसज्जिषति। सिषज्जयिषति। सक्तः। सज्जत इति भाष्यकारवचनादस्यात्मनेपदम्। १९८।१९९।

गुजि अव्यक्ते शब्दे। २००। गुञ्जति। जुगुञ्ज। गुञ्जितम्। गुरोश्च हलः (३।३।१०३) गुञ्जा।

अर्च पूजायाम्। २०१। अर्चति। आनर्च। अर्चिशुचीत्यादिना (उण्, २।२६५) इस्। अर्चिः। युजादिष्वप्ययं पठ्यते। ततस्तु कर्त्रभिप्राये क्रियाफले विवक्षिते आत्मनेपदमस्ति। परस्मैपदार्थमिह पठ्यते। युजादिषु हि कतिपये धातवः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदिनो वक्ष्यन्ते। तत्र चेदमेव लिङ्गम्। पूर्वे चकारान्ता ऋलोकारयुक्ता इति पृथगस्य निर्देशः।

म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि। २०२। म्लेच्छति। मिम्लेच्छ। क्षुब्धादिसूत्रे (७।२।१८) निपातनात् म्लिष्टम्। म्लेच्छितम्।

लछि लाछि लक्षणे। २०३ २०४। लञ्छति। लाञ्छति। लाञ्छनम्। लुट्। लाञ्छो व्याघः। मत्वर्थे इनिः। लाञ्छिनी।

---

(40) चञ्चरीको भ्रमर इत्यर्थः।

वाछि इच्छायाम्। २०५। वाञ्छति। वाञ्छा।

आछि आयामे। २०६। आञ्छति। आञ्छ। एतन्न्यासकारस्य मतम्। केचित् तु अत आदेरिति (७।४।७०) तपरकरणं मुखसुखार्थमिति व्याचक्षाणा आनाञ्छ इत्युदाहरन्ति।

ह्रीच्छ लज्जायाम्। २०७। ह्रीच्छति। ह्रीच्छा।

हुर्च्छा कौटिल्ये। २०८। हूर्च्छति चौरः। कौटिल्यं करोति। अपसरतीत्यर्थः। जुहूर्च्छ। हूर्णवान्। हूर्णमनेन। हूर्च्छितमनेन। प्रहूर्णः। प्रहूर्च्छितः। हुः। हुरौ। हुरः।

मुर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः। २०९। मूर्च्छति। मूर्तः। मूर्तवान्। न ध्याख्येति (८।२।५७) निष्ठानत्वनिषेधः। मूर्च्छितमनेन। मूर्तमनेन। प्रमूर्तः प्रमूर्च्छितः। मूर्च्छा। तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतच् (५।२।३६) मूर्च्छितः।

स्फुर्छा विस्तृतौ। २१०। स्फूर्च्छति। पुस्फूर्च्छ।

युच्छ प्रमादे। २११। युच्छति। युयुच्छ।

उछि उञ्छे। २१२। उञ्छति। उञ्छाञ्चकार। उञ्चिच्छिषति। शिलोञ्छितम्। तुदादावप्ययं पठ्यते। ययोऽनुदात्तत्वार्थमिह पठ्यते। (41)

उच्छी विवासे। २१३। उच्छति। उचिच्छिषति। व्युच्छा। व्युष्टम्। अयमपि तुदादौ पठिष्यते।

ध्रज ध्रजि धृज धृजि ध्वज ध्वजि गतौ। २१४-२१९। ध्रजति। दध्राज। ध्रञ्जति। धर्जति। दरीधृज्यते। धृञ्जति। दरीधृञ्ज्यते। ध्वजति। ध्वञ्जति।

कूज अव्यक्तशब्दे। २२०। कूजति। चुकूज। यस्य न कादे (७।३।५९) रिति कुत्वनिषेधः। कूजः।

अर्ज षर्ज अर्जने। २२१। २२२। अर्जति। आनर्ज। सर्गः। ऋजुः (42)। अर्जिजिषति। सर्जनि। सिसर्जिषति। सिषर्जयिषति।

---

(41) उञ्छः कणश आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलमिति यादवः। उञ्छति उच्चिनोतीत्यर्थः। सदपञ्छति वार्त्तिकः। श्यामाकिकः।

(42) अर्जिदृशिकम्यमि (उण०, १।२७) कुत्वम् ऋजादेशश्च।

गर्ज शब्दे । २२३ । गर्जति । जगर्ज । गर्जः ।

तर्ज भर्त्सने । २२४ । तर्जति । ततर्ज । तर्जनी ।

कर्ज व्यथने । २२५ । कर्जति । चकर्ज । कर्जः ।

खर्ज मार्जने च । । २२६ । खर्जति । चखर्ज । खर्जनः । खर्जूरः । खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ (उण्, ४।५२८) । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः (उण्, १.८१) । खर्जूः ।

अज गतिक्षेपणयोः । २२७ । अजति । प्रवेता प्राजिता (43) । प्रवयणं प्राजनम् । समजः समाजः । व्याजः । वेवीयते इति यङि आर्धधातुकविषये वीभावः । संज्ञायां समजेत्यादिना (३।३।९९) क्यप् । समज्या । अजिरशिशिरेत्यादिना (उण्. १।५३) किरच् । अजिरं चत्वरम् । अजः । जातिलक्षणङीपि प्राप्ते टाप् । अजा छागी ।

" तेज पालने । २२८ । तेजति । तेजः ।

खज मन्थे च । २२९ । खजति । खजः । खाजकः । खजाकः । खजाका ।

खजि गतिवैकल्ये । २३० । खञ्जति । चखञ्ज । खञ्जः । खिञ्जनः ।

एजृ कम्पने । २३१ । एजति । एजाञ्चकार । मा भवानेजिजत् । अङ्गमेजयः ।

टुओ स्फूर्जा वज्रनिर्घोषे । २३२ । स्फूर्जति । स्फूर्जथुः । स्फुग्णः । स्फूर्णमनेन (44) स्फूर्जितमनेन । दीर्घाकारस्योपदेश उपधायाश्चेत्य- (८।२।७८) स्यानित्यत्वज्ञापनार्थ इति । तेन मुर्च्छति हुर्च्छति स्फुर्च्छतीत्यपि भवतीति केचित् ।

---

(43) अजेर्व्यघञपोरिति (२।४।५६) वलादावार्धधातुके वेति भाष्यम् । एतच्च तत्र भाष्यवार्त्तिकविवादात् "एवं हि कश्चिद् वैयाकरण आह कोऽस्य रथस्य प्रवेतेति । सूत आह आयुष्मन्नहं रथस्य प्राजितेति । वैयाकरण आह अपशब्द इति । सूत आह प्राप्तिज्ञो देवानाम् प्रियः । न त्विष्टिज्ञः । इष्यत एतद्रूपमिति । वैयाकरण आह अहो खल्वनेन दुरुतेन बाध्यामहे इति । सूत आह न खलु वेञः सूतः । सुवतेरेव सूतः । यदि सुवतेः कुत्सा प्रयोक्तव्या दुःसूतेनेति वक्तव्यम् । इति (महाभाष्य II 4 56)

(44) स्फूर्णमिति भाष्यादिकम् । चो कुरिति (८।२।३०) ककारलोपस्य शास्त्रमात्रात् ।

क्षि क्षये । २३३ । क्षयति । निष्ठायामण्यदर्थे इति दीर्घः (६।४।६०)। क्षियो दीर्घादिति (८।२।४६) नत्वम् । क्षीणः । क्षितम् । क्षेता । क्षि निवासगत्योः क्षिष् हिंसायामिति च गणान्तरे पठ्यते । क्षियति । क्षिणोति । अक्षरधातुसाधर्म्यानुरोधेन चाजन्तोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते । (45)

क्षीज अव्यक्ते शब्दे । २३४ । क्षीजति । अव्यक्तस्वरं कूजतिर्न निर्दिश्यते । कूजतेः स्वरप्रयुक्तत्वात् पृथङ् निर्देशः । अन्यस्त्विह क्षीजकूजोः पृथक् करणादर्थभेदोऽनुसन्धेयः । तथाहि कूजन्ति कपोता इत्युक्ते स्वनन्तीति गम्यते । क्षीजति दासीत्युक्ते मन्द्रं स्वनतीति गम्यते । एवमन्यत्रापि धातुभेदेऽर्थभेदोऽवगन्तव्यः ।

लज लजि भर्त्सने । २३५।२३६ । लजति । लञ्जति । लग्नः । रग्नः । डग्नः । रलयो डलयोरेकत्वस्मरणमिति । संज्ञायां ण्वुल् (३।३।१०८) लञ्जिका वेश्या ।

लाज लाजि भर्त्सने च । २३७।२३८ । चकारो भिन्नक्रमः । एतावपि भर्जने चेत्यर्थः । लाजति । लाजाः । लाञ्जति ।

जज जजि युद्धे । २३९।२४० । जजति । जञ्जति । जङ्गः । जङ्गनम् । तुज तुजि हिंसायाम् । २४१।२४२ । तोजति । तुतोज । तुजि पालने च । तुञ्जति । तुतुञ्ज । तुङ्गः ।

गज गजि गृज गृजि मुज मुजि शब्दार्थाः । २४३—२४८ । गज मदने च । गजति । जगाज । गजः । गाजः । गञ्जति । गञ्जा । गञ्जः । गर्जति । जगर्ज । जगृजतुः । जगृजुः । गर्जः । गृञ्जति । अमोमुज्यते । मोजति । मुञ्जति । मुञ्जः । मुञ्ज् ।

वज व्रज गतौ । २४९।२५० । वजति । ववाज । एत्वाभ्यासलोपप्रतिषेधश्च वादेरदादित्वात् । ववजतुः । ववजुः । अवजीत् । अवाजीत् । वाजः । व्रजति । वव्राज । अव्राजीत् । प्रव्रजितः । परिव्राट् । व्रजः । व्रज्या ।

---

(45) [illegible]

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमिदं चिधातुवर्जम् । तस्य त्वजन्तत्वादनुदात्तेत्त्वमित्यागमः । तर्कुयामन्यायेनोदात्त इत्युक्तम् । (46)

अथात्मनेपदिनष्टवर्गान्ताः ।

अट्ट अतिक्रमणहिंसयोः । २५१ । दोपधोऽयं स्मर्यते । अट्टते । आनट्टे । आट्टिट् । अट्टिटिषते । अट्टयति । अट्टायते । ष्टुना ष्टुरित्यत्र (८।४।४१) न्यासकारेण तकारोपधोऽयमित्युक्तम् । तथाच अतिट्टिषते । आतिट्टदिति भवति । (47)

वेष्ट वेष्टने । २५२ । वेष्टते । विवेष्टे । अविवेष्टत् । अववेष्टत् । वेष्टः ।

चेष्ट चेष्टायाम् । २५३ । चेष्टते । अचिचेष्टत् । अचचेष्टत् । चेष्टा ।

गोष्ट लोष्ट संघाते । २५४।२५५ । गोष्टते । गोष्टः । लोष्टते । लोष्टः ।

घट्ट चलने । २५६ । घट्टते । जघट्टे । घट्टः । घट्टा ।

स्फुट विकसने । २५७ । स्फोटते । पुस्फुटे । स्फुटतीति विभरणे भविष्यति ।

अठि गतौ । २५८ । अण्ठते । आनण्ठे ।

वठि एकचर्य्यायाम् । २५९ । वण्ठते । वण्ठः ।

मठि कठि शोके । २६०।२६१ । मण्ठते । मण्ठयते । कण्ठते । कण्ठः । उत्कण्ठते । उत्कण्ठयते । उत्कण्ठा ।

मुठि पालने । २६२ । मुण्ठते । मुमुण्ठे ।

हेठ विबाधायाम् । २६३ । हेठते । जिहेठे । विहेठितः । हेठो वधः ।

एठ च । २६४ । एठते । एठाञ्चक्रे ।

हिडि गत्यनादरयोः । २६५ । हिण्डते । जिहिण्डे । हिण्डनम् ।

कुडि दाहे । २६६ । कुण्डते । कुण्डः । कुण्डा । कुण्डी ।

हुडि संघाते । २६७ । हुण्डते । हुण्डा । हुण्डनम् ।

वडि वेष्टने । २६८ । वण्डते ।

मडि च । २६९ । मण्डते । मण्डनम् । मण्डः । इपादित्वात्

(46) अउपासन्दायादिति इपुस्तके पाठः ।

(47) माधवादिमते तु तोपधत्वेऽपि अट्टिटिषते इत्येव रूपं । नतु अतिट्टिषते । यो यङि आट्टिटत् । नतु आतिट्टदिति ।

कलप् । मण्डनम् । गौरादित्वात् मण्डनी । मण्डतीति भूषायां भवति ।

भडि परिहासे । २७० । भण्डते । भण्डः । भाण्डम् । (48)

पिडि संघाते । २७१ । पिण्डते । पिण्डः । गौरादित्वात् पिण्डी । हुडि पिडि संघात इति नोक्तम् । पिडेः पवर्गाद्यनुरोधात् ।

मुडि मार्जने । २७२ । मुण्डते मुखम् । मुण्डनम् । मुण्डतीति खण्डने वक्ष्यति ।

तुडि तोडने । २७३ । तुण्डते । तुतुण्डे । तुण्डः । तुण्डा । इन् सर्वधातुभ्यः (उण्, ४।५५८) । तुण्डिः । तुण्डिभः ।

पडि गतौ । २७४ । पण्डते । पण्डा । पण्डितः ।

कडि मदे । २७५ । कण्डते । चकण्डे ।

हुडि वरणे । हुण्डते । २७६ ।

चडि कोपे । २७७ । चण्डते । चण्डः । पतिचण्डिभ्यामालञ् । (उण्, १।११४) चण्डालः । स्वार्थेऽण् । चाण्डालः ।

शडि रुजायां संघाते च । २७८ । शण्डते । शशण्डे । शण्डः । परमशण्डः । सुशण्डिका ।

तडि ताडने । २७९ । तण्डते । ततण्डे । वितण्डा ।

खडि मन्थे । २८० । खण्डते । खण्डः । खड खडि कडि भेद इति चुरादौ पठ्यते । तस्य खण्डयति । खण्डना ।

हेडृ होडृ अनादरे । २८१।२८२ । हेडते । त्यजतीत्यर्थः । अभिहेडन् हेडा । हेला । होडते । जुहोडे । होडा । होडः । विहोडते । विहोडाधमे । (49) । हेड वेष्टने इति घटादौ पठ्यते । हेडति । हिडयति । अनादरे हेडयति ।

वाडृ आप्लाव्ये । २८३ । वाडते । ववाडे । वाडः ।

---

(48) एतदनन्तरं क्वचित् मुडि भर्त्सने । मुण्डते । मुमुण्डे । मुण्ड इति पठ्यते ।

(49) होड इति [illegible] । [illegible] ([illegible]) । [illegible] । विहोडते । [illegible] । विहोडाधम इति ।

द्राडृ ध्राडृ विशरणे । २८४।२८५ । द्राडते । ध्राडते । ध्राडः ।

शाडृ श्लाघायाम् । २८६ । शाडते । शशाडे । शाडः । शालः । रूप-शाली । शाडा । शाला ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः ।

अथ टवर्गान्ताः परस्मैपदिनः कथ्यन्ते ।

शौटृ गर्वे । २८७ । शौटति । अशौटीत् । शौटीरः । (उण्., ४।४६८) । शौटीरस्त्यागिवीरयोः ।

यौटृ संबन्धे । २८८ । यौटति । अयौटीत् । यौटः । पृषोदरादित्वाद् ह्रस्वत्वे योटनमिति ।

मेटृ म्रेटृ म्लेटृ उन्मादने । २८९—२९१ । मेटति । अमिमेटत् । मेटकम् । म्रेटति । अमिम्रेटत् । म्लेटति । अमिम्लेटत् । (50)

कटे वर्षावरणयोः । २९२ । कटति । अकटीत् । कटिः । कटः । कटकं वलयोऽस्त्रियाम् । कटनगरे जातः । शैषिकश्छः । कटनगरीयः । कटघोषीयः । (51)

अट पट गतौ । २९३।२९४ । अटति । आट । आटः । अटाट्यते । पटति । पटः । पटी । पाटः ।

रट परिभाषणे । २९५ । रटति । क इति शब्दं रटति करटः ।

लट बाल्ये । २९६ । लटति । लाटः । लट्वा ।

वट वेष्टने । २९७ । वटति । वटः । वटकः । वाटकः । वटिः । तुपिड-बल्मिवटैभः (४।२।१२८) । वटिभः । वाटः । हलश्चेत्यधिकरणे घञ् (३।३।१२१) । वाटिका ।

शट रुजाविशरणगत्यवसादनेषु । २९८ । शटति । शशाट । शाटकः । शाटः । शाटी ।

किट खिट त्रासे । २९९।३०० । केटति । खेटति । खेटः ।

शिट षिट अनादरे । ३०१ । ३०२ । शेटति । सेटति । सिषेट ।

---

(50) क्वचित्तु मेदृ मीदृ इति पाठः । आमेडितमिति कामन्दयो । "टान्तमध्ये पाठस्तर्थसाम्यादिति माधव ।

(51) भाषा कटादिभिरिति (४।४।१२)-च्छ । घोषोऽस्मात् ।

जट झट संघाते। २०३। २०४। जटति। जटः। जटा। झटति। झाटः। कर्मणि घञ्।

भट भृतौ। २०५। भटति। भाटः। भटः। भटित्रम्।

तट उच्छ्राये। २०६। तटति। तटः। तटम्। तटी। तटिनी सरित्।

खट काङ्क्षायाम्। २०७। खटति। खटः। खाटः। खट्वा।

णट नृत्तौ। २०८। नटति। प्रणटति। नटः। नाटः। नाटकः। नाटिका।

पिट शब्दसंघातयोः। पेटति। पेटः। पेटकः। पेटी। पिटः। पिटकः। बलाकादयश्चेति (उण् ४।५३) पाकः। पिटाकः। २०९।

हट दीप्तौ। २१०। हटति। जहाट। हाटः। हाटकम्।

षट अवयवे। २११। सटति। सिषाटयिषति। साटः। सटा।

लुट विलोडने। २१२। लोटति। लोटः। दिवादिष्वयं पठ्यते। लुट्यति।

चिट परप्रैष्ये। २१३। चेटति। चेटः। गौरादित्वात् चेटी। चेटकः।

विट शब्दे। २१४। वेटति। विटः। इगुपधात् कः। विटपः। वेटः।

बिट बिड आक्रोशे। २१५। २१६। बेटति। बेटः। बेडति। बिडालः।

इट किट कट ई गतौ। २१७-२२०। एटति। इयेट। एटः। केटति। चिकेट। कीटः। कटति। अकटीत् अकाटीत्। कटिमिदितमेके पठन्ति। तन्मते कण्टति। कण्टः। कण्टकम्। अयति। इयाय। ईयतुः। वर्णग्रहणेषु कार्याणि क्रियन्त इति यथादेशं कृत्वा स्थानिवत्त्वाद् द्विर्वचनमत्र। ईकारवत्प्रकरणादयतिरुपदिष्टः। तदनुरोधेन चान्ये। अयतिं दीर्घमिच्छन्ति चान्द्राः। व्यपदेशिवद्भावेन गुरुमत्त्वादाम्प्रत्ययमुदाहरन्ति च। अयाञ्चकारेति।

मडि भूषायाम्। २२१। मण्डति। मण्डकम्। मण्डनम्। मण्डनः। शलिमण्डिभ्यामूकण् (उण् ४।४८)। मण्डूकः। कूपमण्डूकः। पात्रेसमितादित्वात्।

कुठि कुडि वैकल्ये । २२२ । २२३ कुण्ठति । कुण्ठा । कुण्ठः । कुण्डति । कुण्डा । कुण्डम् ।

मुट प्रमर्दने । मोटति । मोटनम् । २२४ । (52)

चुटि अल्पीभावे । चुण्टति । चुचुण्ट । चुण्टः । २२५ । चुट इत्येके । चोटति । चोटी ।

मुडि खण्डने । २२६ । मुण्डति । मुण्डः । उकारवत्पवर्गादिप्रकरणाद् इहायं निर्दिश्यते । मडि भूषायामिति उकारवान्न भवतीति उकारान्तोऽप्यकारवत्त्वादादौ निर्दिष्टः । पुडि चेत्येके । पुण्डति । पुण्डः । पुण्ड्रम् । पुण्डरीकम् । २२७ ।

वटि विभाजने । २२८ । वण्टति धनम् । वण्टनम् । वण्टः ।

रुटि लुटि स्तेये । २२९,३० । रुण्टति । रुण्टः । लुण्टति । लुण्टाकः । लुण्टयतीति चुरादिपाठात् ।

स्फुटिर् विशरणे । २३१ । स्फोटति । अस्फुटत् । अस्फोटीत् । स्फोटः । स्फुट विकसन इति कुटादौ पठ्यते । स्फुटति । अस्फुटीत् ।

पठ व्यक्तायां वाचि । २३२ । पठति । पपाठ । पाठः ।

वठ स्थौल्ये । २३३ । वठति । वठः । वाठः । वाठरः ।

मठ मदनिवासयोः । २३४ । मठति । मठः । माठः ।

कठ कृच्छ्रजीवने । २३५ । कठति । कठनम् । कठः । प्रोक्तार्थे कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्चेति (४।३।१०४) णिनिः । तस्य कठचरकाल्लुगिति (४।३।१०७) लुक् । ततस्तदधीत इत्यण् । तस्य प्रोक्ताल्लुगिति (४।२।६४) लुक् । ततस्तस्येदमित्यर्थे गोत्रचरणाद् वुञ् (४।३।१२६) काठकं छन्दः शाखाविशेषः ।

रठ परिभाषणे । २३६ । रठति । रराठ । रेठतुः । राठः ।

हठ प्लुतिबद्धबन्धनयोः । २३७ । हठति । जहाठ । हठः । हठनम् ।

---

(52) अत्र सायणः—"मुड इति धनपालः । पुड इति पकारादिद्राविड इति शाकटायनः । क्षीरस्वामी तु द्वावपि इदितौ पपाठ । मैत्रेयस्तु ठान्तयोरेव पठित्वा मुडि खण्डने इति प्राग्रे पठित्वा पुडि च इत्येके इत्याह इति"।

रुठ लुठ उपघाते। ३३८।३३९। रोठति। लोठति। लोठः। निर्लोठति। निर्लोठनम्।

उठ इत्येके। ३४०। ओठति। उवोठ। ओठः।

पिठ हिंसासंक्लेशनयोः। ३४१। पेठति। पिठः। पेठः।

शठ कैतवे च। ३४२। शठति। शठः।

शुठ गतिप्रतीघाते। ३४३। शोठति। शोठः।

कुठि च। ३४४। कुण्ठति। कुण्ठः।

लुठि आलस्ये। ३४५। गतिप्रतिघातेऽपि इत्यस्य। लुण्ठति। लुण्ठः।

शुठि शोषणे। ३४६। शुण्ठति। शुण्ठः। शुण्ठी। पचाद्यजन्ताद् गौरादिङीष्।

रुठि लुठि गतौ। ३४७।३४८। रुण्ठति। रुण्ठः। लुण्ठति। लुण्ठः।

चुड्ड भावकरणे। ३४९। चुड्डति। चुड्डा। क्विपि चुत्।

अड्ड अभियोगे। ३५०। अड्डति। अड्डिडिषति। अड्डा। क्विपि अत्। दोपधावेतौ। तथा

कड्डेरपि। ३५१। कड्डति। कड्डनः। क्विपि। कत्। कज्जनम्।

क्रीडृ विहारे। ३५२। क्रीडति। आक्रीडते। संक्रीडते। अनुक्रीडते। परिक्रीडते। अचिक्रीडत्। क्रीडा।

तुडृ तोडने। ३५३। तोडति। अतुतोडत्। तोडः।

हुडृ होडृ गतौ। ३५४।३५५। हुडति। अजुहुडत्। होडति। अजुहोडत्। होड्यम्।

रौडृ अनादरे। ३५६। रौडति। अरुरौडत्।

रोडृ लोडृ उन्मादने। ३५७।३५८। रोडति। अरुरोडत्। रोडः। रोडकः। रोढा। लोडति। अलुलोडत्। लोढा। लोडः। डलयोरेकत्वस्मरणात् लोलः।

अड उद्यमे। ३५९। अडति। अडः। व्याडः। व्याडिः। अत इञ् (४।१।९५) व्यागतादित्वादैच्प्रतिषेधः।

लड विलासे । ३६० । लडति । ललति । लालयति । लालनम् । डलयोरैक्यात् ।

कड मदे । ३६१ । कडति । काडः । कालः । कालनम् । निष्कलः (53) । निष्कला । कलं लायते रचतीति कललम् । कडलम् । तुदादावप्ययं पठिष्यते । विकलः । कलति ।

कड्ड कार्कश्ये । ३६२ । कड्डति । चकड्ड । क्विपि कत् ।

गडि वदनैकदेशे । ३६३ । गण्डति । गण्डः । सर्वधातुभ्य इन् । पृषोदरादित्वाद्दीर्घः । गाण्डिः । गाण्डजगात् संज्ञायामिति (५।२।११०) मत्वर्थे वः । गाण्डिवम् । "अधिरोहति गाण्डिवं महेषौ ।" कृदिकारादिति ङीप् । गाण्डी । तस्या हि संज्ञिता गाण्डजगादिति । तस्मादसोऽपि वः । गाण्डीवम् । (54)

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमयतिवर्जम् । भट्टग्रामन्यायेन तूदात्ता इति सामान्योक्तिः ।

अथ पवर्गान्ता आत्मनेपदिनः ।

तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्षरणार्थाः । ३६४–३६७ । तेपते । तेप्ता । अतितेपत् । तिपः । तेपृ कम्पने च । तेपते । अतितेपत् । तेपः । स्तेपते । तिष्टिपे । तिष्टेपे ।

ग्लेपृ दैन्ये । ३६८ । ग्लेपते । अजिग्लेपत् ।

गेपृ च । ३६९ । गेपते । अजिगेपत् ।

टु वेपृ कम्पने । ३७० । वेपते । विवेपे । वेपथुः । न भाभू इत्यादिना णत्वप्रतिषेधः (८।४।३४) । प्रवेपनम् । (55)

केपृ गेपृ ग्लेपृ च । ३७१ । कम्पने इत्यपेक्षते । केपते । अचिकेपत् । गेपते । अजिगेपत् । ग्लेपते । ग्लेपृधातुः पुनः पठ्यते । दैन्यादर्थान्तरार्थम् ।

---

(53) उपुस्तके तु गौरादित्वाद् ङीष् । निष्कलीति पाठः ।

(54) गाण्डीवी कनकशिलानिभं भुजाभ्यामिति च भारवेः प्रयोगः ।

(55) एतस्मादनन्तरं कुवेपृ च । कुवेपते । कुवेप इति क्वचिद् दृश्यते । एतत्तु माधवादौ नास्ति । नापि सर्वेषु धातुप्रदीपपुस्तकेषु ।

पेवृ सेवृ सेवने । ३७२।३७३ । पेवते । अपिपेवत् । सेवते ।

रेवृ प्लेवृ गतौ । ३७४।३७५ । रेवते । रेवा । प्लेवते । (56)

त्रपूष् लज्जायाम् । ३७६ । त्रपते । त्रेपे । त्रपिता त्रप्ता । त्रपा । अप-त्रपिष्णुः । त्रपत् । अपत्राप्यम् ।

कपि चलने । ३७७ । कम्पते । चकम्पे । कम्पयति । कम्पः । अनुकम्पा । कम्प्रः । नमिकम्प्योत्यादिना (३।२।१६७) रः । ताच्छीलिकेषु क्वचिद् वासरूपविधिरस्तीति ज्ञापितमेतदत्र दीपिग्रहणेन । तेन कम्पना शाखा ।

रबि लबि अबि शब्दे । ३७८-३८० । रम्बते । रम्बयति । ररम्बे ।—कारम्ब्यः । लबि अवस्रंसने च । लम्बते । ललम्बे । अलाबूः । अजि लम्बेर्नलोपश्चेत्यूप्रत्ययो वृद्धिश्च । (उण्,१।८७) । विडम्बते । विडम्बयति । "प्रभातकल्पां रजनीं व्यडम्बयत् ।" उभयोरेकार्थत्वात् । अम्बते । आनम्बे । अम्बः । पचाद्यच् । अम्बा । अम्बरम् ।

कबृ वर्णे । ३८१ । कबते । चकबे । अचकबत् । मद्गुरादयश्चेति (उण् १।४१) कुरच् । रमागमश्च । कर्बुरः । इन् सर्वधातुभ्य इति कबिः ।

क्लीबृ अधार्ष्ट्ये । ३८२ । क्लीबते । चिक्लीबे । अचिक्लीबत् । क्लीबम् । क्लीबायते । (57)

क्षीबृ मदे । ३८३ । क्षीबते । क्तप्रत्यये निपातनात् क्षीबः ।

शीभृ कत्थने । ३८४ । शीभते । अशिशीभत् । शीभः ।

चीभृ च । ३८५ । चीभते । अचिचीभत् ।

रेभृ शब्दे । ३८६ । रेभते । अरिरेभत् । विरिब्धः । विरेभितः ।

ष्टभि स्कभि प्रतिबन्धे । ३८७।३८८ । स्तम्भते । तिष्टम्भयिषति । विष्टम्भते । विष्टभ्यते इति स्तभ्नातेः सौत्रधातो रूपम् । टकारपरः षकारोऽयमित्येके । उपष्टम्भते । टिष्टम्भिषते । स्कम्भते । चस्कम्भे । विष्कम्भते (58) । विष्कभ्यत इति स्कभ्नाते रूपम् ।

---

(56) क्वचित् रेभ प्रभ इति पाठः । स च मध्येविभाषावस्था भ्रान्त ।

(57) क्लीबशब्दात् पक्षे क्विपि सिद्धम् ।

(58) वेः स्कभ्नातेर्नित्यमिति (८।३।७७) आनिर्देशाद् नात्र षत्वम् ।

जभ जृभि गात्रविनामे । ३८९।३९० । जम्भते । जम्भम् । जम्भा (59) । जम्भितम् । जभी इत्येके । जभते । जब्धम् । नुम्विधावुपदेशिवद्वचनमिति त्विदितामेव नुम्विधाविष्यते । धातुग्रहणात् । अतो गुरोश्च हलः इत्येतदिह (३।३।१०३) न क्रियते । जब्धिः । तथाच धातुपारायणे रभ राभस्य इत्यस्य क्तिनुदाहृतः । रब्धिः । जृम्भते । जजृम्भे । जरीजृम्भ्यते । जृम्भाम् । विजृम्भणम् । जृम्भा । विजृम्भितम् ।

शल्भ कत्थने । ३९१ । शल्भते ।

वल्भ भोजने । ३९२ । वल्भते । वल्भितम् ।

गल्भ धार्ष्ट्ये । ३९३ । गल्भते । जगल्भे । प्रगल्भः । गल्भायते । अवगल्भते । अवगल्भाञ्चक्रे ।

स्रन्सु प्रमादे । ३९४ । स्रंसते । सस्रंसे । अस्रंसिष्ट । स्रंसित्वा स्रस्त्वा । स्रस्तम् । सास्रस्यते । नीग्वञ्चु इत्यादिना (७।४।८४) नीगागमो न भवति । तत्र ध्वन्सुसाहचर्यात् स एव स्रन्सु गृह्यते । यङोऽचि चेति (२।४।७४) लुक् । स चातोलोप (६।४।४८) मत्वा । सर्वविधिभ्यो लुग्विधिर्बलवानिति न्यायात् । तेनातोलोपस्य स्थानिवद्भावादनुनासिकलोपो न भवति । सास्रंस इति । एवञ्च कृत्वा लोलुवाद्यर्थं न धातुलोप (१।१।४) इत्युक्तम् । द्युतादावप्ययं पठ्यते । तत्रैव ध्वन्सुभ्रन्सुसाहचर्यान् नीगित्याहुः । इत्ये पुनरसाहचर्य्यम् इच्छन्ति उपात्तत्वादिति । संयोगान्तसाधर्म्येण सकारान्तोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते । संयोगान्तप्रकरणानुरोधात् ।

ष्टुभु स्तम्भे । ३९५ । स्तोभते । प्रतिष्टोभते । तुष्टुभे । अतुष्टुभत् । स्तुभित्वा स्तोभित्वा स्तुब्ध्वा । स्तोभः । त्रिष्टुप् । अनुष्टुप् । आनुष्टुभम् । स्तुब्धम् ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । उदात्ता इति तिपिवर्जम् ।

अथ परस्मैपदिनः पवर्गान्ताः ।

गुपू रक्षणे । ३९६ । गोपायति । जुगोप गोपायाञ्चकार ।

---

(59) रभिजभोरचीति नुम् (७।१।६१) ।

धूप सन्तापे। ३९७। धूपायति। दुधूप धूपायाञ्चकार।

जप जल्प व्यक्तायां वाचि। ३९८। ३९९। जप मानसे च। जपति। भावगर्हायां यङ्। जञ्जप्यते। जप्यम्। कर्णेजपः खलः। जपः। जाप्यन्तु बहुलवचनात्। जल्पति। जल्पाकः। जल्पः।

चप सान्त्वने। ४००। चपति। चपो हृक्षः। तस्य विकारः। चापो धनुः। तालादिभ्योऽणिति (४।३।१५२)।

षप समवाये। ४०१। सपति। सिषापयिषति।

रप लप व्यक्तायां वाचि। ४०२।४०३। रपति। राप्यम्। लपति। लाप्यम्। चाऽऽधु इत्यादिना (३।१।१२६) ण्यत्। चवुपधाः पूर्वोक्ता यत्नं भजन्ते। इमौ तु व्यक्तमित्यर्थसाम्येऽपि जपिजल्पिभ्यां पृथगेतयोर् निर्देशः।

चुप मन्दायां गतौ। ४०४। चोपति। चुचोप।

तुप तुम्प त्रुप त्रुम्प तुफ तुम्फ त्रुफ त्रुम्फ हिंसार्थाः। ४०५-४१२। तोपति। तुतोप। तुतुपिषति तुतोपिषति। तुपितमनेन। तुम्पति। प्रात् तुम्पतौ गवि कर्त्तरीति पारस्करादिपाठात् सुटि (६।१।१५७) प्रस्तुम्पती वृषः (60)। तुपितः। तुपितवान्। त्रोपति। त्रुम्पति। तोफति। तुम्फति। तुफित्वा तुम्फित्वा। त्रोफति। त्रुम्फति।

पर्प रफ रफि अर्ब पर्ब लर्ब बर्ब मर्ब कर्ब खर्ब गर्ब शर्ब षर्ब चर्ब गतौ। ४१३। ४२५। पर्पति। रफति। रम्फति। रम्फित्वा रफित्वा। अर्बति। आनर्ब। पर्बति। लर्बति। बर्बति। मर्बति। कर्बति। खर्बति। गर्बति। शर्बति। सर्बति। चर्बति।

कुबि आच्छादने। ४२६। कुम्बति। चुकुम्ब। कुम्बा।

लुबि तुबि अर्दने। ४२७।४२८। लुम्बति। तुम्बति। तुम्बी। तुम्बयति तुम्बयतीति चुरादिपाठात्।

---

(60) गवीति किम्? प्रतुम्पति मेषः। कर्त्तरीति किम्? प्रतुम्पति गां वृषभः। तुम्पतादिति न सिद्धमानुकरणम्। अपि च धातुनिर्देशः। प्रस्तुम्पकः प्रतुम्पो गौः। तुडि प्रस्तुम्पीद् गौः। पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते। अन्तरङ्गत्वात् सुट्। ततो लिलम्। तेन लिटि प्रतुस्तुम्प गौः। सनि प्रतुस्तुम्पिषति गौः। तृतीया निर्देशाद् यङ्लुकि न। प्रतोतुम्पीति गौः।

चुबि वक्त्रसंयोगे । ४२८ । चुम्बति । चुचुम्ब । चुम्बनम् । चुम्बः ।

षृभु षृम्भु हिंसार्थौ । ४३०।४३१ । सर्भति । सिसर्भिषति । सर्भित्वा सृब्ध्वा । सिषर्भयिषति । सृम्भति । षिभु षिम्भु इत्येके । सेभति । सिम्भति । श्रिभु श्रिम्भु इत्यन्ये । श्रेभति । श्रिम्भति ।

शुभ शुम्भ भाषणे हिंसायाञ्च । ४३२।४३३ । शोभति । शुम्भति । शुशुम्भ । शुम्भयति ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । अथानुनासिकान्ता आत्मनेपदिनः ।

घिणि घुणि घृणि ग्रहणे । ४३४-४३६ । घिण्णते । जिघिण्णे । जेघिण्णयते । घुण्णते । जुघुण्णे । जोघुण्णयते । घृण्णते । जघृण्णे । जरीघृण्णयते ।

घुण घूर्ण भ्रमणे । ४३७।४३८ । घोणते । जुघुणे । जोघुण्यते । घुणः काष्ठकीटः । घोणा । घूर्णते । जुघूर्णे । घुणति घूर्णतीति तुदादिपाठात् ।

पण व्यवहारे स्तुतौ च । ४३९ । पणायति । पणायिष्यति । पणाया-ञ्चकार पेणे । पम्पण्यते । पण्यते । पणितम् । पण्यम् । पणः । आपणः । परिपाणः । स्तुतौ पणायति शुभम् । आयप्रत्ययान्तादात्मनेपदं न भवति । धात्वन्तरत्वात् । अनुदात्तेत्त्वं केवले चरितार्थम् । स्तुत्यर्थेन पनिना साहचर्यात् स्तुत्यर्थस्यैव पणेरायप्रत्यय इति केचिन्मन्यन्ते । तेन शतस्य पणते । सहस्रस्य पणत इति भवति । अन्येतु सामान्येन स्मरन्ति । तथाच भट्टिः न चोपलेभे वणिजां पणायाः इति ।

पन च । ४४० । पनायति । पनायिष्यति पनिष्यते ।

भाम क्रोधे । ४४१ । भामते । बभामे । भामिनी । भाम्यते । न्यास-कारस्तु नुगतोऽनुनासिकान्तस्येति (७।४।८५) नुकमिच्छति बम्भाम्यत इति । अन्ये त्वत इति तपरकरणान्नुकं नेच्छन्ति । बाभाम्यते । (61)

क्षमूष् सहने । ४४२ । क्षमते । चक्षमे । क्षमिता क्षन्त्वा । क्षमा । क्षान्तः । क्षान्तवान् । क्षाम्यतीति दिवादिपाठात् ।

---

(61) ङ्पुस्तकेऽप्यावश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः (३।३।१७०) भामिनीति पाठः । कयमान्द्राजपुस्तकेषु तु आवश्यक इत्यादि नास्ति । माधवेन तु भामः क्रोधोऽस्या अस्तीति भामिनीति व्युत्पादितम् ।

कमु कान्तौ। ४४३। कामयते। कामयाञ्चक्रे चकमे। अचीकमत अचकमत। कामयित्वा कमित्वा कान्त्वा। कान्तः। कामुकः। कामुकी कामुका। कम्रः। कमनः। कामः।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः।

अथ परस्मैपदिन उच्यन्ते।

अण रण वण भण मण कण क्वण व्रण भ्रण ध्वण शब्दार्थाः। ४४४-४५३। अणति। आणकः। अणः। अणकः। रणति। रणः। राणकः (62)। वणति। ववाण। ववणतुः। ववणुः। भणति। अभाणीत् अभणीत्। भण्यते। मणति। मणितम्। इन् मणिः। मणिकः। ईदादिमन्त्रत्वे मणीवादीनां प्रतिषेधो वक्तव्य इति "मणीवोष्ट्रस्य लम्बेते प्रियौ वत्सतरौ मम।" कणति। चकाण। क्वणति। चक्वाण। निकणः निक्वाणः। व्रणति। भ्रणति।

ओणृ अपनयने। ४५३। ओणति। मा भवानोणिणत्।

शोणृ वर्णगत्योः। ४५४। शोणति। अशुशोणत्। शोणा शोणी।

श्रोणृ संघाते। ४५५। श्रोणति। श्रोणः। श्लोणृ च। ४५६। श्लोणति।

पैणृ गतिप्रेरणश्लेषणेषु। ४५७। पैणति। (63)

ध्रण शब्दे। ४५८। ध्रणति। उपदेशे दन्त्यान्तोऽयमिति णत्वस्य निर्देशो न कृतः। तस्य प्रयोजनं यङ्लुकि दन्ध्रनीति यथा स्यात्। अन्यथा णत्वात् दंध्रणीति भवति।

कनी दीप्तिकान्तिगतिषु। ४५९। कनति। कान्तः। कनकम्।

ष्टन वन शब्दे। ४६०।४६१। स्तनति। निष्टानयिषति। अभिनिष्टानः। वनति। ववान। ववनतुः। ववनुः। अस्यैत्वाभ्यासलोपनिषेधश्चान्द्रैरुदाहृतः।

---

(62) ड पुस्तके न क्वणः (३।३।६५) इत्यत्र। न [illegible] (१।३।५) [illegible] कमित्यधिकः पाठो दृश्यते।

(63) ड पुस्तके प्रैणृ प्रैणतीति पाठः।

वन षण संभक्तौ । ४६२।४६३ । वनति । ववान । ववनतुः । ववनुरिति । अर्थभेदात् पुनः पठ्यते । सनति । असीषणत् । षातिः सतिः सन्तिः ।

अम गत्यादिषु । ४६४ । अमति । आमीत् । आमः । आमयति । संभक्तिशब्दयोरनन्तरयोर्ग्रहणार्थमादिशब्दमिच्छन्ति ।

द्रम हम्म मीमृ गतौ । ४६५-४६७ । द्रमति । नित्यं कौटिल्ये यङ् दंद्रम्यते । दन्द्रमणः । हम्मति । जहम्म । मीमति । अमिमीमत् । मीमा ।

चमु छमु जमु झमु अदने । ४६८-४७१ । चमति । आचामति । आचामयति । चमित्वा चान्त्वा । आचान्तः । आचामः । छमति । जमति । संजमनम् । झमति । जिमिं केचित् पठन्ति । जेमति । जेमनम् ।

क्रमु पादविक्षेपे । ४७२ । क्रामति । क्राम्यति । क्रमते । क्राम्यते । प्रक्राम्यते । प्रक्रमते । प्रक्राम्यति देवदत्तः । क्त्वाप्रत्यये वा कुत्वादुपधाया ह्रस्वश्च । क्रान्तिः । क्रमः । संक्रमः । संक्रामयति । संक्रामः । वा चित्तविराग इत्यतो (६।४।९१) वेत्यनुवृत्तेर्व्यवस्थितविभाषात्वात् मितां ह्रस्व इति (६।४।९२) न भवति । (64)

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । अथ यरलवान्ता आत्मनेपदिनः ।

अय वय पय मय चय तय णय गतौ । चय रक्षणे च । ४७३-४७९ । अयते । पलायते । पलायाञ्चक्रे । पल्ययते । पल्ययितः । पलायितः । आयः । अहम् अयो लौहम् । अनोश्मायेत्यादिना (५।४।९४) टच् । कालायसम् । वयते । ववये । वयः । नौवयेत्यादिना (४।४।९१) यत् । वयसा तुल्यो वयस्यः । पयते । पेये । मयते । मेये । चयते । चेये । तयते । तेये । णयते । नेये ।

दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु । ४८० । दयते । सर्पिषो दयते । "दयाञ्चक्रे न राक्षसः ।" दया । दयालुः ।

रय गतौ । ४८१ । रयते । रेये । रयितम् । रयः ।

---

(64) व्यवस्थितविभाषेति । तेन विषयभेदे विशेषतो त्रिषु सकामस्य वैरिव इत्यादि प्रयोगः । धुर्यान् विश्रामयतीत्यादावपि व्यवस्थितविभाषा ।

ऊयी तन्तुसन्ताने । ४८२ । ऊयते । ऊयाञ्चक्रे । ऊयिता । ऊतः । ऊतवान् । निरूतम् ।

पूयी विशरणे दुर्गन्धे च । ४८३ । पूयते । पुपूये । पूतः । पूतिः । पूयः ।

क्नूयी शब्दे उन्दे च । ४८४ । क्नूयते । चुक्नूये । क्नोपयति । चेलक्नोपम् । क्नूतः । क्नूतवान् ।

क्ष्मायी विधूनने । ४८५ । क्ष्मायते । चक्ष्माये । क्ष्मापयति । क्ष्मातः । क्ष्मातवान् । क्ष्मातिः ।

स्फायी ओप्यायी वृद्धौ । ४८६।४८७ । स्फायते । पस्फाये । स्फायितञ्चीत्यादिना (उण्, २।१३०) रक् । स्फारः । स्फारयति । स्फीतः । स्फीतवान् । स्फातिशब्दादर्शआद्यजन्तात् स्फाता स्तण्डुलाः । प्यायते । पिप्ये । प्यायि । प्यायिष्ट ॥ पीना यवाः । आपीनोऽन्धुः । आपीन मूधः । आपेपीयते ।

तायृ सन्तानपालनयोः । ४८८ । तायते । तताये । अतायि । अतायिष्ट ।

शल चलनसंवरणयोः । ४८९ । शलते । शेले । शालः । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् (उण्, ३।४०२) शलभः । शल्कम् । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् । (उण्, ३।१२३) । शालूकम् । बहुलवचनादालुच् शलालु । शलाकादयश्चेत्याद्य. (उण्, ४।१५४) । शलाका । शलतीति गतौ वर्तते ।

वल वल्ल संवरणे । ४९०।४९१ । वलते । ववले । "ववलिरे वल्गिरेचितमध्यमा ।" वलेर्वलादेश इप्रत्ययश्च । वलिः । वली । वल्लते । वल्लिः । वल्ली । (65) । राशिवलिभ्यामभच् (उण्, ३।४०५) । वलभः ।

मल मल्ल धारणे । ४९२ । ४९३ । मलते । मेले । घञर्थे कः । मलम् । ज्योत्स्नेत्यादिना निपातनात् (५।२।११४) मलिनम् । माला । कर्मणि स्वभावाद् घञन्तोऽपि स्त्रियां वर्तते । संज्ञायां कन् । गौरादित्वान् ङीष् । आमलकी । मल्लते । ममल्ले । मल्लः । मल्लिका । संज्ञायां क्वुन् (उण्,२।१८०) ।

भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु । ४९४।४९५ । भलते । बभले ।

---

(65) ङ पुस्तके अजन्तत्वाद्गौरादिपाठात् ङीषि वल्लीति पाठः ।

भालूकः। उलूकादयश्चेति। (उण्० ४।४८०)। भल्लते। बभल्ले। भल्लूकः।
कल शब्दसंख्यानयोः। ४९६। कलते। चकले। कालः।

कल्ल अव्यक्ते शब्दे। ४९७। कल्लते। कल्लः। ओलच् कल्लोलः।

तेवृ देवृ देवने। ४९८।४९९। तेवते। अतितेवत्। देवते। अदिदेवत्। आदेवकः।

शेवृ षेवृ गेवृ ग्लेवृ पेवृ मेवृ म्लेवृ सेवने। ५००—५०६। शेवते। अशिशेवत्। सेवते। सिषेवे। असिषेवत्। गेवते। ग्लेवते। पेवते। मेवते। म्लेवते। अमिम्लेवत्। सेवृ खेवृ क्लेवृ इत्येके।

रेवृ प्लेवृ गतौ। ५०७। ५०८ रेवते। अरिरेवत्। रेवा। प्लेवते। पूर्वकौ रेवृप्लेवृौ पवर्गे पठितौ स्पर्शान्तौ। इमौ तु यरलवान्तवर्गे पठितौ ईषत्स्पृष्टौ वेदितव्यौ। एवं पेवतिमेवती च वेदितव्यौ। प्लव इत्येके। प्लवते। प्लेवे। पव इत्यन्ये। पवते। पेवे।

इति एते आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः। अथ परस्मैपदिनः यरलवान्ताः।

मव्य बन्धने। ५०९। मव्यति। ममव्य।

सूर्क्ष्य ईर्क्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः। ५१०।५१२। सूर्क्ष्यति। सुसूर्क्ष्य। ईर्क्ष्यति। ईर्क्ष्याञ्चकार। ईर्ष्यति ईर्ष्याञ्चकार। ईर्क्षियिषति। ईर्ष्यियिषति। ईर्ष्या। (66)

हय गतौ। ५१३। हयति। हयः।

शुच्य अभिषवे। ५१४। शुच्यति। चुच्य इत्यपि पठन्ति। ५०७।

हर्य गतिकान्त्योः। ५१५। हर्यति। जहर्य। हर्या। अहारः।

अलँ वारणपर्याप्तिभूषणेषु। ५१६। अस्यानुनासिकः स्वरितोऽकार इत्संज्ञक इतीच्छन्ति। अतोऽयमुभयपदी। यरलवान्तप्रकरणानुरोधेन प्रथमतोऽभयतोभाषोऽपि पठितः। तद्द्योतनायानुनासिक उच्चार्यते। अलति अलते। वुन्। अलकम्। अलका कुबेरनगरी। इण् अलिः। अली। ईकन् अलीकम्।

---

(66) क्विपि सूर्, सूर्चौ। ईर्ट्। ईर्ट्।

ञिफला विशरणे। ५१७। फलति। पफाल। फुल्लमस्य फलितमस्य। प्रफुल्तः प्रफलितः। पम्फुल्यते। पम्फुलः। फुल्लता मता। उत्फुल्लम्। संफुल्लम्। उपसंख्यानात्।

मील श्मील स्मील निमेषणे। ५१८-५२०। मीलति। ममिमीलत् अमीमिलत्। श्मीलति। स्मीलति। क्ष्मील इत्येके। क्ष्मीलति।

पील प्रतिष्टम्भे। ५२१। पीलति। पीलुः। मृगय्वादित्वात् कुः।

णील वर्णे। ५२२। नीलति। प्रणीलति। नीलम्। नीलात् प्राण्योषध्योरिति ङीप्। नीली धेनुः। नीली ओषधिः। वा संज्ञायाम् (४।१।४२ वा)। नीला नीली वा दासी।

शील समाधौ। ५२३। शीलति। शीलम्। शीले भवा इति, शैली। शील उपधारणे चुरादौ। शीलयति।

कील बन्धे। ५२४। कीलति। कीलम्।

कूल आवरणे। ५२५। कूलति। कूलम्।

शूल रुजायां सङ्घाते च। ५२६। शूलति। शूलम्।

तूल निष्कर्षे। ५२७। तूलति। तूलम्। तूलिका।

पूल संघाते। ५२८। पूलति। पूलः। पञ्चपूली।

मूल प्रतिष्ठायाम्। ५२९। मूलति। मूलम्। शैषिक इत्यादिना (४।४।९१) यत्। मूल्यम्। मूले भवो मौलः।

फल निष्पत्तौ। ५३०। फलति। फलितम्। फलम्।

चुल्ल भावकरणे। ५३१। चुल्लति। चुचुल्ल। चुल्लः। चुल्लिः चुल्ली।

फुल्ल विकसने। ५३२। फुल्लति। प्रफुल्लः। प्रफुल्लितः।

चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च। ५३३। चिल्लति। चिचिल्ल। चिल्ल.पक्षी।

तिल गतौ। ५३४। तेलति। तिलः। क्वुन्। तिलकः।

वेल्ल चेल्ल केल्ल खेल्ल क्ष्वेल्ल वेल चेल चलने। ५३५-५४१। वेल्लति। विवेल्ल। अविवेल्लत्। वेल्ला। चेल्लति। चेल्लम्। गौरादि ङीप्। पचादिषु चेल्लडिति पाठादा स्त्रिया ङीप्। चेल्ली। केल्लति। केल्लम्। केल्ला। केलिः।

कण्ड्वादित्वाद् यक् । केलायति । केलायितम् । खेलति । खेलयति । खेला । खेलायति (67) । क्ष्वेलति । वेल्लति । चेल्लति ।

पेलृ फेलृ शेलृ गतौ । ५४२-५४४ । पेलति । अपिपेलत् । फेलति । फेला । शेलति ।

खल स्खल सञ्चलने । ५४५ ५४६ । खल संचये च । खलति । खलः । स्खलति । चस्खाल । स्खलितम् ।

गल अदने । ५४७ । गलति । जगाल ।

सल गतौ । ५४८ । सलति । सालः । सलिलम् । सलच् ।

दल विदारणे । ५४९ । दलति । ददाल । दालः । दलनम् । दाडिमम् । (68) कुद्दालः । ()

श्वल श्वल्ल आशुगमने । ५५० । ५५१ । श्वलति । अश्वालीत् । श्वल्लति । शश्वल्ल । अश्वल्लीत् ।

खोरृ गतिप्रतिघाते । ५५२ । खोरति । अचुखोरत् ।

खोल इत्यप्येके । ५५३ । खोलति । खोलः ।

धोरृ गतिचातुर्ये । ५५४ । धोरति । अदुधोरत् । चलनशब्दार्थाद-कर्मकाद् युच् । (३।२।१४८) । आधोरणः । धोरितम् ।

त्सर छद्मगतौ । ५५५ । त्सरति । तत्सार । तत्सरतुः । तत्सरुः । अत्सारीत् । त्सरुः खड्गादि मुष्टिः । आकर्षादित्वात् त्सरुकः ।

क्मर हूर्छने । ५५६ । क्मरति । चक्मार । अक्मारीत् ।

अभ्र वभ्र मभ्र चर गत्यर्थाः । ५५७-५६० । अभ्रति । आनभ्र । अभ्रते । (70) अभ्रम् । वभ्रति । वभ्रते । मभ्रति । मभ्रते । चरति

---

(67) कण्ड्वादिभ्यो यगिति (३।१।२७) स्वार्थे यकि केलायति खेलायतीति सिद्धम् ।

(68) दालशब्दाद् घञन्तादिमच् ।

(69) कुं दालयतीति कुद्दालः । पृषोदरादिरिति साधनः ।

(70) अभ्रति इत्यनन्तरं अपुस्तके अभ्रते इत्येके इति च पाठोऽधिकः । तत्र कर्मणि अभ्राते इत्यत्र (८।४।६४) हलो यमां यमि लोप इत्यनेन रेफलोप इति एके वदन्ति । अन्ये तत्र यमः यमीति यथासंख्य-मिति वदन्ति । तेनादिमं इविरित्यादावेव लोपः । अनु आनाकार आदावात्मित्यादौ इति वदन्ति ।

भक्षणेऽपि पठ्यते । चरति । अचारीत् । चरितम् । चरितम् । उदश्चरः सकर्मकादिति (१।३।५३) तङ् । गेहमुच्चरते । समस्तृतीयायुक्तात् (१।३।५४) अश्वेन सञ्चरते । चञ्चूर्यते । चञ्चूर्ति चञ्चुरीति । आचरितव्यम् । आचरणीयम् । आचार्यः । वा चरिचलीत्यादिना द्वित्वमागमश्च चराचरः । व्रत इति (३।२।८०) णिनिः । ब्रह्मचारी । सब्रह्मचारी ।

ष्ठिवु निरसने । ५६१ । ष्ठीवति । ष्ठिवेरभ्यासस्य तो वेति तन्त्रान्तरीयम् । टिष्ठेव । तिष्ठेव । ष्ट्यूत्वा ष्ठेवित्वा । मधुलिट् ष्ठीवति (71) । इवन्तत्वादिड् विकल्पः । तिष्ठेविषति । तिष्ठ्यूषति । निष्ठेवनम् । निष्ठीवनम् ।

जि जये । ५६२ । जयति । विजयते । पराजयते । जिगाय । जेता । जापयति । जिगीषति । जयः । जय्यः । जेयः । जायः । मारजित् । जिदृक्षीति (३।२।१५७) इनिः । जयी । क्वरप् जित्वरः । खल् सुजयः । उत्तरधातुसाहचर्यानुरोधेनाकर्मकोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते ।

जीव प्राणधारणे । ५६३ । जीवति । अजिजीवत् अजीजिवत् । जीविका । जीविकाकृत्य कथयति । जीवनम् । जीव्यम् ।

पीव मीव तीव णीव स्थौल्ये । ५६४—५६७ । पीवति । पिपीव । पीवरम् । पीवा । पीवित्वा । मीवति । तीवति । नीवति । प्रणीवति ।

क्षिवु निरसने । ५६८ । क्षेवति ।

उर्वी तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसायाम् । ५६९—५७३ । ऊर्वति । ऊः । उरौ । उरः । ऊर्णः । ऊर्णवान् । ऊर्त्तिः । तूर्वति । थूर्वति । दूर्वति । दूर्वा । धूर्वति । धूः । धुरौ । धुरः । तद्वहतीत्यर्थे धुरो यड्ढकौ (४।४।७७) । धुर्यः । धौरेयः । सर्वा चासौ धूश्चेति सर्वधुरा । तां वहतीति खः । सर्वधुरीणः । योगविभागादुत्तरधुरीणः । एकधुराल्लुक् च (४।४।७९) । एकधुरः एकधुरीणः ।

गुर्वी उद्यमने ५७४ । गूर्वति ।। गूः । गुरौ । गुरः । गूर्णः । गूर्णवान् ।

मुर्वी बन्धने । ५७५ । मूर्वति । मूर्वा । तस्य विकारो मौर्वी । मूः । मुरौ । मूर्णम् ।

---

(71) मधुलिट् ष्ठीवतीति डः सि धुडिति (८।३।२९) धुड् नेति प्रदर्शनार्थम् । [illegible]

पुर्व पर्व मर्व पूरणे। ५७६—५७८। पूर्वति। पर्वति। मर्वति।

चर्व अदने। ५७९। चर्वति। चर्वा। चर्वितम्।

भर्व हिंसायाम्। ५८०। भर्वति।

कर्व खर्व गर्व दर्पे। ५८१-५८३। कर्वति। खर्वति। गर्वति। गर्वः। पूर्वकाः कर्वादयः सर्वान्ताः। अमी लोपवृष्टान्ता इति पुनश्च पठ्यन्ते।

अर्व शर्व सर्व हिंसायाम्। ५८४—५८६। अर्वति। आनर्व। अनर्व इति नञन्यादित्वात् पररूपम्। शर्वति। शर्वः। शर्वाणी। सर्वति। सर्वः। सर्वकर्मे।

इवि व्याप्तौ। ५८७। इन्वति। प्रेन्वति। इन्वाञ्चकार। णत्वविधौ नुमोऽनुस्वारोपलक्षणार्थत्वं द्रष्टव्यमित्युक्तत्वात् प्रेन्वनमिति नुम्व्यवाये णत्वं न भवति।

पिवि मिवि णिवि सेचने। ५८८।५९०। पिन्वति। पिपिन्व। पिन्वः। मिन्वति। निन्वति। प्रणिन्वति। निनिन्व।

हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणनार्थाः। ५९१-५९४। हिन्वति। जिहिन्व। दिन्वति। दिन्वते। धिनोति। धिनुतः। जिन्वति। जिजिन्व।

रिवि रवि धवि गत्यर्थाः। ५९५।५९७। रिण्वति। रण्वति। रण्वा। धन्वति। दधन्व। धन्विन्। धन्वा मरुदेशः।

कृवि हिंसाकरणयोः। ५९८। कृणोति। चकृण्व।

मव बन्धने। ५९९। मवति। ममाव। मेवतुः। मेवुः। मूः। मुवौ। मुवः। यङ्लुगन्तात् क्विप्। मामूः।

अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु। ६००। अवति। आव। ऊः। उवौ। उवः। अविवः। ऊतिः।

इति एते परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः। उदात्तत्वमिदं जयतिवर्जम्। तस्यानुदात्तत्वात्।

धावु गतिशुद्ध्योः। ६०१। धावति धावते। धावित्वा धौत्वा। धौतः पटः। कथं गतौ धावितो धावितवानिति ? यस्य विभाषेति (७।२।१५)

निषेधस्यानित्यत्वादिटोऽनित्यता । वीजस्य क्षतिचृतिनृतीनामीदित्करणम् । तद्धि श्वीदितो निष्ठायामिति (७।२।१४) निषेधार्थं क्रियते । यस्य विभाषेति (७।२।१५) निषेधस्यानित्यत्वे तु तेनैव सिद्धत्वादनर्थकं तत् स्यात् । इषादित्वात् कलच् । वाहुल्यादुपधाक्रस्वत्वम् । धवलः । धवला । "नौका येन निगा ग्याद्वधवला ।" ण्वुल् धावकः । ल्युट् धावनम् । क्तिन् धौतिः ।

उभयतोभाष इति उभयपदो भण्यते । स्वरितेत्त्वात् स्वरितेदिति । स्वरित इत्संज्ञकोऽस्येत्यर्थः । तस्य प्रयोजनं स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफल इति (१।३।७२) आत्मनेपदम् । हिक्कादिपूभयपदिष्वयं न पठ्यते । तेषां चवर्गान्तप्रकरणानुरोधेन । यस्य चान्तःस्थान्तप्रकरणानुरोधात् ।

अथ क्षान्ता आत्मनेपदिनः कथ्यन्ते ।

धुक्ष धिक्ष संदीपनक्लेशनजीवनेषु । ६०२।६०३ । धुक्षते । दुधुक्षे । संधुक्षणम् । धिक्षते ।

वृक्ष वरणे । ६०४ । वृक्षते । वृक्षः ।

शिक्ष विद्योपादाने । ६०५ । शिक्षते । शिक्षा । शैक्षः । छत्रादिभ्यो णः (४।४।६२) । शैक्षः ।

भिक्ष याच्ञायां लाभेऽलाभे च । ६०६ । भिक्षते । भिक्षा । भिक्षुः । भिक्षासमूहे भिक्षादिभ्योऽण् (४।२।३८) । भैक्षम् ।

क्लेश व्यक्तायां वाचि । ६०७ । क्लेशते । चिक्लेशे ।

दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे च । ६०८ । दक्षते । दक्षः । दक्षिणम् । द्रुदक्षिभ्या मिनन् (उणा, २।२०८) । दक्षिणा ।

दीक्ष मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । ६०९ । दीक्षते । दीक्षा । दीक्षितः ।

ईक्ष दर्शने । ६१० । ईक्षते । ईक्षाञ्चक्रे । ईक्षणम् ।

भाष व्यक्तायां वाचि । ६११ । भाषते । बभाषे । भाषा । ण्यत् भाष्यम् । णिनिः मितभाषी । भाषितम् ।

पर्ष वर्ष स्नेहने । ६१२।६१३ पर्षते । वर्षते । ववर्षे ।

गेषृ अन्विच्छायाम् । ६१४ । ग्लेषते । अजिग्लेषत् ।

ईष गतिहिंसादानेषु । ६१५ । ईषते । ईषाञ्चक्रे । अकारः ईषा ।' मनस ईषा मनीषा । पृषोदरादिः । मनीषादित्वादिनिः मनीषी । घञ् प्रेषः । ण्यत् प्रेष्यः । ण्वुल् ईषिका । ईष्व इति यवन्तस्य निपातनमस्य । ईषतोऽत्यये वक्ष्यते ।

प्रेषृ यत्ने । ६१६ । प्रेषते । अपिप्रेषत् ।

येषृ प्रयत्ने । ६१७ । येषते । अयियेषत् ।

जेषृ णेषृ एषृ प्रेषृ गतौ । ६१८—६२१ । जेषते । अजिजेषत् । नेषते । प्रणेषते । प्रनिनेषते । एषते । अभ्येषते अन्वेषते । मा भवानिनेषत् । प्रेषते । "प्रेषा वाजिध्वनौ स्त्रियाम्" ।

रेषृ हेषृ अव्यक्तशब्दे । ६२२।६२३ । रेषते । अरिरेषत् । हेषते । जिहेषे । अजिहेषत् । उपजिहेषिषते । हेषा प्रेषा च निःस्वन इत्यमरः । (72)

कासृ शब्दकुत्सायाम् । ६२४ । कासते । कासाञ्चक्रे । कासो रोगः । रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम् (३।३।१०८) । उत्कासिका ।

भासृ दीप्तौ । ६२५ । भासते । बभासे । अबीभसत् अबभासत् । भास्वरः । भञ्जभासमिदो घुरच् (३।२।१६१) । भासुरम् । यज्ञादित्विनिः । उद्भासी । क्विप् भाः भासौ भासः । आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे कर्तव्य ऋकारानुबन्धकरणमस्य ऋकारानुबन्धप्रकरणात् । एवञ्चानुबन्धान्तरकरणञ्च न प्रकरणानुरोधेन ।

णासृ रासृ शब्दे । ६२६।६२७ । नासते प्रणासते । नासा । नासिका । अञ् नासिकाया इत्यच् (५।४।११८) नसादेशश्च । गोनसम् । खुरखराभ्याञ्च नस् वक्तव्यः । खुरणाः खरणाः । अच्प्रत्ययोऽपीष्यते । खुरणसः खरणसः । उपसर्गाच्चेत्यच्—(५।४।११९) नसादेशौ । प्रणसः । वेर्ग्रो वक्तव्य इति ग्रभावे विग्रस्तु गतनासिकः । केचिन्नासिकापर्याये नसाशब्दमिच्छन्ति । तथाच वराहमिहिरपुरुषप्रकाशे नसाशब्दः प्रयुक्तः । भट्टिकाव्येऽपि विनसा हतबान्धवेति दृश्यते । न चासावुपसर्गाच्चेति (५।४।११९) नसादेशे सिध्यति । वेर्ग्रो वक्तव्य इति ग्रादेशेन बाधितत्वात् । (73) रासते । ररासे ।

(72) हेषा ह्रेषेति पाठभेदे । अमरव्याकरणात् ।

(73) नसाशब्दे भट्टिप्रयोगे विनासिकाशब्दे पाठभेदः । तत उपलक्षणं बोध्या ।

णस कौटिल्ये । ६२८ । नसते । प्रणसते । नेसे । मनीनसत् । विनसः । विनास ।

भ्यस भये । ६२९ । भ्यसते । बभ्यसे ।

आङ् शसि इच्छायाम् । ६३० । आशंसते । आशशंसे । आशंसते । आशंसिता । आशंसितम् । आशंसा । आशंसुः । प्रशंसति प्रशस्यते प्रशस्त इति शस्त स्तुतावित्यस्य ।

ग्रसु ग्लसु अदने । ६३१ । ६३२ । ग्रसते । जग्रसे । ग्रसिला ग्रस्त्वा । ग्रस्तम् । पिण्डग्रः । ग्लसते ।

ईह चेष्टायाम् । ६३३ । ईहते । ईहाञ्चक्रे । ऐहिष्ट । ईहा ।

बहि महि वृद्धौ । ६३४ । ६३५ । बंहते । बंहेर्नलोपश्चेत्युप्रत्ययः (उण्, ११९८) । बहु । भूयान् । भूयिष्ठः । मंहते । महान् । वर्तमाने पृषद्बृहन् महदिति (उण्, २१२२) अतिप्रत्ययः । मंहिष्ठो महीयान् महिमा ।

अहि गतौ । ६३६ । अंहते । आनंहे । आंहिष्ट । अञ्जिहिषिते । नन्द्राः इति (६।१।३) निषेधाद् द्विमन्दस्य द्वित्वम् । अंहः ।

गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । ६३७ । ६३८ । गर्हते । जगर्हे । जागर्हते । गल्हते । जागल्ह्यते ।

बल्ह प्राधान्ये । ६३९ । बल्हते । बबल्हे । अबल्हिष्ट । अबल्हिष्यत । अबबल्हिद्धम् ।

वर्ह वल्ह परिभाषणहिंसादानेषु । ६४०।६४१ । वर्हते । ववर्हे । प्रवर्हिणः । बर्हम् । बर्ही । प्रबर्हः । बल्हते । वावल्ह्यते ।

प्लिह गतौ । ६४२ । प्लेहते । पिप्लिहे । प्लीहा । प्लीहाणौ ।

वेहृ जेहृ बाहृ प्रयत्ने । ६४३-६४५ । वेहते । अविवेहत् । वेहते । जेहते । बाहते । बाढं श्रमम् । बाहितम् ।

माह माने । ६४६ । माहते ।

द्राहृ निद्राक्षये । ६४७ । द्राहते । अदद्राहत् ।

काशृ दीप्तौ । ६४८ । काशते । चकाशे । अचकाशत् । आकारोपध ऋदित्प्रकरणादिहायं निर्दिश्यते । काश्यते इति दिवादिपाठात् ।

ऊह वितर्के । ६४९ । ऊहते । ऊहाञ्चक्रे । समूहति समूहते । समुह्यते । ऊहः । समूहः । समूह्य । सामूहिकः । अध्यात्मादित्वात् ठञ् ।

गाहू विलोडने । ६५० । गाहते । जगाहे । गाहिष्यते घाक्ष्यते । अगाहिष्ट अगाढ । विगाढा विगाहिता । विगाढम् । विगाहः ।

गृहू ग्रहणे । ६५१ । गर्हते । जगृहे । गर्हिता गर्ढा । गृढः । गृढिः । क्यप् गृह्यम् । गृहाः । गृहम् । गेहे कः इति (३।१।१४४) ग्रहातेः कविधानं तस्यैव गृहमिति यथा स्यादिति द्योतयितुम् । गृहेर् मा भूदिति ।

ग्लह इत्यप्येके । ६५२ । तथा चाक्षेषु ग्लहः इत्यत्र (३।३।७०) ग्लहिः प्रकृत्यन्तरमस्तीत्युक्तम् । ग्लहते । जग्लहे । ग्लहः ।

घुषि कान्तिकरणे । ६५३ । घुंषते । जुघुंषे । घुंष्यते । उत्तरधातु-साधर्म्यानुरोधेनायमिह निर्दिश्यते ।

इति भासनभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । अथ परस्मैपदिनः ।

घुषिर् शब्दार्थः । ६५४ । घोषति । जुघोष । अघुषत् अघोषीत् । घुष्टम् । घुषिर् अविशब्दने इति चुरादौ । तस्य घोषयति ।

अक्षू व्याप्तौ संघाते च । ६५५ । अक्षति अक्ष्णोति । अक्षिता अष्टा । अष्टः । अष्टवान् । अक्षित्वा अष्ट्वा ।

तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । ६५६ । ६५७ । तक्षति तक्ष्णोति । तक्षिता तष्टा । तक्षित्वा तष्ट्वा । तष्टम् । त्वक्षति । तत्वक्ष । त्वक्षिता त्वष्टा । त्वक्षित्वा त्वष्ट्वा । त्वष्टम् ।

उक्ष सेचने । ६५८ । उक्षति । उक्षाञ्चकार । उक्षा । प्रोक्षणम् । अभ्युक्षणम् ।

रक्ष पालने । ६५९ । रक्षति । रिरक्षिषति । रारक्ष्यते ।

णिक्ष चुम्बने । ६६० । निक्षति । णोपदेशप्रयोजनमुक्तम् प्राक् । प्रणिक्षति ।

त्रक्ष ष्टृक्ष णक्ष गतौ । ६६१-६६३ । त्रक्षति । तत्रक्ष । त्रक्षः । स्तृक्षति । तिष्टृक्षिषति । (74) नक्षति ।

---

(74) कश्चित्तु तिस्तृक्षिषतीति । स्तौतिण्योरेव षणीति (८।३।६१) नियमात् षत्वाभाव ।

वक्ष रोषे । ६६४ । वक्षति । ववक्ष । वक्षः क्रोडम् ।

म्रक्ष संघाते । ६६५ । म्रक्षति ।

मक्ष इत्यप्येके । ६६६ । मक्षति । मक्षिका ।

तक्ष त्वचने । ६६७ । त्वचनं संवरणम् । तक्षति । तक्षिता ।

पक्ष परिग्रह इत्यप्येके । ६६८ । पक्षति । पक्षः । पक्षणम् ।

सूर्क्ष अनादरे । ६६९ । सूर्क्षति । सुसूर्क्ष । सूर्क्षणम् । (75)

काक्षि वाक्षि माक्षि काङ्क्षायाम् । ६७०-६७२ । काङ्क्षति । चकाङ्क्ष । काङ्क्षा । वाङ्क्षति । पृषोदरादित्वात् ङ्क्षे "तत्सन्धिः पुंसि वङ्क्षणः ।" माङ्क्षति ।

द्राक्षि ध्राक्षि ध्वाक्षि घोरवाशिते च । ६७३-६७५ । द्राङ्क्षति । दद्राङ्क्ष । ध्राङ्क्षति । ध्वाङ्क्षति । ध्वाङ्क्षः ।

चूष पाने । ६७६ । चूषति । चुचूष ।

तूष तुष्टौ । ६७७ । तूषति । तूषा । तूषः ।

पूष वृद्धौ । ६७८ । पूषति । पूषितम् । पूषः ।

मूष स्तेये । ६७९ । मूषति । मूषकः । मूषा । मूषिका ।

लूष भूषायाम् । ६८० । लूषति । लुलूष ।

यूष हिंसायाम् । ६८१ । यूषति । यूषः । "पीते यूषि निरामयः ।" (76)

जूष च । ६८२ । जूषति ।

भूष अलङ्कारे । ६८३ । भूषति । बुभूष । भूषते कन्या स्वयमेव । भूषणम् ।

ऊष रुजायाम् । ६८४ । ऊषति । ऊषाञ्चकार । ऊषः । ऊषरम् ।

ईष उञ्छे । ६८५ । ईषति । ईषाञ्चकार । ईषा । प्रेष्यः । प्रेषः ।

कष शिष जष झष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः । ६८६-६९४ । कषति । कषिष्यति । समूलकाषं कषति । निमूलकाषं कषति । सर्वंकषः ।

---

(75) अत्र मैत्रेयः—"यत्नादरे इति तु कश्चित्कोऽपपाठः ।" इति । यत्नशब्देनासमूर्धनमित्यमरः । सूर्क्षणमादर ।

(76) यूषो काष्ठस्तम्भविशेष इति माधव ।

कष्टम् । कषितम् । निकषः । पतृकाषो । शिषति । शिष्टा । जषति । झषति । झषो मीनः । वषति । मषति । रोषति । रोषिता रोष्टा । रुष्यतीति दिवादिपाठात् । रेषति । रेषिता रेष्टा ।

भष भर्त्सने । ६९५ । शब्दकर्मकः । भषति । भषकः श्वा । शब्दः शब्दविशेषः कुक्कुरध्वनिः कर्म क्रियास्येति शब्दकर्मकः । सोऽस्यस्यार्थः ।

उष दाहे । ६९६ । ओषति । उवोष ओषाञ्चकार । उषा । बहुल-वचनाद् दीर्घः ।

जिषु विषु मिषु सेचने । ६९७-६९९ । जेषति । जेषिता । जेषित्वा जिषित्वा जिष्ट्वा । वेषति । मेषति । मेषः । पच् ।

पुष पुष्टौ । ७०० । पोषति । पोषिता । अपोषीत् । पोषितः । पुष्णाति पुष्यतीति गणान्तरपाठात् ।

श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लुषु दाहे । ७०१-७०४ । श्रेषति । श्रेषित्वा श्रिषित्वा श्रिष्ट्वा । प्रश्लेषति । प्राश्लेषीत् । प्रोषति । प्लोषति ।

पृषु वृषु मृषु सेचने । ७०५-७०७ । पर्षति । पृष्टम् । पृषितमित्यौणा-दिकम् । वर्षति । वृष्टिः । घञ्विधौ भयादीनामुपसंख्यानमित्यच् । वर्षम् । इषमो वर्षणादिति भाष्यलेखनाद् वर्षणमिति च । मृषु सहने च । मृष्य-तीति दिवादित्वात् । मर्षति । मर्षिता मर्षिता ।

घृषु संघर्षे । ७०८ । घर्षति । जघर्ष । घृष्टम् ।

हृषु अलीके । ७०९ । हर्षति । हृषिताः केशा हृष्टा वा । हृष तुष्टाविति दिवादौ हृष्यति ।

तुस ह्रस ह्लस रस शब्दे । ७१०-७१३ । तोसति । तुतोस । ह्रसति । ह्रसितम् । ह्रसः । ह्लसति । रसति । रसितम् मेघगर्जनम् ।

लस श्लेषणक्रीडनयोः । ७१४ । लसति । विलासी । विलासः ।

घस्लृ अदने । ७१५ । घसति । घस्ता । घस्रम् । घस्मरः ।

जर्ज चर्च झर्झ परिभाषणसन्तर्जनयोः । ७१६-७१८ । जर्जति । जर्जन्ती । चर्चति । झर्झति । चर्च झर्झ इत्येतौ तुदादावपि पठ्येते । इह तु स्वरार्थं पठितौ । वर्णानुपूर्व्याच् चौरादिकवर्गेऽपि एते पठ्यन्ते ।

पिसृ पेसृ गतौ । ३१९।३२० । पेसति । अपिपेसत् । पिष्टः । पेस्वरः । पेसति । पेपेस्यते ।

हसे हसने । ३२१ । हसति । जहास । अहसीत् । हसः हासः । (77) स्वनहसोर्वेत्येव वा (३।३।६२)।

कस गतिशासनयोः । ३२२ । कसति ।

णिश समाधौ । ३२३ । नेशति । प्रणेशति । निशा । सप्तमीबहुवचने निशासु निट्सु निड्क्षु । (78)

मिश मश शब्दे रोषकृते च । ३२४।३२५ । मेशति । मिमेश । मशति । मशकः । क्वुन् ।

शव गतौ । ३२६ । शवति । शवः । शावकः । शावः । क्विप् शौः । शकारवत्प्रकरणादयमत्र निर्दिश्यते ।

शश प्लुतगतौ । ३२७ । शशति । शशाश शेशतुः शेशुः । शशः मृगभेदः । तद्योगाच्छशी चन्द्रः ।

शसु हिंसायाम् । ३२८ । शसति । विशशास । विशशसतुः । विशशसुः । विशशसिथ । न शसदद (६।४।१२६) वादिगुणानामित्येत्वाभ्यासलोपप्रतिषेधः । तकिशसि (३।१।९७) इति यत् शस्यम् । शस्तम् । हिंस्यर्थाश्चेति चुरादिगणसूत्रात् णिच् । शासयति । शास्तम् ।

शंसु स्तुतौ । ३२९ । कथने च । शंसति । नृशंसः क्रूरः । ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विक् । ब्राह्मणाद् वेदभागादादाय शंसति स्तौतीति ब्राह्मणाच्छंसी उपसंख्यानादलुक् । (६।३।२ वा) प्रशंसा । शस्तम् । शंस्यम् । शस्यम् ।

चह परिकल्कने । ३३० । चहति । अचहीत् ।

मह पूजायाम् । ३३१ । महति । ममाह । मही । गौरादित्वात् ।

रह त्यागे । ३३२ । रहति । रराह । रहः । रहयतीति चुरादिपाठात् ।

रहि गतौ । ३३३ । रंहति । ररंह । रंहः । वसन् ।

---

(77) हसनार्थे यथा मया पुनर्हिंसा चरेदेवमवः सिद्धोऽस्य इति मैत्रेये ।

(78) व्रश्चादिसूत्रे धातुपाठपर्यायि पाठेऽपि (8.2.36) षकारस्य षत्वम् । नाशिपदिकानां षकारस्य षत्वमिति मतेन निड्क्षु ।

तृह तृहि दृह दृहि बृह बृहि वृद्धौ। ७३४-७३९। तर्हति। ततर्ह। तृंहति। ततृंह। दर्हति। ददर्ह। दृंहति। दृंह्यते। ददृंह। बर्हति। बर्हिः। बृहि शब्दे च। बृंहति। बृंह्यते। बबृंह। बृंहितम्। बृंहणम्। परिवृढः।

तुहिर् दुहिर् अर्दने। ७४०।७४१। तोहति। अतोहीत् अतुहत्। दोहति। अदुहत् अदोहीत्।

तुहिर् उहिर् इत्येके। ७४२। तोहति। ओहति। औहीत् औहत्।

अर्ह पूजायाम्। ७४३। अर्हति। अर्हति। आनर्ह। अर्हा। अर्हः।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः। इति अयान्तान् परस्मैपदिनः परिसमाप्य षड्विधी संकलिता द्युतादय आत्मनेपदिन उपदिश्यन्ते।

द्युत दीप्तौ। ७४४। द्योतते। दिद्युते। अद्युतत् अद्योतिष्ट। द्युतित्वा द्योतित्वा। दिद्युतिषते। दिद्योतिषते। द्योतितमनेन द्युतितमनेन। देद्युत्यते। द्योतनः। द्युतिः। द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे चेति (३।२।१७८ वा) क्विप्। द्विर्वचनम्। दिद्युत्। भ्राजभासेति (३।२।१७७) क्विप्। विद्युत्।

श्विता वर्णे। ७४५। श्वेतते। अश्वितत् अश्वेतिष्ट। श्वेतः। श्वित्रम्। स्फायितञ्चीति रक्। श्वित्तम्। श्वित्तमनेन श्वितितमनेन श्वेतितमनेन। श्वितः।

ञिमिदा स्नेहने। ७४६। मेदते। मिमिदे। मिन्नः। मिन्नमस्य मेदितमस्य। मेदिता। मेदः। मेद्यतीति दिवादिपाठात्।

ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः। ७४७। स्वेदते। सिष्विदे। सिस्वेदयिषति। स्विन्नः। स्विन्नमस्य स्वेदितमस्य। स्विद्यतीति ञिष्विदा गात्रप्रक्षरण इत्यस्य दैवादिकस्य।

रुच दीप्तौ। ७४८। अभिप्रीत्यां च। रोचते। रुरुचे। अरुचत् अरोचिष्ट। रोचनः। इसुन् रोचिः। रुचिः। घञ् रोकः। अरोकः। अरोकदन् अरोकदन्तः। विभाषा श्यावारोकेति (५।४।१४४) दत्रादेशः।

घुट परिवर्त्तने। ७४९। घोटते। जुघुटे। अघुटत् अघोटिष्ट। घोटकः।

रुट लुट लुठ प्रतीघाते। ७५०-७५२। रोटते। लोटते। लोठते। लुट्यतीति लुट विलोडने इत्यस्य। लोटतीति परस्मैपदिसूत्रम्। पूर्वं पाठात्।

शुभ दीप्तौ । ७५३ । शोभते । अशुभत् अशोभिष्ट । शुभम् । शुभ्रम् । शोभनम् । गुरोश्च हल इति (३।३।१०४) चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् । शोभा ।

क्षुभ सञ्चलने । ७५४ । क्षोभते । चुक्षुभे । क्षुब्धः क्षुभितः । क्षुभ्नाति क्षुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

णभ तुभ हिंसायाम् । ७५५।७५६ । नभते । प्रणभते । नेभे । तोभते । तुतुभे । नभ्यति तुभ्यतीति गणान्तरे पाठात् ।

स्रंसु भ्रंसु ध्वंसु अध पतने । अवस्रंसने च । ७५७-७५९ । स्रंसते । सस्रंसे । अस्रसत् । अस्रंसिष्ट । स्रस्तम् । स्रंसित्वा स्रस्त्वा । सनीस्रस्यते । सनीस्रंसः । अभ्रशत् । भ्रंशते । बभ्रंशे । भ्रंशित्वा भ्रष्ट्वा । भ्रष्टः । भ्रष्टिः । भ्रश्यति इति भ्रशो रूपम् । ध्वंसु गतौ च । ध्वंसते । दध्वंसे । अध्वसत् अध्वंसिष्ट ।

स्रम्भु विश्वासे । ७६० । विस्रम्भते । सस्रम्भे । अस्रभत् अस्रम्भिष्ट । विस्रब्धः ।

वृतु वर्तने । ७६१ । वर्तते । ववृते । वर्त्स्यति वर्तिष्यते । अवृतत् अवर्तिष्ट । विवृत्सति विवर्तिषते । वर्तित्वा वृत्त्वा । वृत्तम् । वर्तिष्णुः । वर्तनः । वृत्तिः । वार्त्ता ।

वृधु वृद्धौ । ७६२ । वर्धते । ववृधे । वर्त्स्यति वर्धिष्यते । विवृत्सति विवर्धिषते । 'दन्त्योष्ठ्योऽस्य वकार' इति भष्भावो न भवति ।' वर्धित्वा वृद्ध्वा । वृद्धम् ।

शृधु शब्दकुत्सायाम् । ७६३ । शर्धते । शशृधे । शर्द्धः । शर्धञ्जहाः ।

स्यन्दू स्रवणे । ७६४ । स्यन्दते । सस्यन्दे । अनुविपर्यभिनिभ्य इति वा षत्वम् (८।३।७२) अनुष्यन्दते तैलम् अनुस्यन्दते वा । स्यन्त्स्यति स्यन्दिष्यते । अस्यदत् अस्यन्त अस्यन्दिष्ट । स्यन्दित्वा स्यन्त्वा प्रस्यन्द्य । क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोरिति (६।४।३१) नलोपनिषेधः । स्यन्दिता स्यन्ता । प्रस्यन्नः । प्रस्यन्नवान् । स्यदो जवः ।

कृपू सामर्थ्ये । ७६५ । कल्पते । चक्लृपे । कल्पितासे क्लृप्तासे

कल्प्तासि । कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते । अक्लृपत् । अकल्पिष्ट अक्लृप्त । चिक्लृप्सते चिकल्पिषते चिक्लृप्सति । चलीक्लृप्यते । क्लृप्तः । प्रक्लृप्तिः । कल्पः । प्रकल्पना ।

वृदिति । वृतु वर्तने इत्यस्माद् भूते क्विप् । वृत्तं सम्पन्नं पर्यवसितमिति यावत् । द्युतादीनां परिसमाप्तौ सङ्केतो वृत्करणमिदम् ।

सम्प्रति घटादयः षित्त्वार्थं मित्संज्ञार्थं चोपदिश्यन्ते ।

घट चेष्टायाम् । ७६६ । घटते । जघटे । घटयति । अघटि अघाटि । घाटं घाटं घटं घटम् । घटा । उद्घाटयतीति घट सङ्घाते इत्यस्य चौरादिकस्य रूपम् ।

व्यथ भयचलनयोः । ७६७ । व्यथते । विव्यथे । व्यथयति । अव्यथि अव्याथि । व्याथं व्याथं व्यथं व्यथम् । व्यथा ।

प्रथ प्रख्याने । ७६८ । प्रथते । प्रथयति । प्रथा । अपप्रथत् । पृथिवी । प्रथेः षिवन् संप्रसारणञ्च । (उण् १।१४८) ।

प्रस विस्तारे । ७६९ । प्रसते । प्रसयति । प्रसा ।

म्रद मर्दने । ७७० । म्रदते । म्रदयति । अमम्रदत् । म्रदा ।

स्खद स्खदने । ७७१ । स्खदते । चस्खदे । स्खदयति । स्खदा ।

क्षजि गतिदानयोः । ७७२ । क्षञ्जते । चक्षञ्जे । अक्षाञ्जि अक्षञ्जि । क्षाञ्जं क्षाञ्जं क्षञ्जं क्षञ्जम् । क्षञ्जेर्घटादौ मित्वार्थः पाठः । तत्सामर्थ्यादुपधाग्रहणानुवृत्तावपि सत्यां चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् (६।४।९३)-मित्युपधादीर्घविकल्पो भवति । मित्वफलं क्षञ्जेरफलमेव। गुरोश्च हलः (३।३।१०३) इत्यनेनैव सिद्धत्वात् । एवं दक्षिकक्षिकन्दिक्रन्दीनामपि ।

दक्ष गतिहिंसयोः । ७७३ । दक्षते । अदक्षि अदाक्षि । दाक्षं दाक्षं दक्षं दक्षम् । दक्षा । दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे चेति अनुदात्तेत्सु पठितम् ।

क्रप कृपायां गतौ । ७७४ । क्रपते । क्रपयति । अस्य घटादौ पाठो मित्त्वार्थः । न तु षित्त्वार्थः । यतः कृपेति क्रपेः संप्रसारणञ्चेति (३।३।१०४,ग) भिदादिपाठेनैव सिध्यति । क्रप कृपेत्येके पठन्ति ।

कदि क्रदि क्रद क्लद वैक्लव्ये । ७७५-७७८ । कन्दते । अकान्दि अकन्दि ।

कन्दा। कन्दिशीकः कान्दिशीकः। क्रन्दते। चक्रान्दि चक्रन्दि। क्रन्दा। एतावर्थान्तरे परस्मैपदिनावुक्तौ। तयोरपि घटादित्वम्। क्रदते। क्रदयति। क्रदा। क्लदते। क्लदयति। क्लदा।

ञित्वरा सम्भ्रमे। ७७९। त्वरते। त्वरयति। अतत्वरत्। त्वरा। तूर्णः त्वरितः। तूर्णमस्य त्वरितमस्य। तूः तुरौ तुरः। अनुदात्तेत्त्वार्थमकारे वक्तव्ये दीर्घोच्चारणं वैचित्र्यार्थम्। रुष्यमत्वरेति (७।२।२८) निष्ठायां प्रतिपदं विकल्पितव्यम्। (79)

(1) घटादयः षितः। एते अनुक्रान्ता घटादयः षकारानुबन्धा भवन्ति। तत्र षित्त्वफलं च षिद्भिदादिभ्योऽङिल्यङ् (३।३।१०४) प्रत्ययः।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः। एवं घटादीनामात्मनेपदिनो मित उक्ता परस्मैपदिन उच्यन्ते।

ज्वर रोगे। ७८०। ज्वरति। जज्वार। ज्वरयति। अज्वरि अज्वारि। ज्वारं ज्वारं ज्वरं ज्वरम्। संज्वारी। संज्वारिणी। जूः। जूरौ। जूरः।

गड़ सेचने। ७८१। गड़ति। गड़यति। गड़कः। गद्यनायया इविर्न भवति। पित्वोपत्स्य ग्लाभिधत्वात्।

हेड वेष्टने। ७८२। हेड़ति। हिड़यति। अहीडि अहिडि। हिड़ं हिड़ं हीड़ं हीड़म्।

वट भट परिभाषणे। ७८३।७८४। वटति। वटयति। भटति। भटयति। वट वेष्टने भट भृताविति तयोस्तु वाटयति भाटयतीति।

णट नृत्ती। ७८५। नटति। नटयति। अनाटि अनटि। नटिका। णट गताविल्यके। नताविल्यन्ये। नटयतीति नट भृत्ताविल्यनेन। नट अवस्यन्दन इति चुरादौ नाटयतीति।

ष्टक प्रतीघाते। ७८६। स्तकति। स्तकयति। स्तक्वम्। तिष्टकयिषति।

(79) आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे कर्तव्ये दीर्घोच्चारणं वैचित्र्यार्थम्। रुष्यमत्वरेति निष्ठायां प्रतिपदं विकल्पं इष्यत इति पुस्तके पाठान्तरम्।

चक तृप्तौ । ७८७ । चकति । चकयति । चक तृप्तिप्रतीघातयोरित्यस्य चकते । चकयति ।

कखे हसने । ७८८ । कखति । कखयति । अकखीत् ।

रगे शङ्कायाम् । ७८९ । रगति । रगयति । अरगीत् ।

लगे सङ्गे । ७९० । लगति । अलगीत् । लगयति । लग्नं लगितम् । (४०) संसक्तमित्यर्थः ।

ह्रगे ह्लगे षगे ष्टगे संवरणे । ७९१-७९४ । ह्रगति । अह्रगीत् । ह्रगयति । ह्लगति । अह्लगीत् । ह्लगयति । सगति । असगीत् । सगयति । सिसगयिषति । स्तगति । स्तगयति । तिष्टगयिषति ।

कगे नोच्यते । ७९५ । अस्यायमर्थ इति नोच्यते । क्रियासामान्यमस्यार्थ इति यावत् । इह शास्त्रे नोच्यत इत्यन्ये । कगति । कगयति ।

अक अग कुटिलायां गतौ । ७९६।७९७ । अकति । अकयति । अगति । अगयति ।

कण रण गतौ । ७९८।७९९ । कणति । कणयति । अकणीत् अकाणीत् । कणिका । रणति । अरणीत् अराणीत् । रणयति । अथ रणेत्यादौ कण रणौ शब्दार्थौ । कणति । रणति । तत्र क्वाणयति । राणयति ।

चण शण श्रण दाने गतावित्येके । ८००-८०२ । चणति । चणयति । शणति । शणयति । श्रणति । श्रणयति ।

श्रथ श्नथ क्रथ क्लथ हिंसार्थाः । ८०३-८०६ । श्रथति । श्रथयति । श्नथति । श्नथयति । क्रथति । क्रथयति । क्नथति । क्नथयति । जासिनिप्रहण-नाटक्राथपिषां हिंसायामित्यत्र (२।३।५६) नाटक्राथेति निपातनाद्वृद्धिरिति जयादित्येनोक्तम् । चोरस्योत्क्राथयति । स हि क्रथिं चुरादौ न पठति । अन्ये तु क्रथ हिंसायामिति चुरादौ पठित्वा तस्यैतद्रूपमिति वर्णयन्ति । क्लथति । क्लथयति ।

वन च । ८०७ । चकारेण हिंसायामित्यपेक्षते । वनति । वनयति । वनक्तम् ।

(४०) क्षुब्धस्वान्तेति (७।२।१८) निपातो लग्नम् ।

वनु च नोच्यते । ८०८ । वनति । वनित्वा वान्त्वा । वान्तम् । वनयति । वानयति । (४१) उपवनयति ।

ज्वल दीप्तौ । ८०९ । ज्वलति । जज्वाल । ज्वलयति ज्वालयति । प्रज्वलयति । ज्वालः । ज्वलः । उत्तरत्रास्य पाठो ज्वलादिकार्यार्थः । (४२)

ह्वल ह्मल चलने । ८१०।८११ । ह्वलति । जह्वाल । अह्वालीत् । ह्वलयति ह्वालयति । प्रह्वलयति । ह्मलति । जह्माल । ह्मलयति ह्मालयति । प्रह्मलयति ।

स्मृ आध्याने । ८१२ । स्मृ चिन्तायामित्युक्तम् । स च स्मरतिरनेकार्थोऽप्युपदिश्यते । आध्याने स्मरणविशेषे मित्त्वार्थं मिह पठ्यते । स्मरति । स्मरयति । आध्यानमुत्कण्ठास्मरणम् । अतोऽन्यत्र स्मारयति । विस्मारयति । स्मारकः शब्दार्थं इति स्मरणसामान्यविवक्षायाम् ।

दॄ भये । ८१३ । दॄ विदारणे इति क्र्यादिः । तस्येह भये मित्त्वार्थः पुनश्च पाठः । इयर्न्तं मपुड्क्ते दरयति । भयादन्यत्र दारयति । धात्वन्तरानुपगमे दरतीत्येके ।

नॄ नये । ८१४ । इत्यप्येके । नरयति । अन्येषां नारयति ।

श्रा पाके । ८१५ । श्रातिश्रायत्योः समान्यानुकरणमिदम् । श्रपयति । शृतं क्षीरम् । पाकादन्यत्र श्रापयति ।

मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा । ८१६ । निशामनं चक्षुःसाधनं ज्ञानम् । शम लक्ष आलोचने इत्यस्य चौरादिकस्य रूपमेतत् । मारणादिष्वर्थेषु ज्ञातिर्मिद् भवति । ज्ञपयति । मारयति तोषयति निशामयतीति वा । एभ्योऽन्यत्र ज्ञापयत्यर्थम् । विज्ञापयति स्वामिनम् । ज्ञापयत्यर्थं ज्ञीप्समान इति । ज्ञप मिच्चेति चुरादिपाठात् । न्यासकारस्तु श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्समान (१।४।३४) इत्यत्र निशामनशब्देन ज्ञानमुच्यत इति मतान्तरेणोक्तवान् । तथा च तत्र ज्ञापयत्याचार्य इत्यादि प्रयोगा न सिध्यन्ति । मतान्तरेण तु तत्सिद्धिर्वेदितव्या ।

---

(४१) [illegible] नित्यं वा ।

(४२) [illegible] वा । [illegible] इति (१।१।६०) वा [illegible] ।

कम्पने चलिः। ८१७। चल कम्पने इति ज्वलादौ। स च कम्पनेऽर्थे मित्। चलयति वातः शाखाम्। कम्पनादन्यत्र चालयति सूत्रम्। (83) चालयति शूद्रं साधुं वा।

छदि ऊर्जने। ८१८। छद अपवारण इति चुरादिः। तस्योर्जने बले प्राणने च मित्संज्ञार्थमिह पाठः। छदयति। आर्थिको वा णिच्। छदन्तं प्रयुङ्क्त इति वा। अपवारणे छादयति। ऊर्जनादन्यत्र हि च्छादयति।

जिह्वोन्मथने लडिः। ८१९। लड विलासे इत्ययं जिह्वोन्मथने मित्। लडयति जिह्वया। जिह्वोन्मथनादन्यत्र लाडयति बालकम्। उन्मथनं मुत्-क्षेपणम्। डलयोरैक्यात् लालयेत् पञ्चवर्षाणीत्यादि साधु।

मदी हर्षग्लेपनयोः। ८२०। हर्षग्लेपनयोर्माद्यतिर् मित्। मदयति। हर्षयति ग्लेपयति वा। (84) आभ्यामन्यत्र मादयति।

ध्वन स्वन शब्दे। ८२१। ८२२। स्वन अवतंसन इत्येके। ध्वनयति। स्वनयति। शब्दावतंसनाभ्यामन्यत्र ध्वानयति। स्वानयति।

(2) घटादयो मितः। अमी घटादयो मित्संज्ञकाः स्युः। मितां ह्रस्वः (६।४।९२)। चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्यामिति (६।४।९३) मित्संज्ञाफलम्।

(3) जनीजॄष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च। जायतिजीर्यतिक्नस्यतिरञ्जतयो मितः। अमन्ताश्च। जनयति। जरयति। क्नसयति। रञ्जेर्णौ मृगरमण इत्यनुनासिकलोपे (६।४।२४, वा) अत उपधाया इति (७।२।११६) वृद्धौ मित्त्वे मितां ह्रस्वः (६।४।९२)। रजयति मृगान्। अमन्ताः गमयति। रमयति। यमयति। अमन्ताश्चेत्यकारोपादानात् तिम ष्टिम आर्द्रीभाव इत्येतस्य तेमयति ष्टेमयतीति ह्रस्वो न भवति।

(4) ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा। अनुपसर्गात् एषां ज्वला-दीनां वा मित्संज्ञा। सोपसर्गाणां तु नित्यमेव। पूर्वविधानात्। ज्वलयति ज्वालयति। ह्वलयति ह्वालयति। ह्मलयति ह्मालयति। नमयति नाम-यति। इह नित्यम्। प्रज्वलयति। प्रह्वलयति। प्रह्मलयति। प्रणमयति।

(83) विपरीतार्थः। (84) ग्लेपनं दैन्यम्।

(5) ग्लास्नावनुवमां च । एषां धातूनामनुपसर्गाणां मित्संज्ञा वा स्यात् । उभयत्र विभाषेयम् । ग्लास्ना इत्येतयोरप्राप्ते वनुवम्योः प्राप्ते । तत्र वनतेर्वनु च नोच्यते इत्यनेन प्राप्ता वमेरमन्तत्वात् । ग्लपयति ग्लापयति । स्नपयति स्नापयति । वनयति वानयति । वमयति । वामयति । सोपसर्गात् तु यथाप्राप्तम् । प्रग्लापयति । प्रस्नापयति । प्रवनयति । प्रवमयति ।

(6) न कम्यमिचमाम् । नैते मितः । कामयते । अमन्तत्वात् प्राप्ते णिङोऽभावपक्षे णिच्प्रत्यये मित्संज्ञाप्रतिषेधः । कामयति । आमयति । चामयति ।

(7) शमोऽदर्शने । नेति वर्तते । दर्शनार्थे शमिर्न मित् । निशामयति रूपम् । अन्यत्र शमयति रोगम् । निशमयति वचः शृणोति । (85)

(8) यमोऽपरिवेषणे । यमिर्न मित् । यामयति । आयामयते । परिवेषणे तु यमयति ब्राह्मणान् । कथं नियमयति संयमयति ? तत्करोतीति प्रातिपदिकाण्णिच्प्रत्ययः ।

(9) स्खदिरवपरिभ्यां च । अवस्खादयति । परिस्खादयति । आभ्यामन्यत्र स्खदयति । प्रस्खदयति । (86)

फण गतौ । ८२३ । मिदित्यपैषते । नेति निवृत्तम् । अनुदित्त्वात् । [illegible] । पूर्वमर्थं न पठ्यते । फणादिकार्यानुरोधात् । फणति । फणयति । पफाण । फेणतुः पफणतुः । फेणुः पफणुः । फाण्टम् फणितम् । छत् । एतस्मात् पूर्वं छत्करणमित्येके । फाणयति । संफाणयति । छदिति समस्तघटादिगणपरिसमाप्त्यर्थम् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । एते घटादिषु ज्वलादयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

राजृ दीप्तौ । ८२४ । राजति राजते । रेजतुः रराजतुः रेजाते रराजाते ।

---

(85) [illegible]

(86) [illegible]

रराज रेजे रराजे। अराजत्। इति उभयतोभाषः स्वरितेदुदात्तः। फणादिकार्य्यानुरोधेन ङित्कादिष्वयं न पठ्यते।

टुभ्राजृ टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ। ८२५।८२७। त्रयोऽपि टितः। भ्राजते। भ्रेजे बभ्राजे। अबभ्राजत्। अबिभ्रजत्। भ्राजथुः। आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्ये ऋकारानुबन्धकरणमृदित्प्रकरणानुरोधात्। भ्राशते भ्राश्यते। भ्रेशे बभ्राशे। अबभ्राशत्। भ्राशथुः। भ्लाशते भ्लाश्यते। बभ्लाशे भ्लेशे। अबभ्लाशत्। भ्लाशथुः।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः। फणादिष्वेते भ्राजृप्रभृतय आत्मनेपदिन इत्यर्थः।

स्यमु स्वन ध्वन शब्दे। ८२८-८३०। स्यमति। सस्याम। स्येमतुः सस्यमतुः। सस्यमुः स्येमुः। स्यमित्वा स्यान्त्वा। स्यान्तम्। सेसिम्यते। स्वनति। विष्वणति अवष्वणति मांसम्। विस्वनति मृदङ्गः। अवस्वनति वीणा। स्वेनतुः सस्वनतुः। स्वेनुः सस्वनुः। स्वनः स्वानः। निस्वनः निस्वानः। एते फणादयः। ध्वनति। दध्वान। दध्वनतुः। दध्वनुः। ध्वनिः।

षम ष्टम वैक्लव्ये। ८३१।८३२। समति। सिषमयिषति। स्तमति। तस्ताम। तिष्टमयिषति।

अथ कसन्तयो ज्वलादयः।

ज्वल दीप्तौ। ८३३। ज्वलति। जज्वाल। जज्वलतुः। प्राज्वालीत्। ज्वालः ज्वलः। ज्वलिति कसन्तेभ्यो णः (३।१।१४०)। ज्वलनः। ज्वाला।

चल कम्पने। ८३४। चलति। चचाल। चेलतुः। चेलुः। चालः चलः। चलनः।

जल धान्ये। ८३५। जलति। जालं जलम्।

टल ट्वल वैक्लव्ये। ८३६।८३७। टलति। ट्वलति।

ष्ठल स्थाने। ८३८। स्थलति। तिष्ठालयिषति। स्थलम्। विष्ठलम्। कुष्ठलम्। स्थली स्थला। स्थानम्। स्थाली।

हल विलेखने। ८३९। हलति। हलं हालम्।

णल गन्धे । ८४० नलति । प्रणलति । प्रणालः प्रणलः । प्रणालः । करणे गत्यर्थाद् घञ् ।

गल अदने । ८४१ गलति ।

पल गतौ । ८४२ । पलति । पालं पलम् । वृषादिभ्यः कलच् । पललम् । बाहुल्यात् कालच् । पलालः ।

बल प्राणने धान्यावरोधे च । ८४३ । बलति । बबाल । बेलतुः । बेलुः । बालं बलम् ।

पुल महत्त्वे । ८४४ । पोलति । पोलः पुलः । विपुलम् ।

कुल संस्त्याने बन्धुषु च । ८४५ । कोलति । कोलः । कुलम् ।

शल हुल पत्लृ गतौ । ८४६-८४८ शलति । शालं शलम् । शललम् । हुल हिंसासंवरणयोश्च । चकारोऽन्वाचये । गतावस्य प्रायः प्रयोगः । क्वचित्तु हिंसासंवरणयोः । होलति । पतति । अपप्तत् । आपात्यो देवदत्तः । आपात्यं देवदत्तेन । पतितः । पातुकः । पतनम् । पतेरङ्गच् प्रत्ययः । पतङ्गः । पतिचण्डिभ्यामालञ् (उण्, १।११४) पातालम् । पतः स्थ चेति इनिः । पन्थाः ।

क्वथे निष्पाके । ८४९ । क्वथति । अक्वथीत् । क्वाथः क्वथः ।

पथे गतौ । ८५० । पथति । अपथीत् । पाथम् पथम् ।

मथे विलोडने । ८५१ । मथति । अमथीत् । माथः मथः ।

टुवम उद्गिरणे । ८५२ । वमति । ववाम । ववमतुः । ववमुः । वमथुः । वान्तम् । (87) वामः वमः । वमित्वा ।

भ्रमु चलने । ८५३ । भ्रमति भ्राम्यति । भ्राम्यतीति शमादिपाठात् । णप्रत्ययेऽपि च भ्रमः । वृद्धिनिषेधात् । ज्वलादिषु पाठोऽचकावशक्ताविति (६।२।१५७) अत्र उत्तरस्यान्तोदात्तार्थः । भ्रमः । भ्रान्तः । भ्रान्तिः । पोरदुपधादिति (३।१।९८) यत् । भ्रम्यम् ।

चर संचलने । ८५४ । चरति । अचारीत् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । स्वमादयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

---

(87) [illegible] (७।२।१८) [illegible] वान्त इति निपातः । [illegible] वामसहितमिति मैत्रेयम् । [illegible] ।

षह मर्षणे । ८५५ । सहते । सेहे । विषहते । परिनिविभ्य इति (८।३।७०) षत्वम् । सिवादीनां वाड्व्यवायेऽपीति (८।३।७१) वा षत्वम् । न्यषहत न्यसहत । सर्वंसहः । सहिता सोढा । सोढ इति षत्वनिषेधः । विसोढः । विसोढुम् । साहः सहः । "स एवायं नागः सहति कलभेभ्यः परिभवम् ।" "ततः प्रोदसहन् सर्वे" इति तु युजादिपाठात् । (४४)

रमु क्रीडायाम् । ८५६ । रमते । रेमे । विरमति । व्यरंसीत् । व्यरंसिष्टाम् । रन्ता । रमणः । रतिः । रामः रमः । अस्योदित्त्वं केचिदिच्छन्ति । तेषां मते रमित्वा रत्वा ।

इति आत्मनेभाषौ । अनुदात्तौ इमौ । सहिरमी आत्मनेपदिनौ । व्याङादिकार्यमिह वक्ष्यते ।

षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । ८५७ । सीदति । निषीदति । विषीदति । ससाद । निषसाद । विषसाद । सेदतुः । सत्ता । असदत् । सादः सदः । भावे घञ् । अवसादः । उपसेदिवान् । सन्नः । निषद्वरः । नौ सदेरिति (उण्, २।२८०) ष्वरच् ।

शद्लृ शातने । ८५८ । शीयते । शशाद । शेदतुः । शत्स्यति । अशदत् । शत्ता । शद्रुः । शादः शदः । शादनः । शद्लृ शातन इति विशीर्णतायां वर्तते । शातनं विषयभावेन निर्दिश्यते । प्रसिद्धिवशात् ।

क्रुश आह्वाने रोदने च । ८५९ । क्रोशति । चुक्रोश । अक्रुक्षत् । क्रोष्टा । क्रोशः क्रुशः ।

कुच सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु । ८६० । कोचति । कोचिता । कोचकः । कोचः कुचः । कुचं वृणोतीति कर्मण्यण् (३।२।१) । अन्येषामपि दृश्यत (६।३।१३७) इति पूर्वपदे दीर्घत्वम् । कूचवारः । सोऽभिजनोऽस्येति कौचवार्यः ।

बुध अवगमने । (बोधने) । ८६१ । बोधति । बोधः बुधः । बुध्यत इति दिवादिपाठात् ।

रुह जन्मनि प्रादुर्भावे । ८६२ । रोहति । रुरोह । रोढा । अरुक्षत् । पदेरुहम् । अवरोहः । रोहः रुहः । आरूढम् ।

(४४) षह च सहन इति चुरादिपाठोऽयं युजादयो विभाषितणिचकाः ।

कस गतौ । ८६३ । कसति । चकास । कसिता । कस्वरः । कासः कसः । पृषोदरादित्वात् सिकताः । नित्यबहुवचनान्तोऽयं स्त्रीलिङ्गः (४१)

ह्वदिति । व्यन्तादिपरिसमाप्तेः । इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । एते सदादयः परस्मैपदिनः । अथोभयपदिनोऽनुक्रमेणोपदिश्यन्ते हिक्कादयः ।

हिक्क अव्यक्ते शब्दे । ८६४ । हिक्कति हिक्कते । गुरोश्च हल इत्यकारे (३।३।१०३) हिक्का ।

अञ्चु गतौ याचने च । ८६५ । अञ्चति अञ्चते । अञ्चित्वा अक्त्वा । गता-वस्य पूर्वपाठे कर्त्र-कर्मभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदम् । अचु इत्येके । अचति । अचते ।

टुयाचृ याञ्चायाम् । ८६६ । याचति याचते । अययाचत् । यायतुः । याच्ञा । डुयाचृ इत्यप्येके । याचित्रिमम् ।

रेटृ परिभाषणे । ८६७ । रेटति रेटते । अरिरेटत् । रेट्यते ।

चते चदे याचने । ८६८ । ८६९ । चतति । चतते । अचतीत् । चतुरः । चातकः । चत्वारः । चदति चदते । अचदत् । अचदीत् ।

प्रोथृ पर्याप्तौ । ८७० । प्रोथति प्रोथते । प्रोथ्यते । प्रोथयति । अपुप्रोथत् । प्रोथः ।

मिदृ मेदृ मेधाहिंसयोः । ८७१।८७२ । मेदति मेदते । मिद्यते । मेदः । मेदकः । मेदति मेदते । मेद्यते ।

मेधृ सङ्गमे च । ८७३ । मेधति मेधते । मेधा । मेध्यम् । मेधिः । सर्व-धातुभ्यइः ।

णिदृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः । ८७४।८७५ । नेदति नेदते । प्रणिद्यते । नेदति नेदते । प्रणेद्यते ।

शृधु मृधु शृधु उन्दे । ८७६।८७८ । शर्धति शर्धते । मर्धति मर्धते । शृधुः । सर्धति सर्धते । मृधं संग्रामः ।

---

(४१) पृषोदरादित्वादिति [illegible] सिकता नैव्यनि [illegible]

बुधिर् बोधने । ८७९ । बोधति बोधते । अबोधिष्ट अबोधीत् अबुधत् । पूर्वेण पाठोऽस्य कर्त्रभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदार्थः ।

उबुन्दिर् निशामने । ८८० । निशामनमालोचनम् । बुन्दति बुन्दते । बुबुन्द बुबुन्दे । अबुदत् अबुन्दीत् अबुन्दिष्ट । बुन्दित्वा बुन्त्वा । बुन्दकः । बुन्नम् ।

वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । ८८१ । वेणति वेणते । अविवेणत् । इन् । वेणिः । प्रवेणिः ।

खनु अवदारणे । ८८२ । खनति खनते । चखान चख्ने । खानकः । खनित्वा खात्वा । खातम् । खनितम् । खुन् खनकः । खनकी । खनो घ चेति (३।३।१२५) घञ् । चकाधिकरणे । आखानः । आखनः । डोडरी । आखः । आखरः । इकः । आखनिकः । इकवकः । आखनिकवकः ।

चीवृ आदानसंवरणयोः । ८८३ । चीवति चीवते । अचिचीवत् । तीवृ इति केचित् । चीभृ इत्यन्ये । चीभति चीभते ।

चायृ पूजानिशामनयोः । ८८४ । चायति चायते । अचचायत् । चेकीयते । यङि चायः कीरिति (६।१।२१) कीभावः ।

व्यय गतौ । ८८५ । व्ययति व्ययते । अव्ययीत् अव्ययिष्ट ।

दाशृ दाने । ८८६ । दाशति दाशते । अददाशत् । दाशः ।

भेषृ भये । ८८७ । भेषति भेषते । अबिभेषत् ।

भ्रेषृ भ्लेषृ चलने । ८८८।८८९ । भ्रेषति भ्लेषते । भ्लेषति भ्लेषते ।

अस गतिदीप्त्यादानेषु । ८९० । असति असते । "सावष्ट सत्वाय इवास यत्रः" आर्षे । अष इत्येके । अषति अषते ।

स्पश बाधनस्पर्शनयोः । ८९१ । स्पशति स्पशते । अपस्पशत् । स्पशः ।

लष कान्तौ । ८९२ । लषति लषते । अभिलष्यति अभिलष्यते देवदत्तः । ललाष सैवे । अपलाषी । वषे च लष इति (७।२।१४४) विकल्पः । अभिलाषः ।

चष भक्षणे । ८९३ । चषति चषते । चाषः किकीदिविः । चषकं पानभाजनम् ।

छष हिंसायाम् । ८९४ । छषति छषते ।

क्षप हिंसायाम् । ८९५ । क्षपति क्षपते ।

झष आदानसंवरणयोः । ८९६ । झषति झषते । झषः ।

भक्ष भक्षणे । ८९७ । भक्षति भक्षते । भ्लक्ष इत्येके । भ्लक्षति भ्लक्षते । भ्रक्ष इत्येके । भ्रक्षति भ्रक्षते । (90)

दाशृ दाने । ८९८ । दाशति दाशते । अददाशत् ।

माहृ माने । ८९९ । माहति माहते । ममाह ममाहे । अमाहीत् । अममाहत् । माहितव्यः । दुर्माहितः ।

गुहू संवरणे । ९०० । गूहति गूहते । निगूहिता निगोढा । घोक्ष्यति घोक्ष्यते गूहिष्यति गूहिष्यते । अगूहीत् अघुक्षत् अगूहिष्ट अघुक्षत अगूढ । अगूढाः अघुक्षथाः । अघूढ्वम् अघुक्षध्वम् । अगुह्वहि अघुक्षावहि । लुग् वेत्यादिना क्सस्य लुक् (७।३।७३) । सम् जुगुहति । गुह्यम् गोह्यम् । काकगूहा स्तिलाः । गुहः । गूढः । गूढिः । गूहिमम् । गुहा ।

इति चिकादीन् हलन्तान् गुहपर्यन्तानुभयपदिनो निर्दिश्याजन्तानपि इदानीमुभयपदिनो निर्दिशति ।

श्रिञ् सेवायाम् । ९०१ । श्रयति श्रयते । शिश्राय शिश्रिये । श्रयिता । शिश्रयिषति शिश्रीषति । अच् । श्रायः । एरच् (३।३।५६) श्रयः । श्रितः । श्रित्वा । क्विब्वचीति (३।२।१७८ वा) दीर्घः संप्रसारणञ्च । श्रीः । श्रीति ङीबन्तोऽपीति केचित् । इति एते उदात्ताः ।

अतः परमनुदात्ताः । अनुक्तमप्यनुदात्तत्वमुपदेशपारम्पर्यादवगम्यते ।

हृञ् हरणे । ९०२ । हरति हरते । जलधिमनुहरते सरः । जहार जह्रे । हर्ता । हरिष्यति हरिष्यते हारिष्यते । अहार्षीत् अहृत । अहृढ्वम् । धि चेति (८।२।२५) सिचो लोपः । अहारि । अहृषाताम् अहारिषाताम् । तावद्धरः ।

(90) भक्ष भ्लक्ष भ्रक्ष इति मैत्रेयरक्षितमतम् । [illegible] ([illegible]) [illegible] इति [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

कर्महरः । हारः । पचाद्यच् हरः । हरिणः । हृश्याभ्यामितन् (उण् ३।९३)। हरितम् । हरिता हरिणी ।

भृञ् भरणे । ८०३ । भरति भरते । सनीवन्तर्धेति सनि वेट् (७।२।४९)। बिभरिषति बुभूर्षति । भर्ता । भृत्यः । भार्या । भारः । भृत्वा । भृतिः । बिभर्त्तीति श्लुविकरणपाठेन जौहोत्यादिकस्य रूपम् ।

धृञ् धारणे । ८०४ । धरति धरते । पचादिपाठादच् । भूधरः । दुर्धरः । धर्मः । कल्याणधर्मा । धृङ् अवध्वंसने इत्यस्याकर्त्रभिप्राये क्रियाफलेऽपि धरत इति ।

णीञ् प्रापणे । ८०५ । नयति नयते । अजां नयति ग्रामम् । प्रणयति । निनाय निन्ये । निन्यतुः । नेता । ग्रामणीः । नेत्रम् । नीतिः । इति उभयतोभाषाः । एते हिक्कादय उभयपदिन इत्यर्थः ।

अथानुदात्ताः परस्मैपदिनोऽजन्ताः कथ्यन्ते ।

धेट् पाने । ८०६ । धयति । दधौ । अधासीत् अदधत् अधात् । धाता । धयः । स्तनन्धयी । धय इति केचित् । धायः । धात्री ।

ग्लै हर्षक्षये । ८०७ । ग्लायति । ग्लाता । ग्लायात् ग्लेयात् । ग्लानिः । सुग्लः । ग्लानः ।

म्लै गात्रविनामे । ८०८ । म्लायति । मम्लौ । अम्लासीत् । अम्लासिष्टाम् । म्लानः (91)

द्यै न्यक्करणे । ८०९ । द्यायति । दद्यौ । द्यानः ।

द्रै स्वप्ने । ८१० । द्रायति । दद्रौ । निद्रा । द्राणः ।

ध्रै तृप्तौ । ८११ । ध्रायति । दध्रौ । ध्राणः । ध्रायः ।

ध्यै चिन्तायाम् । ८१२ । ध्यायति । दध्यौ । ध्याता । धीः । ध्यातः ।

रै शब्दे । ८१३ । रायति कीरः । मयूरः । रात्रिः । राशदिभ्याम् त्रिप् । (उण्, ४।५०७)।

स्त्यै ष्ट्यै शब्दसंघातयोः । ८१४।८१५ । द्विष्पाठसामर्थ्यादेकस्य षोप

(91) गात्रविनामः कान्तिहानिरित्यर्थः ।

देगत्वम् । स्त्यायति तिष्ट्यासति । प्रस्तीतः प्रस्तीमः । स्त्री । कुस्त्री । दुःस्त्री । तस्त्रिवः । कौस्त्रम् । दौस्त्रम् । (92)

खै खदने । ८१६ । खायति । चखौ ।

क्षै जै षै क्षये । ८१७—८१९ । क्षायति । क्षायो म इति (८।२।५०) मत्वम् । क्षामः । जायति । सायति । सिषापयिषति ।

कै गै शब्दे । ८२०।८२१ । कायति । चकौ । गायति । जगौ । अगासीत् । गेयो माणवकः । छन्दो गेयं माणवकेन । छन्दोगः । छान्दोग्यम् । गायनः । गायकः । गीतम् । गीतिः । शायतिना सह निर्देशो न कृतः । स हि पूर्वं यङ्लुक्प्रकरणे निर्दिष्टः । वैचित्र्यार्थो वास्य पृथङ् निर्देशः ।

श्रै स्रै पाके । ८२२।८२३ । श्रायति । श्रातम् । स्रायति । सस्रौ ।

पै ओवै शोषणे । ८२४।८२५ । पायति । पायात् । पपौ । पास्यति । अपासीत् । पिपासति । वायति । ववौ । वानम् । वाययति ।

ष्टै वेष्टने । ८२६ । स्तायति । तिष्टापयिषति ।

ष्णै वेष्टने । ८२७ । स्नायति । सिष्णापयिषति । (93)

दैप् शोधने । ८२८ । दायति । ददौ । अवदातम् मुखम् ।

पा पाने । ८२९ । पिबति । पपौ । अपात् । पास्यति । पाययति पाययते । पानम् । पीतम् । पिपासति । पिपाययिषति । पातम् ।

घ्रा गन्धोपादाने । ८३० । जिघ्रति । जघ्रौ । अघ्रात् अघ्रासीत् । अजिघ्रपत् अजिघ्रिपत् । जेघ्रीयते ।

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः । ८३१ । धमति । दध्मौ । देध्मीयते । उद्धमः । नाडिन्धमः । उद्ध्मानकम् । अधिकरणल्युडन्तात् कः ।

---

(92) पृषोदरादित्वात् । केचित् तिष्ट्यासतीति उदाहरन् । अत्र माधव—"यत्तु मैत्रेय[illegible] [illegible] इति (६।१।६४) [illegible] इति [illegible] इति [illegible]" इति ।

(93) [illegible] वेष्टने । स्नायति । सिष्णापयिषतीति पाठः । अत्र

"[illegible]" [illegible]

[illegible] इति

[illegible] । माधवस्तु "ष्णै वेष्टने । [illegible] ।" इति ।

ष्ठा गतिनिवृत्तौ । ८२२ । तिष्ठति । संतिष्ठते । वितिष्ठते । अवतिष्ठते । तस्थौ । अभितष्ठौ । अधिष्ठास्यति । अध्यष्ठात् । स्थापयति । अतिष्ठिपत् । तिष्ठासति । तेष्ठीयते । निष्ठा । भूमिष्ठः । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । उपस्थानीयो देवदत्तः । उपस्थानीयं देवदत्तेन । स्थास्नुः । स्थायुकः । स्थावरः । स्थायः । स्थितिः । स्थानम् । स्थिरः । स्थेयाम् ।

म्ना अभ्यासे । ८२३ । मनति । म्नायते । मम्नौ । निम्नम् । सुम्नम् । द्युम्नम् । आम्नायः । आम्नातो व्याकरणे ।

दाण् दाने । ८२४ । प्रयच्छति । संप्रयच्छते दास्या मालाम् । प्रणियच्छति । प्रददौ । दाता । दत्तम् ।

ह्वृ कौटिल्ये । ८२५ । ह्वरति । जह्वार । जह्वरतुः । जह्वरुः ।

स्वृ शब्दोपतापयोः । ८२६ । स्वरति । स्वर्ता स्वरिता । सिस्वरिषति सुस्वूर्षति । स्वृतः ।

स्मृ चिन्तायाम् । ८२७ । स्मरति । स्मर्यते । सस्मार । सस्मरतुः । स्मर्ता । अस्मार्षीत् । यङि चेति (७।४।३०) गुणः । सास्मर्यते । ण्यन्तालुङ् । असस्मरत् ।

दृ अनादरे । ८२८ । दरति । ददार । ददरतुः । दारम् । (94)

सृ गतौ । ८२९ । सरति धावति । ससार । सस्रतुः । सस्रुः । असरत् । सारः । प्रसृत् सरः । गौरादित्वात् सरसी । प्रजने सर्तेरित्यप् (३।३।७१) । उपसरः ।

ऋ गतिप्रापणयोः । ८४० । ऋच्छति । आर । आरतुः । अर्ता । अरिष्यति । आरत् । अर्पयति । (95) "अरितं कीलिपातकः ।"

गृ घृ सेचने । ८४१।८४२ । गरति । जगार । घरति । जघार । घृतम् । घृणा । घर्मः । अन्यत्रानभिधानमित्येके । घारयतीति चौरादिकस्य ।

ध्वृ हूर्छने । ८४३ । ध्वरति । ध्वर्यते । दध्वार । दध्वरतुः । ध्वरीष्ट ध्वरिषीष्ट ध्वारिषीष्ट । यङि दाध्वर्यते ।

---

(94) अत्र दृ इति माधवादिमते नास्ति ।

(95) माधवादिमते तु आर्पीत् । घपुस्तके चैवम् ।

षु स्रु गतौ। ९४४। ९४५। सवति। सुषावयिषति। स्रवति। सुस्राव। असुस्रुवत्। सिस्रावयिषति सुस्रावयिषति। अभिसुस्रवत् असुस्रवत्। प्रस्रावः।

षु प्रसवैश्वर्ययोः। ९४६। सवति। सुषाव। सोता। असौषीत्। सुतः। उत्सवः।

श्रु श्रवणे। ९४७। शृणोति। संशृणुते। शुश्रूषते। विश्रावः। प्रतिश्रवः। श्रुतिः।

ध्रु स्थैर्ये। ९४८। ध्रवति। दुध्राव। ध्रुवः।

दु द्रु गतौ। ९४९। ९५०। दवति। द्रवति। अदुद्रुवत्।

जि ज्रि अभिभवे। ९५१। ९५२। जयतिर्जयोऽभिभव इति विशेषार्थोऽयं पुनर्जयतिः पठ्यते। जयति। जिगाय। ज्रयति। जिज्राय। इति परस्मैभाषा अनुदात्ता उदात्तेतः। एते धेटादयः परस्मैपदिनः। अनिटः।

ष्मिङ् ईषद्धसने। ९५३। स्मयते। सिष्मिये। स्मेता। विस्मापयते विस्माययति। सिस्मयिषते। स्मेरम्। विस्मयः। स्मयः।

गुङ् अव्यक्ते शब्दे। ९५४। गवते। जुगुवे। गुवाकः। पिनाकादयश्चेत्याकः (उण्, ४।१५४)।

गाङ् गतौ। ९५५। गाते। क्विप्यपि वचनेषु रूपमेतत्। गायते। जगे। जगाते। अगास्त।

कुङ् घुङ् उङ् ङुङ् शब्दे। ९५६-९५९। घवते। जुघुवे। कवते। चुकुवे। कोकूयते। न कवतेर्यङीति (७।४।६३) चुत्वनिषेधः। अवते। ऊवे। ऊविषते। ङवते। ङुङुवे। ङोङूयते।

च्युङ् ज्युङ् प्युङ् भ्युङ् प्रुङ् प्लुङ् गतौ। ९६०-९६५। च्यवते। चुच्युवे। चिच्यावयिषति। चुच्यावयिषति। च्युतः। ज्यवते। प्यवते। जुज्युवे। भ्यवते। प्रवते। आप्लाव्यो दिवस्पतः। 'आप्लाव्य' दिवस्पतेन। प्लवते। पुप्लुवे।

क्रुङ् ह्लेके। ९६६। क्रवते। विक्रवः।

रुङ् गतिरेषणयोः। ९६७। रवते। रुरुवे। रवण्।

धृङ् अवध्वंसने। ९६८। धरते। दध्रे।

मेङ् प्रणिदाने । ८६९ । अपमयते । अपमित्य याचते अपमाय याचते । अपमीयते । मितिः । मितम् ।

देङ् रक्षणे । ८७० । दयते । प्रणिदयते । दीयते । दयतेर्दिगि लिटीति (७।४।९) दिग्यादेशेन द्विर्वचनबाधेष्यते । दिग्ये । दत्तम् ।

श्यैङ् गतौ । ८७१ । श्यायते । अवश्यायः । शीनं घृतम् । शीतो वायुः ।

प्यैङ् वृद्धौ । ८७२ । प्यायते । पप्ये । पप्याते । प्यानम् ।

त्रैङ् पालने । ८७३ । त्रायते । तत्रे । त्राणः त्रातः । इति एते अनुदात्ताः स्मयतिप्रभृतयः ।

पूङ् पवने । ८७४ । पवते । पुपुवे । पविता । पूङश्चेति (७।२।५१) सेट् । पवितः पूतः । पविला पूत्वा । पिपविषते । पुनातीति पूञो रूपं क्रैयादिकस्य ।

मूङ् बन्धने । ८७५ । मवते । मविता । मूतः । मूत्वा ।

डीङ् विहायसा गतौ । ८७६ । डयते । डिड्ये । डयिता । डयिष्यते । चिण्वद्भावपक्षे डायिष्यते । डिडयिषते । डयितः । डयितवान् । डयतेः परस्य निष्ठाप्रत्ययस्य सेटः कित्त्वप्रतिषेधो धातुपारायणे उपसंख्यातः । इति आत्मनेभाषाः ।

तॄ प्लवनतरणयोः । ८७७ । तरति । ततार । तेरतुः । तेरुः । तरिता तरीता । अतारीत् । तितरिषति तितरीषति तितीर्षति । तीर्णः । तीर्णवान् । तीर्त्वा । तरः । आतरः । आतरिकः । इति परस्मैभाषा उदात्ताः । मित्त्वादस्य प्राङ्निर्देशो न कृतः ।

गुप गोपनकुत्सनयोः । ८७८ । जुगुप्सते । निन्दाक्षमाव्याधिप्रतीकारेषु सन्निष्यत इति वचनान्निन्दायां सन् । जुगुप्सायके । निन्दायाः अन्यत्राप्यर्थेऽस्मात् केवलादात्मनेपदं न भवति । अनभिधानात् । तदुक्तं "नैतेभ्यः सनः प्रागात्मनेपदं परस्मैपदं वा पश्याम इति" (96) तत् केवलादात्मनेपदार्थम्-

(96) भाष्यकारवाक्यमिदमनीदृशम् ।

स्यानुदात्तेत्त्वं न भवतीति सामर्थ्यात् समस्तादात्मनेपदं भवति । उत्तरत्राप्येवं वेदितव्यम् । निन्दाया अन्यत्र (97) गोपिता । गोपित्वा । गोपनम् गुपितम् । गोपः ।

तिज निशाने । क्षमायाञ्च । ८७९ । तितिक्षते । क्षमाया अन्यत्र तेजनम् अस्तन् तेजः ।

मान पूजायाम् । ८८० । मीमांसते । मानयति । मानः । मानित इति चौरादिकस्य धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वेति (३।१।७) वाग्रहणं पूर्वयोगस्यापि (३।१।६) शेष इत्यन्ये मानयतीति व्युत्पादयन्ति ।

बध बन्धने । ८८१ । बीभत्सते । बीभत्सं विकृतम् । पूर्ववद्वाग्रहणाद् बधको बध इति च भवति । इति एते पूर्वप्रकृतस्य उदात्ताः ।

रभ राभस्ये । ८८२ । आरभते । आरेभे । रब्धा । रब्धम् । आरम्भः । रब्धिः । रब्धुम् । रब्धः । रब्ध्वा ।

डुलभष् प्राप्तौ । ८८३ । लभते । लेभे । लब्धा । लम्भयति । लभ्यम् । उपलम्भः । लाभः । सुलभः । लब्धुमम् । प्रलभ्य । उपलब्धिः ।

ष्वञ्ज परिष्वङ्गे । ८८४ । स्वजते । परिष्वजते । परिषस्वजे परिषस्वञ्जे । परिष्वङ्क्ता । पर्यष्वजत पर्यस्वजत । अभिषिष्वङ्क्षते । सिष्वङ्क्षयिषति ।

हद पुरीषोत्सर्गे । ८८५ । हदते । जहदे । हत्ता । हन्नम् । हत्त्वा । हदनम् । हत् । हदं डिपति क्षिपतीति हड्डिपः । डिप क्षेप इति मूल-विभुजादित्वात् कः । इति आत्मनेभाषा अनुदात्ता अनुदात्तेतः ।

ञिष्विदा अव्यक्ते शब्दे । ८८६ । क्ष्वेदति । चिक्ष्वेद । क्ष्वेदिता । क्ष्विण्णः । क्ष्विण्णमनेन क्ष्वेदितमनेन । क्ष्विद्यतीति ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोरित्यस्य दैवादिकस्य ।

स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । ८८७ । स्कन्दति । विस्कन्दति विष्कन्दति ।

---

(97) वैदिकमेवेदं [illegible]

चस्कन्द। स्कन्ता। अस्कन्दत्। अस्कान्त्सीत् अस्कदत्। चनीस्कद्यते। चिस्कन्त्सति। स्कन्त्वा प्रस्कद्य। स्कन्दः। स्कन्नवान्। (98)

यभ विपरीते मैथुने। ८८८। विपरीतार्थपूर्व्वक इत्यर्थः। (99) यभति। ययाभ। येभतुः। यब्धा। अयाप्सीत्। यब्धुं। यभ्यम्। जभ इत्येके। जम्भति। जम्भिता। जभ्यम्। जम्भयति।

णम प्रह्वत्वे शब्दे च। ८८९। नमति। प्रणमति। नमते स्वयमेव। नन्ता। अनंसीत्। अनंस्त दण्डः स्वयम्। नतः। नम्रः।

गम्लृ सृप्लृ गतौ। ८९०-८९१। गच्छति। संगच्छते। जगाम। गन्ता। गमिष्यति। संगंस्यते। अगमत्। समगत समगंस्त। जिगमिषति। हृदयङ्गमः। आगामी। गामुकः। गमः। सर्पति। ससर्प। स्रप्ता सर्प्ता। असृपत्। सर्पः। उपसर्पः। सृप्रः। सृप्तः। सर्पिः।

यम उपरमे। ८९२। [illegible]। यच्छति। आयच्छते। ययाम। यन्ता। अयंसीत्। आयामयते। यमित्वा यत्वा। संयमः संयामः। यमः।

तप सन्तापे। ८९३। तपति। उत्तपते। निष्टपति। तप्ता। सन्तापः। सन्तापकः। तपः।

त्यज हानौ। ८९४ त्यजति। तत्याज। त्यक्ता। त्यक्ष्यति। अत्याक्षीत्। त्यक्त्वा। त्यागः। त्याज्यम्। त्यागी। त्यक्तः।

षञ्ज सङ्गे। ८९५। सजति। अभिषजति। ससञ्ज। ससञ्जतुः। सङ्क्ता। सङ्क्ष्यति। अभ्यषजत्। सिसङ्क्षति। अभिषिषङ्क्षति। सिषञ्जयिषति। अभिषङ्गः।

दृशिर् प्रेक्षणे। ८९६। पश्यति। सम्पश्यते। ददर्श। ददृशतुः। द्रष्टा। अदर्शत् अद्राक्षीत्। परलोकदृश्वा। सदृक्। सदृशी। सदृशः। दृष्ट्वा। दृष्टम्। दृष्टिः।

---

(98) माधवादिमते तु [illegible] विकल्पः। [illegible]। नतु तिङि। [illegible] (७।१।७१) [illegible]।

(99) विपरीतमैथुनम् [illegible]।

दन्श दंशने । ९९७ । दशति । दङ्क्ष्यते । ददंश । ददंशतुः । दंष्टा । अदाङ्क्षीत् । दन्दश्यते । दष्टम् । दष्ट्वा । दंष्ट्रा ।

कृष विलेखने । ९९८ । कर्षति । चकर्ष । चकृषतुः । कर्ष्टा क्रष्टा । अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत् । कृषते कृषतीति तु तुदादिपाठात् ।

दह भस्मीकरणे । ९९९ । दहति । ददाह । धक्ष्यति । अधाक्षीत् । दग्धा । दग्धुम् । काष्ठधक् ।

मिह सेचने । १००० । मेहति । मिमेह । मेढा । अमिक्षत् । मेढुम् । मेहनम् । मेढ्रम् ।

कित निवासे रोगापनयने च । १००१ । चिकित्सति । सङ्केतः । निकेतनम् । इति परस्मैभाषा अनुदात्ता उदात्तेतः । अथोभयपदिनः ।

दान अवखण्डने । १००२ । दीदांसति दीदांसते ।

शान तेजने । १००३ । शीशांसति । शीशांसते । शानयति शानयतीति वाग्रहणात् ।

डुपचष् पाके । १००४ । पचति पचते । पक्ता । पक्त्रिमम् । पचा । पचः । मितम्पचः । पक्तिः । पक्वम् । पाकः । उत्पचिष्णुः । पाकिमा लता ।

षच समवाये । १००५ । सचति सचते । सिसचिषति । पूर्ववत्सन इत्यनेन (१।३।६२) कर्त्रभिप्राये सिसचिषते । सिषाचयिषति । षच सेचन इत्यनुदात्तेत् प्रागुक्तः क्रियाफलेऽकर्त्रभिप्रायेऽप्यात्मनेपदार्थः ।

भज सेवायाम् । १००६ । भजति भजते । भक्ता । भक्तुम् । अर्धभाक् । भक्तम् । भगम् । (100)

रञ्ज रागे । १००७ । रजति रजते । रज्यति अथवा रज्यते वस्त्रं स्वयमेव । रङ्क्ता । रागी । रागः रङ्गः । रक्तः । रङ्क्तः । रञ्जकः । रक्ता रङ्क्ता । रजकः । रजकी । रजनम् । रजनी ।

शप आक्रोशे । १००८ । शपति शपते । तस्मै शपते । शप्ता । शापः ।

---

(100) भजनी च चेति चमस्मात् घ[ञ्] कुलम् । भग्नम् (१।३।२२१) इति माधवः । भकारस्यानुग्न मनुष्यार्थेन द्रष्टव्यमित्यर्थः ।

शपनः । शवलः । शवली । शवलगुः । रञ्जिशपी दिवादावपि पठ्येते उभयपदिनौ ।

त्विष दीप्तौ । १००९ । त्वेषति त्वेषते । त्वेष्टा । त्विट् । अवपूर्वो दाननिरसनयोः । अवत्वेषति अवत्वेषते ।

यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । १०१० । यजति यजते । इज्यते । इयाज ईजे । ईजतुः ईजाते । यष्टा । अयाक्षीत् अयष्ट । यागः । इष्टिः । इज्या । अग्निष्टोमयाजी । यज्ञः । ऋत्विक् । इष्टम् । इष्ट्वा ।

डुवप बीजसन्ताने । १०११ । वपति वपते । उप्यते । उवाप ऊपे । ऊपतुः ऊपाते । वप्ता । उप्तम् । उप्त्रिमम् ।

वह प्रापणे । १०१२ । वहति वहते । वृषभवाहं वहति । भारं वहति । प्रवहति । उह्यते । उवाह ऊहे । ऊहतुः ऊहाते । उवहिथ उवोढ । वोढा । अवाक्षीत् अवोढ । वहः । प्रवाहः । वह प्रापण इति सकर्मकोऽयम् । अर्थान्तरे वृत्ते स्यन्दनेऽर्थे वर्त्तमानोऽकर्मकः नदी वहतीति । इह तु जीवति प्राणान् धारयतीति पटमिच्छति पटीयतीति धात्वर्थेन कर्मण उपसंग्रहेऽकर्मकत्वम् । इहास्ते शेत इति प्रसिद्धितः । इह सङ्गच्छते संपद्यते भाव्यत इति कर्माविवक्षायाम् । तदुक्तम्—

"धातोरर्थान्तरे वृत्ते धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया" ॥१॥ इति ।

इति उभयतोभाषाः स्वरितेतोऽनुदात्ताः । दाज्यामन्तवयस्तूदात्ताः ।

वस निवासे । १०१३ । वसति । उष्यते । उवास । ऊषतुः । वस्ता । वत्स्यति । अवात्सीत् । अवात्ताम् । उषितः । उषितवान् । उषिवान् । उषित्वा । वसतेर्भाषित्वं धर्मिकमाण्डम् । अनिट्प्रकरणानुरोधेन यजादिकार्य्यानुरोधेन च एते वसिप्रभृतयो हलन्ता अपि यथायथं वर्गेषु पूर्वं नोपदिष्टाः । अयमुदात्तेदनुदात्तः परस्मैभाषः ।

वेञ् तन्तुसन्ताने । १०१४ । वयति वयते । ववौ ववे उवाय ऊये ऊवे । ववतुः ववाते ऊयतुः ऊयाते ऊवतुः ऊवाते । ववुः वविरे ऊयुः ऊयिरे ऊवुः

ऊविरे । ऊयते । वाययति । ऊतः । निरूतम् । ऊतिः व्यूतिः । प्रोतकम् । प्रोतिका । ऊत्वा प्रवाय ।

व्येञ् संवरणे । १०१५ । व्ययति व्ययते । विव्याय विव्ये । विव्यतुः विव्याते । विव्युः विव्यिरे । विव्ययिथ विव्यिषे । व्याता । वेवीयते । प्रव्याय वीत्वा । परिवीय परिव्याय ।

ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च । १०१६ । ह्वयति ह्वयते । निह्वयते । हूयते । जुहाव जुहुवे । जुहुवतुः जुहुवाते । ह्वाता । अह्वास्त अह्वत् अह्वत । जोहूयते । जुहूषति जुहूषते । जुहावयिषति । अजूहवत् । प्रह्वः । हूतः । निहवः । हवः । आह्वः । हूतिः । मित्रह्वायः । एते विभाषिता इत्युभयपदिनः । अनुदात्ता अनिटश्च ।

वद व्यक्तायां वाचि । १०१७ । वदति । उद्यते । उवाद । ऊदतुः । वदिता । उदित्वा । उदितम् । प्रवद्यम् । अनुद्यम् । अनुवाद्यम् । अपवाद्यम् । ब्रह्मवादी । वदनम् । वावदूको वाचालः । वदान्यः ।

टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । १०१८ । श्वयति । शिश्वाय शुशाव । शिश्वियतुः शुशुवतुः । श्वयिता । शूयात् । अश्वत् अशिश्वियत् अश्वयीत् । शेश्वीयते शोशूयते । शुशावयिषति । शिश्वाययिषति । अशूशवत् अशिश्वियत् । श्वयथुः । शूनः । शूनवान् ।

इति परस्मैभाषाविति । परस्मैपदिनावेतौ उदात्तौ च । इदिति । यजादि परिसमाप्तः । भ्वाद्यविकरणा तु भ्वादयोऽपरिसमाप्ता एव । अवृत्करणात् । तेनाद्यान्येऽपि धातवो इत्युत्तमप्रभृतयो द्रष्टव्याः । तेनेदमपि सिध्यति "कर्त्ता नार्हसि पोहगी" मिति । (101)

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितकृतौ धातुप्रदीपे ।

भ्वादीनां वृत्तिः ॥ १ ॥

---

(101) स पाण्डवश्रेष्ठो विधिवत्सम्पूजितः ।
इति ते ... कर्त्ता नार्हसि गौतमीम् ॥

इति मानवधर्मशास्त्रे । तत्राह धातुवृत्तिः पूजार्थादिभ्यश्चाद् भिन्नश्च । एतच्च कैयटमतम् । अर्हति प्रावृत्तृति । तदयमन्य श्राहाणोऽपि न तथा भवतीति कृत्वा । अर्हति प्रशंसार्थमुत्पत्वने वर्तते । अर्हन्नेदात् क्विप् इत्यर्हन्तीति दर्शयति तु कैयटादि ।

अथादादय उच्यन्ते ।

—0०C—

अद भक्षणे । १ । अत्ति । अत्तः । अदन्ति । आद जघास । लिट्यन्यतरस्याम् (२।४।४०) । आदतुः जक्षतुः । इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् (७।२।६६) । आदिथ जघसिथ । अत्ता । अत्तु अत्तात् । अद्धि । आदत् । आदताम् । आदन् । अघसत् । व्यत्यघस । व्यत्यघसाताम् । अद्यात् । अद्यास्ताम् । अद्यासुः । (1) अदनी । अदनम् । जग्धम् । जग्धवान् । प्रजग्धः । घासः । प्रघसः ।

हन हिंसागत्योः । २ । हन्ति । (2) आहते । हतः । घ्नन्ति । जघान । जघ्नतुः । हन्ता । हनात् हन्तु । जहि । अहन् । हन्यात् । वध्यात् । अवधीत् । घातयति । जिघांसति जङ्घन्यते । जिघांसति । ब्रह्महत्या । अश्वहत्या । हतघ्नः । हतघ्नी । एकाजुत्तरपदे णः (८।४।१२) । जघ्ना । संहत्या । इति परस्मैभाषाचनुदात्तौ ।

द्विष अप्रीतौ । ३ । द्वेष्टि द्विष्टे । द्वेष्टा । द्विषन् द्विषाणः । विद्विट् । द्विष्टम् ।

दुह प्रपूरणे । ४ । दोग्धि पयो गामसौ गोपः । दुग्धे । दुह्यते गोः क्षीरम् । प्रधाने कर्मणि लकारः । "स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्नुता ।" दुदोह दुदुहे । दोग्धा । अधुक्षत् अधुक्षत अदुग्ध । अधुक्षः अदुग्धाः अधुक्षथाः । अधुग्ध्वम् अधुक्षध्वम् अधुक्षत । अदुह्वहि अधुक्षावहि अधुक्षाव । स्वयमदुग्ध स्वयमदोग्धि स्वयमधुक्षत । (3) गोधुक् । कामदुघा गौः ।

---

(1) [illegible] इति (३।२।६८) विट् । [illegible] । कर्मण्यण् (३।२।१) । [illegible] इति (३।२।६८) विट् । [illegible] (३।२।६८) [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] इति [illegible] । [illegible] इति [illegible] ।

(2) [illegible] ।
[illegible] ।

(3) [illegible] (३।२।७०) [illegible] ।

दिह उपचये। ५। देग्धि दिग्धे। धेक्षि धिक्षे। देग्धा। दिह्यात् दिक्षीष्ट। अदिग्ध अधिक्षत अधिक्षत्। अदिग्धाः अधिक्षथाः अधिक्षः। अधिग्ध्वम् अधिक्षध्वम् अधिक्षत। अदिह्वहि अदिक्षावहि अधिक्षाव। देहः। देहो। दिग्धम्।

लिह आस्वादने। ६। लेढि लीढे। लिलेह लिलिहे। लेढा। अलेट् अलीढ। अलिक्षत् अलिक्षत अलीढ। अलीढाः अलिक्षथाः अलिक्षः। अलीढ्वम् अलिक्षध्वम् अलिक्षत। अलिह्वहि अलिक्षावहि अलिक्षाव। लीढः। स्वलिट्। इति उभयतो भाषाः स्वरितेतोऽनुदात्ताः। एतेऽदिप्रभृतयो-ऽनुदात्ताः।

चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। ७। इकारोऽनुदात्तेत्त्व हलादेरिति (३।२।१४९) विशेषणार्थो युजर्थश्च। यद्येवं तत एवात्मनेपदं सेत्स्यति। किं ङित्करणेन? अन्तेदित्त्वान्नुम् स्यात्। नुम् मा भूदित्यर्थः। एवं तर्हीकारोऽस्तु। तत एवात्मनेपदं युजपि भविष्यति। ङित्करणमर्थवदनुबन्धद्वयस्योपादानमित्येके। आत्मनेपदानित्यत्वज्ञापनार्थमित्यन्ये। आचष्टे। आचचक्षे। आचक्षते। वा लिटीति (२।४।५५) (4) ख्याञादेशविकल्पः। आचख्यौ आचख्ये आचचक्षे। अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् (३।१।५२) अख्यत् अख्यत। प्रियाख्यः। मूल-विभुजादिकः (३।२।५, वा)। गोसंख्यः। पशुसंख्यः। विचक्षणः। नृचक्षाः। अचक्षुन्। अचक्ष्या दुर्जनाः। वर्जनीया इत्यर्थः।

ईर गतौ कम्पने च। ८। ईर्ते। ईराते। ईरते। ईराञ्चक्रे। ईर्णः केचिदाममत्वमिच्छन्ति। ईरे (5)। ईरयति। समीरितम्। समीरणः। निरमीर्षि इति नीरम्। इगुपधकः (३।१।१३५)। स्वैरम्। स्वैरी।

ईड स्तुतौ। ९। ईट्टे। ईडाते। ईडते। ईडाञ्चक्रे। ईडिषे। ईडिध्वे। ईडिष्व। ईडिध्वम्। ईड्यः। ईडा।

---

(4) ख्याञादेशस्य कृत्स्वपि। यथा लिटि आचख्यौ आचख्ये। लुङि [illegible] [illegible]

(5) [illegible]

ईश ऐश्वर्ये । १० । ईष्टे । ईशाते । ईशते । ईशाञ्चक्रे । ईशिषे । ईशिध्वे । ईशानः । ईश्वरः । ईश्वरा । "विन्यस्तमङ्गलमहौषधिरीश्वरायाः ।" ईश्वरीतिश्चौणादिको वरट् । (6)

आस उपवेशने । ११ । आस्ते । आसाते । आसते । आसाञ्चक्रे । आसीनः । आस्ता । (7) आसना ।

आङ् शासु इच्छायाम् । १२ । उकारोऽस्य नाग्लोपिशास्वृदितामित्यत्र (७।४।२) सामान्यग्रहणाविघातार्थः । उदितो वेति (७।२।५६) विशेषणार्थश्च । क्त्वाप्रत्ययस्य च प्रयोगश्छन्दस्येव सम्भवति । तत्र ल्यपोऽभावः फलम् । क्त्वापि छन्दसीति (७।१।३८) अनादेशः । प्रयोजनान्तरमिड्विकल्पश्च । आशासित्वा आशास्त्वेति । आशास्ते । आशासाते । आशासते । आशासुवे । आशशासे । आशासिष्ट । आशशासत् । आशास्तः । आशास्तवान् । आशासयति । आशासा (8) । आङ्सहितस्य शासेरिह ग्रहणात् शासु अनुशिष्टौ इत्यस्य ग्रहणं नेष्यत इति शास इदङ्हलोरितीत्वं (६।४।३४) न भवति । आशीरिति तु ज्ञापकात् सिद्धम् । (9)

वस आच्छादने । १३ । वस्ते । वसाते । वसते । ववसे । वसिता । वसितम् । वसित्वा । वसनम् । वासः । वसेयः ।

कसि गतिशासनयोः । १४ । कंस्ते । कंसाते । कंसते । चकंसे । कंसः सुरारिभेदः । कांस्यम् ।

णिसि चुम्बने च । १५ । निंस्ते । निंस्से । निंसे । प्रणिंस्ते प्रनिंस्ते । निनिंसे । निंसिता ।

णिजि शुद्धौ । १६ । निङ्क्ते । प्रणिङ्क्ते । निनिञ्जे ।

शिजि अव्यक्ते शब्दे । १७ । शिङ्क्ते । शिञ्जाते । शिञ्जते । शिशिञ्जे । शिञ्जा । शिञ्जानः । शिञ्जितम् ।

---

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

पिजि वर्णे। १८। पिङ्क्ते। पिञ्जाते। पिपिञ्जे। पिञ्जरः। पिङ्गलः। पङ्गली।

पृजि इत्येके। १९। पृङ्क्ते।

वृजी वर्जने। २०। वृङ्क्ते। वृञ्जाते। वृञ्जते। ववृञ्जे। वर्जिता। वृक्णम्। (10)

पृची सम्पर्के। २१। पृक्ते। पपृचे। पृक्तः। सम्पर्कः। पृणक्तीति रुधादि-पाठात्।

षूङ् प्राणिगर्भविमोचने। २२। सूते। सुवाते। सुवते। सुषुवे। सुषुवाते। सविता सोता। सूताम्। सुवाताम्। सूष्व। सूध्वम्। सुवै। सुसूषते। सूतः। सूतवान्। सूत्वा। सूतिः। अङ्गदसूः। सूतका सूतिका।

शीङ् स्वप्ने। २३। शेते। शयाते। शेरते। शय्यते। शिश्ये। शिश्याते। शिशयिषते। आशय्यते। शयनम्। शयालुः। शय्या।

इति आत्मनेभाषा इति। आत्मनेपदिन इत्यर्थः।

यु मिश्रणे। २४। यौति। युयाव। यविता। अयावीत्। यियविषति युयूषति। यूतिः। योत्रम्। युतः।

रु शब्दे। २५। रौति। रुराव। रविता। संरावः। रवः रावः। रुतम्।

णु स्तुतौ। २६। नौति। प्रणौति। प्रणुनाव। नविता। नुतः।

टुक्षु शब्दे। २७। क्षौति। चुक्षाव। क्षविता। क्षवः। क्षवथुः। क्षुतम्। क्षुरसंयोगवत्प्रकरणानुरोधेन रु शब्द इत्यनेन सह न निर्दिश्यतेऽयम्।

क्ष्णु तेजने। २८। क्ष्णौति। संक्ष्णुते शस्त्रम्। चुक्ष्णाव। क्ष्णविता।

ष्णु प्रस्रवणे। २९। स्नौति। स्नूयते। प्रस्नुते गौः स्वयमेव। प्रास्नोष्ट स्वयमेव। सुष्णाव। स्नविता। सुस्नुषति। स्नुषा। इति यते परस्मैभाषाः। यौतिप्रभृतयः परस्मैपदिन इत्यर्थः।

ऊर्णुञ् आच्छादने। ३०। ऊर्णौति ऊर्णोति ऊर्णुते। प्रोर्णुनाव प्रोर्णुनुवे। प्रौर्णोत् प्रौर्णुत। प्रौर्णावीत् प्रौर्णवीत् प्रौर्णुवीत् प्रौर्णुविष्ट प्रौर्णविष्ट।

---

(१०) वर्जिनिदिदिति मैत्रेय इति केचन्न माधवीयधातुवृत्तौ हि दृश्यते। मत्सकाशे संवद्वीतेष्वेक-स्मिन्नपि पुस्तके। इदित्त्वे वृङ्क्ते। ववृञ्जे। वर्जिता। अवृङ्क्त। अवर्जिष्ट। विवर्जिषते। वरीवृज्यते। वरीवृजीति। अवरीवर्क् इति रूपाणि।

ऊर्णुनूयति ऊर्णुनविषति ऊर्णुनुविषति । ऊर्णोनूयते । ऊर्णावयति । और्णु-नवत् । (११) ऊर्णुत्वा प्रोर्णुत्य । प्रोर्णुतः । ऊर्णा । ऊर्णायुः । इति उभयतोभाष इत्युभयपदी अयम् । उदात्ताश्च यविड् प्रभृतयः ।

द्यु अभिगमने । ३१ । द्यौति । द्युतः । द्युवन्ति । दुद्याव । द्योता । द्यौतु ।

षु प्रसवैश्वर्ययोः । ३२ । सौति । सुषाव । सोता । सवतीति भ्वादिपाठात् ।

कु शब्दे । ३३ । कौति । चुकाव । कोता । चोकूयते । कुवतेरपि चोकूयत इति । कवतिरव्यक्ते शब्दे । कुवतिरार्तस्वरे । कौतिः शब्दमात्र एवेत्याभिधानव्यवस्था । (१२) चोकूयत इति भौवादिकस्य कवतेर्वाभ्यासस्य चुत्वप्रतिषेध इष्यते । अनिकुय मिति रौतिना सह नोपदिश्यते । इति परस्मैभाषा इति । द्युप्रभृतयः परस्मैपदिनः ।

ष्टुञ् स्तुतौ । ३४ । स्तौति स्तुते । तुष्टाव तुष्टुवे । स्तोता । अस्तावीत् अस्तोष्ट । तुष्टूषति तुष्टूषते । स्तुत्यम् । स्तुतः । स्तवः । प्रस्तावः । संस्ताव-श्छन्दोगानाम् । तु इति सौत्रो धातुर् वृद्ध्यर्थः । हिंसार्थ इत्येके । तौति तवीति । छान्दसो ऽयमित्यापिशलिः ।

ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । ३५ । ब्रवीति ब्रूते आह । ब्रूतः ब्रुवाते आहतुः । ब्रुवन्ति ब्रुवते आहुः । ब्रवीषि ब्रूषे आत्थ । ब्रूथः ब्रुवाथे आहथुः । उच्यते । उवाच ऊचे । ऊचतुः ऊचाते । ऊचुः ऊचिरे । अवोचत् अवोचत । यथापि ब्रूते कथा व्ययमेव । "व्ययमवोचस्तु कथा सतः । (13)" उक्तः । उक्ता । उक्तिः । इति यतो उभयतो भाषो इति । उभयपदिनो इत्यर्थः ।

इण् गतौ । ३६ । एति । इतः । यन्ति । इयाय । ईयतुः । ईयुः । अगात् । गमयति । आययति । जिगमिषति । अधियति । इत्यः । इति अयं परस्मैभाषः । परस्मैपदी इकारान्तोऽयम् । इकः पूर्वेण वा परेण वा निर्देष्टव्ये पृथगस्य परस्मैपदिनो निर्देश इङिकोर्भेदार्थः । तौ अधिपूर्वकावेव प्रयुज्येते । अयन्तु केवलोऽन्योपसर्गपूर्वोऽपि ।

(११) अर्थिभिर्मते तु ऊर्णुनविषतीति अस्यानुदात्तेत्त्वम् ।

(१२) अव्यक्ते कवति शब्दे कौति कायशब्दमात्रे ।

आर्तस्वरे तु कुवतिरित्याह अप्यकौशिक ११० इति ।

(13) एते सर्वेऽपि अवकिरो । उच्यते । वदन्ति । इति । सर्वसर्गान्तरे अवो भवेत ।

इङ् अध्ययने । ३७ । अधीते । अधीयाते । अधीयते । अधिजगे । अधिजगाते । अध्यगीष्ट अध्यैष्ट । अध्यैष्यत अध्यगीष्यत । अध्यापयति । अध्यापिपत् अध्यजीगपत् । अधिजिगापयिषति अध्यापिपयिषति । अधिजिगांसते । अधीयानः । अधीयन् पारायणम् । अधीतः । अधीत इति अध्यायकः । अध्यापयतीति अध्यापकः । ण्यन्ताण्ण्वुल् । कठशाखा-अध्यापकश्चेति कठाध्यापकः । शाखाध्यापक इति याजकादिभिश्चेति (२।२।९) कारकषष्ठीसमासः । अयमात्मनेभाषः । आत्मनेपदीत्यर्थः ।

इक् स्मरणे । ३८ । ककारोऽधीगर्थदयेशां कर्मणीति (२।३।५२) विशेषणार्थः । अध्येति । अधीतः । अधीयन्ति । केचित्तु इणो यणिति (६।४।८१) यणादेशमिच्छन्ति । अधियन्ति । (14) अधीयाय । अध्यगात् ।

वी गतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । ३९ । वेति । वीतः । वियन्ति । विवाय । विव्यतुः । विव्युः । वेता ।

या प्रापणे । ४० । याति । प्रणियाति । ययौ । याती यान्ती । यायावरः ।

वा गतिगन्धनयोः । ४१ । वाति । ववौ । वाजयति वापयति । निर्वाणः निर्वातः ।

भा दीप्तौ । ४२ । भाति । बभौ ।

ष्णा शौचे । ४३ । स्नाति । सस्नौ । सिष्णासति । सिष्णापयिषति । निष्णातः । प्रतिष्णातं सूत्रम् । नदीष्णः ।

श्रा पाके । ४४ । श्राति । शश्रौ । शृतं क्षीरम् । श्राणा यवागूः ।

द्रा कुत्सायां गतौ । ४५ । द्राति । प्रणिद्राति । दद्रौ । निद्रा । निद्राणः । निद्रालुः ।

---

(१४) इणो यणित्यत्र (६।४।८१) अजादावार्धधातुके इङो ग्रहणमिति न्यासकारः । ये तु इण्वदिक इति (२।४।४५, वा) सार्वधातुकार्धधातुकयोः सामान्येनातिदेशमिच्छन्ति तेषां मते इङ एव निवृत्त्यर्थम् । इकस्तु भवितव्यमेव यणा । अधियन्ति । अधियन् । मतान्तरे सार्वधातुक एव यण् । अधीयाय । ननु सार्वधातुके अधीयन्ति । 'अधीयन्तो रामायणमधीयन्त' इति भट्टिः । अधिगमयति । अधिजिगमिषति ।

प्सा भक्षणे । ४६ । प्साति । प्रणिप्साति । पप्सौ । अप्सासीत् । अप्सासिष्टाम् । प्सातः । द्रप्सः । (15)

पा रक्षणे । ४७ । पाति । पायते राज्ञा लोकः । पपौ । अपासीत् । पालयति । पायः । पायकः ।

रा दाने । ४८ । राति । व्यतिराते । व्यतिरासे । व्यतिरे । ररौ ।

ला आदाने । ४९ । लाति । व्यतिलाते । ललौ । लाता । अलासीत् ।

दाप् लवने । ५० । दाति । प्रणिदाति प्रनिदाति । दायते छवस्तृणा । ददौ । अदासीत् । दापयति । दातं बर्हिः । दात्रम् ।

ख्या प्रकथने । ५१ । ख्याति । चख्यौ । अख्यत् । चक्षिङः ख्याञिति (२।४।५४) ख्याञादेशे आचख्ये आचख्यौ । ञित्त्वात्कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदं मा भूदिति । कर्त्रभिप्राये तद् यथा स्यात् ।

प्रा पूरणे । ५२ । प्राति । पप्रौ । प्रायः ।

मा माने । ५३ । माति । मीयते । ममौ । मितम् ।

वच परिभाषणे । ५४ । वक्ति । वक्तः । वक्षि । वच्मि । अन्तवचनस्यानभिधानमाचक्षते । उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवक्थ उवचिथ । वक्ता । अवोचत् अवोचताम् । अवोचन् । ब्रुवो वचिरित्यादेशे (२।४।५३) उमि अवोचत् अवोचत । प्रवचनीयो देवदत्तः प्रवचनीयं देवदत्तेन । वाक् । वाचौ । इति अनुदात्ता इति । यौतिप्रभृतयः ।

विद ज्ञाने । ५५ । वेत्ति वेद । विवेद विदाञ्चकार । संविद्रते संविदते । वेदिता । वेत्तु विदाङ्करोतु । (16) विदितम् । आत्मवेदं भोजयति ।

अस भुवि । ५६ । अस्ति । स्तः । सन्ति । असि । स्थः । स्थ । स्मः । व्यतिसे । व्यतिहे । व्यतिस्वहे । व्यतिस्महे । इह नित्यत्वादेत ए इति (३।४।७९) एकारादेशे ह एतीति (७।४।५२) न भवति । व्यत्यसे । व्यत्यसावहे । व्यत्यसामहे । अस्तु एधि । असानि । असाव । असाम । आसीत् । आस्ताम् ।

---

(15) द्रवेण प्सातो द्रप्सः । घञर्थे कः । पृषोदरादित्वाद् रागमः ।

(16) अत्र संक्षेपेण आमन्तेन पदेन परस्मैपदस्य वा तत्र वेत्तु विदाङ्करोतु भवतामित्यनेनैव इति ।

आसन्। बभूव। अभूत्। सन्। कारयामासविदामासेत्यनुप्रयोगे भूभावो नेष्यते। (17) केचिदनुप्रयोगादन्यत्रापि नेच्छन्ति। (18)

मृजू शुद्धौ। ५७। मार्ष्टि। मृष्टः। मृजन्ति मार्जन्ति। ममार्ज। ममार्जतुः ममृजतुः। ममार्जुः ममृजुः। मार्जिता मार्ष्टा। मार्ष्टु। मृष्टाम्। मृड्ढि। अमार्ट्। अमृष्टाम्। अमार्जीत् अमार्क्षीत्। मिमार्जिषति मिमृक्षति। मृज्यः मार्ग्यः। मृजा। तुन्दपरिमृजः तुन्दपरिमार्जः। अपामार्गः। अविमार्गः।

रुदिर् अश्रुविमोचने। ५८। रोदिति। रुदितः। रुदन्ति। रुरोद। रुरुदतुः। रुरुदुः। रोदिता। अरोदीत् अरोदत्। अरुदत् अरोदीत्। रुदित्वा। रुरुदिषति। रुद्रः। रुद्राणी।

इति उदात्ता इति विदिप्रभृतयः।

ञिष्वप् शये। ५९। स्वपिति। सुष्वाप सुषुपतुः। स्वप्ता। सुप्तम्। सुप्तमस्य। सुषुप्सति। सोषुप्यते। असूषुपत्। स्वापयिष्यति। स्वप्नः। स्वप्नक्। अनुदात्तोऽप्ययं रुदादिकार्य्यानुरोधेन चात्र पठ्यते।

श्वस प्राणने। ६०। श्वसिति। शश्वास। श्वसिता। अश्वसीत्। विश्वासः। श्वस्तः श्वसितः। श्वसनः। आमूय सद्म इति घटादिपाठेनैव सिद्धे मित्त्वं ज्ञापकमनित्यं णयकार्य्यमिति। तेन न विश्वसेत् पूर्वविरोधि-शत्रोरिति णपो लुङ् न भवतीति व्याचक्षते। भट्टिकाव्ये च प्रयोगो दृश्यते "आश्वसेयुर्निशाचरा" इति।

अन च। ६१। प्राणन इत्यपेक्ष्यते। प्राणिति। प्राण। प्राणिणत्। प्राणिणिषति। अपानः। प्राणितः।

जक्ष भक्षहसनयोः। ६२। जक्षिति। जक्षितः। जक्षति। जक्षत्। जक्षती। जक्षः। हत्। इति। रुदादिः समाप्त इत्यर्थः।

जागृ निद्राक्षये। ६३। जागर्त्ति। जागृतः। जाग्रति। जागर्य्यते।

---

(17) अनुप्रयोगे तु [illegible] वदन्ति [illegible] (१।३।११) सूत्रे वर्तितम्।

(18) [illegible]।

जागर्यात् । जागर्ष्यात् । जजागार जागराञ्चकार । जजागरतुः जागराञ्चक्रतुः । जागरिता । अजागरीत् । अजागः । जागरयति । जाग्रत् । जाग्रती । जागरितः । जागरः जागरूकः । जागर्य्या जागरा ।

दरिद्रा दुर्गतौ । ६४ । दरिद्राति । दरिद्रितः । दरिद्रति । "कथं सर्वे दरिद्रति ।" दरिद्रिता । दिदरिद्रासति दिदरिद्रिषति । दरिद्रत् । दरिद्रती । दरिद्राणम् । दरिद्रायकः । दरिद्रः । दारिद्री ।

चकासृ दीप्तौ । ६५ । चकास्ति । चकास्तः । चकासति । चकासाञ्चकार । अचकासीत् । अचीचकासत् अचचकासत् । चकासत् । चकासती । चकासति कुलानि चकासन्ति कुलानि ।

शासु अनुशिष्टौ । ६६ । शास्ति । शिष्टः । शासति । शासिता । शास्तु । शाधि । शासानि । अशिषत् । अशशासत् । शासित्वा शिष्ट्वा । शासनम् । शिष्टिः । शिष्टः । शास्तिरित्यौणादिकम् । वसेस्तिरिति (उण्, ४।१९८) उणादौ योगविभागात् तिप्रत्ययः । इति परस्मैभाषा इति । इक् स्मरणे इत्यादयः ।

दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । ६७ । दीधीते । दीधीः । दीधितिः । दीधिता । दीधितम् ।

वेवीङ् वेतिना तुल्ये । ६८ । वेवीते । वेविता । एतौ छान्दसाविति माधवादिप्रभृति । इति आत्मनेभाषावित्यात्मनेपदिनौ । उदिति जक्षित्यादि परिसमाप्तः ।

षस षस्ति स्वप्ने । ६९।७० । सस्ति । ससास । सेसतुः । सेसुः । सस्यम् । सस्यको मणिः । संस्ति । संस्तः । स्कोरिति (८।२।२९) संयोगादिलोपोऽत्र नेष्यते । बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा न । संसन्ति । संस्तिता ।

वश कान्तौ । ७१ । वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वशि । उश्यते । वावश्यते । उशितः । वशः । वश्यः । उशीरम् । इति उदात्ता इति वसप्रभृतयः ।

(1) चर्करीतञ्च (19) । यङ्लुगन्तस्येयं पूर्वाचार्य्यसंज्ञा । यङ्लुगन्ता

(19) इदमपि गणे गणसूत्रमिदम् ।

यादादिकाः परस्मैपदिनो विज्ञेया इत्यर्थः । तेभ्योऽपि शपो लुक् परस्मैपदञ्च । बोभवीति । बावदीति । इति पसप्रभृतयः परस्मैभाषाः ।

ह्नुङ् अपनयने । ७२ । ह्नुते । ह्नुवाते । ह्नुवते । पुत्रायापह्नुते वणिक् । देवदत्तायापह्नुते । देवदत्तमपह्नुते । निजुह्नुवे । ह्नोता । निजुह्नूषते । ह्नुतः । अपह्नुतिः । इति आत्मनेभाषोऽनुदात्तः । अयमात्मनेपदीति पूर्वसूत्रकारास्तमध्येऽजन्तवर्गे नोपदिश्यते । इत्यदादिपरिसमाप्तिः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितायां

धातुप्रदीपेऽदादीनां वृत्तिः ॥२॥

अथ जुहोत्यादय उच्यन्ते ।

हु दाने । आदानेऽप्येके । १ । जुहोति । जुहुतः । जुह्वति । अत्र द्विर्वचननिमित्तेऽचि यणादेशः कृत इति द्विर्वचनेऽचीति (१।१।५९) स्थानिवद्भावो न प्राप्नोति । ततश्चानच्कत्वाद्द्विर्वचनं भवितुं नार्हतीति न शङ्कनीयम् । कृते हि द्विर्वचने एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येत्यनुवृत्तेः (६।४।८२) हुश्नुवोः सार्वधातुक इति (६।४।८७) यणादेशविधानात् । जुहाव जुहवाञ्चकार । जुहुवतुः । जुहुयुः । जुहोतु । जुहुधि । जुहवानि । अजुहोत् । अजुहुतां । अजुहवुः । अहौषीत् । अहौष्टाम् । अहौषुः । जुह्वत् । जुह्वती । होता । हुतम् । हविः ।

ञिभी भये । २ । बिभेति । बिभीतः बिभितः । बिभ्यति । बिभाय बिभयाञ्चकार । अभैषीत् । भीषयते मुण्डो भापयते वा भाययति । भीतमस्य । भयम् । भीतिः । भीः । भियौ । (1)

---

(1) गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेष्विव्यत्र (२।४।७७) बिभेतेरपि निर्देशः इत्याह । तत्र परस्मैपदेषु [illegible] इति (६।४।८२) [illegible] । [illegible] मम [illegible] राक्षसीति । [illegible] । [illegible] मम [illegible] । मा भैषी [illegible] पुत्रि [illegible] मम पुरो [illegible] इव दुष्यन्तेन च महानाटके । वस्तुतस्तु मा भैरिति [illegible] । मा भैषो पुत्रि [illegible] मम पुरो [illegible] यथा कथञ्चित् स्यादि पदं प्रामादिकमिति बहव । एतावता [illegible] धेयम् ।

ह्री लज्जायाम् । ३ । जिह्रेति । जिह्रीतः । जिह्रियति । जिह्राय जिह्रयाञ्चकार । ह्रेता । अह्रैषीत् । ह्रयः । ह्रीणः ह्रीतः । ह्रीः ।

पॄ पालनपूरणयोः । ४ । पिपर्त्ति । पिपृतः । पिप्रति । पपार । पप्रतुः । पप्रुः । पर्त्ता । पृणाति पूर्त्तमिति क्र्यादिपाठात् । दीर्घान्तं केऽपि पठन्ति । पिपर्त्ति । पिपूर्त्तः । पिपूरति । एते परस्मैभाषा इति परस्मैपदिनः ।

डुभृञ् धारणपोषणयोः । ५ । बिभर्त्ति । बिभृते । बिभृतः बिभ्राते । बिभ्रति बिभ्रते । बभार बिभराम्बभूव बिभरामास बिभराञ्चकार बभ्रे बिभराञ्चक्रे । बिभ्रत् । बिभ्रती । अबिभः अबिभृत । अबिभृताम् अबिभ्राताम् । अबिभरुः अबिभ्रत । भर्त्ता । भरिष्यति । भृत्यः । भार्य्या । भारः । भरणम् । भृत्वा । भृतिः । भृविमम् । भरयुरित्यन्ये (2) । इति उभयतोभाष इत्युभयपदी । भृञामिदिति (७।४।७६) कार्य्यानुरोधेनायमन्येषूभयपदिषु न पठ्यते ।

माङ् माने शब्दे च । ६ । मिमीते । प्रणिमिमीते । मिमाते । मिमते । मीयते । प्रणिमीयते । ममे । ममाते । माता । मित्वा । मितः । धान्यमायः । व्योममायः ।

ओहाङ् गतौ । ७ । जिहीते । जिहाते । जिहते । उद्धायते रविणा । हाता । हात्वा । हानः । हानवान् । इति आत्मनेभाषौ ।

ओहाक् त्यागे । ८ । ककारो श्य घोर्हिकालयोरिति (१।१।२४८) सामान्यग्रहणाविघातार्थः । (3) जहाति । जहीतः जहितः । जहति । हीयते । जहौ । जहतुः । जहुः । जहिहि जहाहि जहीहि । जह्यात् । जह्यासाम् । अहासीत् । अहासिष्टाम् । सार्थहीनः । हानिः । हित्वा विहाय । इति परस्मैभाषः । आकारान्तप्रकरणानुरोधेन पूर्वं न निर्दिश्यते ।

डुदाञ् दाने । ९ । ददाति दत्ते । दीयते । ददौ ददे । ददतुः ददाते । अददात् अदत्त । अदत्ताम् अददाताम् । अददुः अददत । देहि दत्स्व ।

---

(2) भान्द्रा भर्म दुर्भर्मित पठन्ति ।

(3) अन्यदा एकाजुत्तरश्च दक्षैव यदत्त ज्ञात् । जहाति सोपान् जिहीते प्रासादं वा हायनो वर्षम् । जहाति जिहीते बंहक हायना ओहिप ।

दद्यात् ददीत । देयात् दासीष्ट । अदात् अदित । अदाताम् अदिषाताम् । अदुः अदिषत । ददत् ददानः । दत्रिमम् । दत्त्वा । प्रदाय । दत्तम् । प्रत्तम् । प्रदत्तम् । प्रदः । प्रदा ।

डुधाञ् धारणपोषणयोः । १० । दधाति धत्ते । धत्तः दधाते । दधति दधते । दधासि धत्से । धीयते । विहितम् । संविधानम् । हित्वा विधाय । हित्रिमम् । धाय्यम् । (4) दानेऽप्ययमिष्टे "हियता विहित"मिति ।

णिजिर् शौचपोषणयोः । ११ । नेनेक्ति नेनिक्ते । नेनिक्तः नेनिजाते । नेनिजति नेनिजते । प्रणेनेक्ति । नेक्ता । अनेनेक् अनेनिक्त । अनेनिक्ताम् अनेनिजाताम् । अनेनिजुः अनेनिजत । अनैक्षीत् अनिजत् अनिक्त । नेजयति । अनीनिजत् । प्रणिनिक्षति निनिक्षते । नेनिजत् नेनिजानः । नेनिजती नेनिजाना । निक्तम् । निर्णेजकः । निजम् ।

विजिर् पृथग्भावे । १२ । वेवेक्ति वेविक्ते । विवेज विविजे । वेक्ता । अविजत् अवैक्षीत् अविक्त ।

विष्लृ व्याप्तौ । १३ । वेवेष्टि वेविष्टे । वेविष्टः वेविषाते । वेविषति वेविषते । वेवेष्टु वेविष्टाम् । वेविषाणि वेविषै । वेष्टा । अविषत् अविक्षत । विषम् । वेषः । वेषो नटः । परिवेषः । विष्णुः । इति उभयतो भाषाः । विभाषिता इत्युभयपदिनो जुहोत्यादयः । इदिति निजादिपरिसमाप्तिः । इकारणमिदं वैचित्र्यार्थम् । णिजां त्रयाणामित्यत्र (७।४।७५) त्रयाणामित्यस्योपादानादिति न्यासः ।

घृ हृ क्षरणदीप्त्योः । १४ । १५ । जघर्ति । जिघर्ति । (5) घरति धारयतीति गणान्तरपाठात् ।

हृ प्रसह्यकरणे । १६ । जिहर्ति । हृतम् । यशतोऽहरः । (6)

---

(4) दधाति धर्म् जुह्वति यत् (सप्, ३।०९६)।

(5) बहुलञ्छन्दसीत्युक्तम् । (७४७८) नः इति माध्यपुस्तकद्वये नास्ति । न च माधवमैत्रेयग्रन्थयोः । अघर्षांति च पद्येषुपुस्तके कश्चित् दत्तहीनः पाठः । पर्व परत च ।

(6) अनाषीत्यम् । कथं मुषोऽमिनिजर्तीं दोमादिति मलीनात् ।

ऋ सृ गतौ । १७।१८ । इयर्त्ति । इयृतः । इयृति ।-समियृते । समियृषे । आर । आरतुः । आरुः । आरत् । आरताम् । आरन् । (7) समारन्त । इयृयात् । ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः । ससर्त्ति । सस्रतः । ऋच्छति सरतीति भ्वादिपाठात् ।

भस भर्त्सनदीप्त्योः । १९ । बभस्ति । बभस्तः । बप्सति । भसितम् । भस्म । भभः । (8)

कि किस ज्ञाने । २०।२१ । चिकेति । चिकितः । चिक्यति । चिकेस्ति । चिकिस्तः । चिकिसति ।

तुर त्वरणे । २२ । तुतोर्त्ति । तुतूर्त्तः । तुरः । तुरगः तुरङ्गः तुरङ्गमः । तुरितम् । तुतुरति ।

धिष शब्दे । २३ । दिधेष्टि । दिधिष्टः । धिषितम् ।

धन धान्ये । २४ । दधन्ति । धनितम् ।

जन जनने । २५ । जजन्ति ।

गा स्तुतौ । २६ । जिगाति ।

(1) छन्दसीति (9) । इमौ जनगाधातू छान्दसा वित्यर्थः । छन्दस्यपीत्यनेन सम्बध्यन्त इति केचित् । हदिति जुहोत्यादिपरिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितकृतौ धातुप्रदीपे जुहोत्यादीनां वृत्तिः ॥ ३ ॥

---

(7) समारन्त समारभन्ता इत्यत्रावस्थानत्वात इति अत्रिः । बहुलमन्दसत्यमेव (७।३।८७) इति अर्तिदिपरस्त्वेति (७।३।७३) इत्यविषामाद्यं आयात्यामपीति इर्त्तवं मतम् ।

(8) बभस्त बभस्तेति पाठेन् यदि भाष्यायामयमिति यदा कर्षदिन्यन्यम् । अथवा घसिभसो र्हलि चेति (६।४।१००) छन्दसि बप्सः बप्सतीति स्यात् । पञ्चम्यमाद्यं आयासा प्रयुज्यते ।

(9) इदमाचिन् ज्यं दयापरमीकम् ।

अथ दिवादय उच्यन्ते ।

दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिकान्तिमोदमदस्वप्नगतिषु । १ । दीव्यति । दिदेव । दिदिवतुः । दिदेविषति दुद्यूषति । देवयति । देवः । अक्षद्यूः । दीव्यन्ती । देवित्वा द्यूत्वा । द्यूतम् । आद्यूनः । क्विप् । द्यूः । द्युवौ । देवा । (1)

षिवु तन्तुसन्ताने । २ । सीव्यति । सिषेव । सिसेविषति सिस्यूषति । सीवनं (2) सेवनम् । स्यूतः । स्यूतिः । सेवित्वा स्यूत्वा । स्यौतिकः । स्योनः ।

स्रिवु गतिशोषणयोः । ३ । स्रीव्यति । स्रूः । स्रुवौ । स्रुवः । (3)

ष्ठिवु निरसने । ४ । ष्ठीव्यति । तिष्ठेव । तुष्ठ्यूषति तिष्ठेविषति । तिष्ठीव्यते । ष्ठीवतीति भ्वादिपाठात् ।

ष्णुसु अदने । ५ । स्नुस्यति । सुष्णोस । स्नुसा । (4)

ष्णसु निरसन इत्येके । ६ । सिष । स्नस्यति । स्नसयति । असुष्णसत् । सिस्नसिषति । सुष्णसयिषति ।

क्नसु ह्वरणदीप्त्योः । ७ । क्नस्यति । चक्नास । क्नसयति । घञर्थे कः (३।३।५८, वा) । ह्वलादीनां ते हे (६।१।१२, वा) चक्नसः । क्नसित्वा क्नस्त्वा । क्नस्तः ।

व्युष दाहे । ८ । व्युष्यति । वुव्योष । व्युषित्वा व्योषित्वा । व्युषितः ।

प्लुष च । ९ । प्लुष्यति । प्लुषित्वा प्लोषित्वा ।

नृती गात्रविक्षेपे । १० । नृत्यति । ननर्त । नर्त्स्यति नर्तिष्यति । नृत्यम् । नृत्तम् । नरीनृत्यते । नर्नर्त्ति नर्नृतीति नरिनृतीति नरीनृतीति नरिनर्त्ति नरीनर्त्ति । निनृत्सति निनर्तिषति । ईदित्त्वफलमुक्तमेव ।

---

(1) दिवेर्भूः (उण्, २।२६) । "स्वामिनो देवदेवी" इति ।

(2) षष्ठीवदादित्वात् दीर्घ इति माधवः ।

(3) स्रो ऊङ् चकारादुवङ् ।

(4) षस्नपष्ठः । सुमसादित्वात् षत्वम् ।

त्रसी उद्वेगे । ११ । त्रस्यति त्रसति । तत्रास । तत्रसतुः त्रेसतुः । त्रस्तः । त्रस्तवान् ।

कुथ पूतीभावे । १२ । कुथ्यति । चुकोथ । कुथः । कुथितमनेन । प्रकुथितः । कोथित्वा । नोपधात् थफान्ताद्वेति (१।२।२३) नोपधग्रहण-सामर्थ्यान्नित्यमकित्त्वमिच्छन्ति ।

पुथ हिंसायाम् । १३ । पुथ्यति । पुपोथ ।

गुध परिवेष्टने । १४ । गुध्यति । गुधित्वा । जुगोध ।

क्षिप प्रेरणे । १५ । क्षिप्यति । चिक्षेप । क्षेप्ता । अक्षैप्सीत् । क्षिपः । क्षिपकः । क्षिपका । परिक्षेपी । क्षिपते क्षिपतीति तुदादिपाठात् ।

पुष्प विकसने । १६ । पुष्प्यति । पुपुष्प । पुष्पम् ।

तिम ष्टिम ष्टीम आर्द्रीभावे । १७।१८ । तिम्यति । तितेम । तेमयति । स्तिम्यति । तिष्टेम । ष्टीम्यति । तिष्टीम ।

व्रीड चोदने । २० । लज्जायामप्यभिधीयते । व्रीड्यति । विव्रीड । व्रीडा व्रीला ।

इष गतौ । २१ । इष्यति । इयेष । एषिता । एषिष्यति । (5) इषितम् । अन्वेषणा । पर्येषणा परीष्टिः । एषित्वा । इषु इच्छायाम् । इष आभीक्ष्ण्ये इति गणान्तरे । इच्छति । इष्णाति ।

षह षुह शक्त्यर्थे (6) । २२।२३ । सह्यति । विषह्यति । ससाह । सेहतुः । सिसाहयिषति । सुह्यति । सुषोह । षधेः प्रसहन इत्यत्र (१।३।३३) सह्यतेः सहतेर्वा निर्देश इति गणानुपेक्षायाश्च 'उदाहृतं तमधिचक्रे इति । (7)

जॄष् झॄष् वयोहानौ । २४।२५ । जीर्यति । जजार । जजरतुः जेरतुः । जरिता जरीता । अजरत् अजारीत् । जिजरिषति जिजरीषति जिजीर्षति । जरा । जीर्णम् । जरित्वा जरीत्वा जर्जरः । झीर्यति । झरः । निर्झरः । झर्झरः । झरा ।

---

(5) इषिरेषे ति (७।२।४८) इति वाऽऽइत्वात् पक्षे [illegible] (७।३।८६) गुणः ।

(6) [illegible] इति माधवादिषु पाठः । [illegible] । [illegible] मुद्रितः ।

(7) तमधिचक्र इति हरिकारिकोदाहरणम् । [illegible] इति वा तस्यार्थ इति भावः ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता एते । चिपिस्त्वनुदात्तः । अनिट्प्रकरणेऽजन्तप्रकरणे च तादृशाः परस्मैपदिनो भविष्यन्ति ।

षूङ् प्राणिप्रसवे । २६ । सूयते । अन्डे अन्डे वा प्रसूयते । प्राणिग्रहणमतन्त्रम् । अप्राणिप्रसवेऽपि वर्त्तते । सूनं धान्यम् । सुषुवे । सविता सोता । प्रसूनम् । प्रसूनवान् । सूते सुवतीति धात्वन्तरयोः ।

दूङ् परितापे । २७ । दूयते । दुदुवे । दूनः ।

दीङ् क्षये । २८ । दीयते । उपदिदीये । उपदाता । दास्यते । प्रदास्त । दीनः । दिदीयत इति दाधाघ्वदाबित्यत्र (१।१।२०) भाष्ये उदाहृतम् । कालापास्तु दीङः सनीत्वात्त्वमिच्छन्तो दिदासत इत्युदाहरन्ति (8)। देदीयते । दीत्वा उपदाय ।

डीङ् विहायसा गतौ । २९ । डीयते । डिड्ये । उड्डीनः । डयतेः परस्य निष्ठाप्रत्ययस्य कित्त्वप्रतिषेधे इडागमयेयेत इति डयितो डयितवानिति [illegible]ादौ व्याहृतम् ।

धीङ् अनादरे । ३० । धीयते । दिध्ये । धेता । धीत्वा । धीनः । दिधीषते ।

मीङ् हिंसायाम् । ३१ । मीयते । मिम्ये । मेता । मीनः । मीनवान् । मीत्वा । मेतुम् । मित्सते । (9) निमाता प्रमातेति मिञ्मीञो रूपम् ।

रीङ् स्रवणे । ३२ । रीयते । रिर्ये । रीणः ।

लीङ् श्लेषणे । ३३ । लीयते । लिल्ये । विलेता विलाता । विलेष्यते विलास्यते । जटाभिरालापयते । घृतं विलीनयति विलाययति विलापयति विलालयति । लिल्लीयते । लीनः । विलयः । विलाय विलीय लीत्वा । लीनातीति क्र्यादिपाठात् ।

व्रीङ् वृणोत्यर्थे । ३४ । व्रीयते । विव्रिये । व्रयः । व्रीणः । (1) स्वादय ओदितः (10) । ओदितश्चेति स्वादय ओदित इति (८।२।४५) निष्ठानत्वम् ।

(8) दिदासत इति [illegible] इति [illegible] पाठः । [illegible] । [illegible] (१।१।५) [illegible] ।

(9) [illegible] तु मिमीषत [illegible] ।

(10) [illegible] ।

पोङ् पाने। ३५। पीयते। पिप्ये। पेता। पीतम्। पेयम्। आपीय।

माङ् माने। ३६। मायते। मीयते। ममे। मिमते। मितम्।

ईङ् गतौ। ३७। ईयते। अयाञ्चक्रे। केचिदिहापदेशिवद्भावमनादृत्याम्भोऽभावमाहुः। ईये। ईयाते। ऐट। ऐयाताम्। उपेयम्। यत्। इणस्तु उपेत्यम्।

प्रीङ् प्रीतौ। ३८। प्रीयते। पिप्रिये। प्रियः। प्रीणातीति क्र्यादिकस्य प्रीञो रूपम्। इति आत्मनेभाषा एते। दीङादय आत्मनेपदिनो डीङ् वर्जमनुदात्ताः। (11)

शो तनूकरणे। ३९। श्यति। श्यतः। शशौ। शशतुः। अशात् अशासीत्। शाययति। निशातं निशितम्। शात्वा शित्वा।

छो छेदने। ४०। छ्यति। छ्यतः। चच्छौ। अपचाच्छायते। चिच्छासति। छाया। छात्वा छित्वा। अवच्छितम् अवच्छातम्।

षो अन्तकर्मणि। ४१। स्यति। अभिष्यति। प्रणिष्यति। सेयते। स्यतु। स्यताम्। स्य। यतो श्येरिति (६।४।१०५) हेर्लुक्। स्याति। सेत्। अवसितम्। सित्वा अवसाय।

दो अवखण्डने। ४२। द्यति। प्रणिद्यति। ददौ। देयात्। अदात्। देदीयते। दित्सति। दित्वा अवदाय। दितम्। परीत्तम्। निर्दितम्। इति परस्मैभाषाः। एते परस्मैपदिनः।

जनी प्रादुर्भावे। ४३। जायते। जज्ञे। जनिता। अजनि अजनिष्ट। जाजायते जञ्जन्यते। जिजनिषते। जनयति। जातः। जातिः। जनः। *जनिता। जन्यो भटः। जन्यं भटेन। जन्या। जन्तुः। प्रजनः। प्रजनिष्णुः।* प्रजा। सुप्रजाः। सुप्रजसौ। बीजम्।

दीपी दीप्तौ। ४४। दीप्यते। दिदीपे। दीपिता। अदीपि अदीपिष्ट। अदीदिपत् अदिदीपत्। दीप्तः। दीप्तिः। प्रदीपः। दीप्रः।

---

(11) अत्रामनाक्षीणं तज्ज्वलौ दिव शति नास्ति मुद्रितपाठे।

पूरी आप्यायने । ४५ । पूर्य्यते । पुपूरे । पूरणम् । पूरः । पूः । पूर्णम् पूरितम् । पूर्त्तिः । पूर्णिमा ।

तूरी त्वरणहिंसयोः । ४६ । तूर्य्यते । तुतूरे । अतूरिष्ट । तूर्णः । तूर्य्यम् ।

धूरी गूरी हिंसागत्योः । ४७।४८ । धूर्य्यते । दुधूरे । धूर्णः । गूर्य्यते । जुगूरे । गूर्णः ।

घूरी जूरी हिंसावयोहान्योः । ४९।५० । घूर्य्यते । जुघूरे । घूर्णम् । जूर्य्यते । जुजूरे । जूर्णः ।

शूरी हिंसास्तम्भनयोः । ५१ । शूर्य्यते । शुशूरे । शूर्णः ।

चूरी दाहे । ५२ । चूर्य्यते । चुचूरे । चूरिता । चूर्णम् ।

तप ऐश्वर्य्ये वा । ५३ । तप्यते । तेपे । तप्ता । तपतेरैश्वर्य्यार्थे देवादिकत्वम् । आत्मनेपदित्वञ्च । आयव्ययादैश्वर्य्येऽपि तपतीत्येके । पत इति चेके । पत्यते पतति । (12) अपरे तु वावृतु वरण इति परस्मिन् आयव्ययं सम्यक् धातुमेकार्थमनेकार्थं मन्यन्ते वावृतु वरण इति वावृत्यते । "ततो वावृत्यमाना सा रामशालां न्यविक्षत" इति । (13)

वृतु वरणे । ५४ । वृत्यते । ववृते । वर्त्तित्वा वृत्त्वा । वृत्तम् ।

क्लिश उपतापे । ५५ । क्लिश्यते । चिक्लिशे । क्लेशिता । क्लिष्टः क्लिशितः । क्लेश्यम् । क्लेशः । क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा । क्लिश्नातीति क्लिशू विबाधन इति क्र्यादिपठितस्य ।

काशृ दीप्तौ । ५६ । काश्यते । चकाशे । अचकाशत् । काशत इति भ्वादावुक्तः ।

वाशृ शब्दे । ५७ । वाश्यते । ववाशे ववशे । अववाशत् । वाशितम् ।

इति आत्मनेभाषा अनुदात्तेत इति । एते ञ्जनीप्रभृतयः ।

मृष तितिक्षायाम् । ५८ । मृष्यते मृष्यति । परिमृष्यति । ममर्ष ममृषे । मर्षितः । अपमर्षितम् । दुर्मर्षणः । अमर्षणः ।

---

(12) [illegible]

(13) [illegible]

ईशुचिर् पूतीभावे । ५९ । शुच्यति शुच्यते । शुशोच शुशुचे । अशुचत् अशोचीत् अशोचिष्ट । शुचित्वा शोचित्वा । शुशुचिषति शुशोचिषति । शुक्तम् । शुक्तिः । शोचतीति शुच शोक इत्यस्य रूपम् ।

णह बन्धने । ६० । नह्यति नह्यते । प्रणह्यति । ननाह नेहे ।-नेहतुः नेहाते । नद्धा । नत्स्यति नत्स्यते । समनात्सीत् समनद्ध । समनाद्धाम् समनात्साताम् । समनात्सुः समनत्सत । निनत्सति निनत्सते । नानह्यते । नद्री । उपानत् उपानहौ । सन्नह्यतेऽनेनेति सन्नाहः । नद्धम् । नद्धुम् । नद्धा प्रणह्य ।

रञ्ज् रागे । ६१ । रज्यति रज्यते । ररञ्ज ररञ्जे । रक्तम् । रङ्क्तुम् । रङ्क्त्वा रक्त्वा । रजति रजत इति भ्वादिपाठात् ।

शप आक्रोशे । ६२ । शप्यति शप्यते । शपति शपत इति भ्वादिपाठात् । इति उभयपदीभाषाः । उभयपदिन एते शपप्रभृतयः । णहादयस्त्वनुदात्ताः ।

पद गतौ । ६३ । पद्यते । पेदे । पत्ता । पदनः । पादुका (14) । पादः । सम्पत् । सम्पत्तिः । विपादिका । पदम् । उपपादक. । उपपादुकः । उत्पन्नः ।

खिद दैन्ये । ६४ । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता । खित्त्वा । खिन्नः । खेदः । खिन्ते इति रौधादिकस्य ।

लिश अल्पीभावे । ६५ । लिश्यते । लिलिशे । लेष्टा । लेक्ष्यते । अलिक्षत । लेशो मात्रा । लिशतीति तौदादिकस्य ।

विद सत्तायाम् । ६६ । विद्यते । विविदे । वेत्ता । वित्तः । निर्विण्णः ।

बुध अवगमने । ६७ । बुध्यते । बुबुधे । बोद्धा । भोत्स्यते । अबोधि अबुद्ध । अभुत्साताम् । अभुत्सत । माणवकं धर्मं बोधयति । बोधति बोधत इति भौवादिकस्य ।

युध संप्रहारे । ६८ । युध्यते । युयुधे । योद्धा । युयुत्सते । योधः ।

अनो रुध कामे । ६९ । अनौ उपसर्गे रुधेः कामवृत्ते दिवादित्वमात्मने-पदित्वञ्च । अनुरुध्यते । अनुरुरुधे । अनुरोद्धा । अनुरोधः ।

---

(14) [illegible] (उण् [illegible]) पद्यते [illegible] । पद् । [illegible] (१।२।४०) [illegible] । [illegible] । (५।११२[illegible]) पादुका ।

अन प्राणने। ३०। अन्यते। आने। अनिता। अनतीति अदादौ रूपम्। (15)

मन ज्ञाने। ३१। मन्यते। मेने। मन्ता। मत्वा। अमतमस्त। मतिः। दर्शनीयमानी भार्यायाः। शूरम्मन्यः शूरमानी। मनः।

युज समाधौ। ३२। युज्यते। युयुजे। योक्ता।

सृज विसर्गे। ३३। सृज्यते। ससृजे। स्रष्टा। असृष्ट। (16) इति आत्मनेभाषाः।

राधोऽकर्मकाद्वृद्धावेव। ३४। वृद्धिग्रहणमकर्मकक्रियोपलक्षणम्। अतएव सकर्मकक्रियाव्याहृत्यर्थेऽकर्मकादित्युक्तम्। एवकारेण च सकर्मकक्रियाव्यावृत्तिर्द्योत्यते। राध्यति लवणता। राध्यत्योदनः स्वयमेव (17)। देवदत्ताय राध्यति। "यन्मह्यमपराध्यति" (18)। राद्धा। रात्स्यति। अरात्सीत्। सकर्मकत्वे वृद्धेरन्यत्र राध्नोति।

व्यध ताडने। ३५। विध्यति। विव्याध। विविधतुः। व्यद्धा। व्यत्स्यति। अव्यात्सीत्। अव्याद्धाम्। विव्यत्सति। वेविध्यते। व्याधः। विद्ध्वा। मृगावित्। व्यधः। उपव्याधः।

पुष पुष्टौ। ३६। पुष्यति। पुपोष। पोष्टा। पोक्ष्यति। अपुषत्। अपुषताम्। अपोषि। अपुषाताम्। व्यत्यपुषत। अपूपुषत्। पुपुक्षति। पोपुष्यते। सपोषम्। पुष्यः।

शुष शोषणे। ३७। शुष्यति। शुशोष। शोष्टा। शोक्ष्यति। अशुषत्। शुष्कम्।

तुष तुष्टौ। ३८। तुष्यति। तुतोष। तुतुषतुः। तोष्टा। तोक्ष्यति। अतुषत्। तुष्टः।

---

(15) अयं मूर्धन्योक्तः पठ्यते। तत्र तवर्गीयान्तत्वानुपलम्भे न भवति। क्वचिदेव दृश्यते। अपि क्रियमाणान्तपुस्तकेऽपि तथा। क्वचित्तु आम्नायपुस्तके तु मूर्धन्योक्तः।

(16) कैयटोक्तेरसिद्धेरयं कर्मकर्तर्यपि रघुकाव्ये प्रयोगः।

(17) कर्मकर्तृत्वेऽयं आत्मनेपदप्रयोगः। अत्र हि सिध्यत्यर्थः।

(18) न दृष्टं आत्मनेपदं देवमद्यमपराध्यति। क्रियासमभिहारेण विग्रहेण अपि च इति भाष्यप्रदर्शितम्। अपराध्यति दुष्यति। विग्रहेण दुष्टत्वमित्यर्थः।

दुष वैकृत्ये। ७९। दुष्यति। दुदोष। दोष्टा। अदुषत्। दोषयति दूषयति। दोषी। दोषणं दूषणम्। दोषः।

श्लिष आलिङ्गने। ८०। श्लिष्यति। शिश्लेष। श्लेष्टा। श्लेक्ष्यति। अश्लिक्षत् कन्याम्। समाश्लिषज्जतु काष्ठम्। व्यत्यश्लिक्षत। विश्लेषः। (19)

शक विभाषितो मर्षणे। ८१। शक्यति शक्यते। शशाक शेके। शक्ता। शक्ष्यति शक्ष्यते। अशकत् अशक्त। शक्ता। शक्तः। शकितः। मर्षणं क्षमा। ततोऽन्यत्र शक्नोतीति। विभाषितेत्यर्थे न पठावे। अशकदिति मर्षणे पुषादिकार्य्यार्थम्। शक्यर्थस्य तु कर्त्रभिप्रायेऽकर्त्रभिप्रायेऽप्यशकदिति/

ञिष्विदा गात्रप्रक्षरणे। ८२। स्विद्यति। सिष्वेद। स्वेत्ता। र अस्विदत्। स्विन्नम्। स्विन्नवान्। स्विन्नमस्य। प्रस्वेदित.

स्वेदन इति ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोरित्यस्य रूपम्।

क्रुध क्रोधे। ८३। क्रुध्यति। चुक्रोध। क्रोद्धा।

क्रोधनः। क्रुद्धा। क्रुद्धः। क्रोधः।

क्षुध बुभुक्षायाम्। ८४। क्षुध्यति। चुक्षोध। क्षोद्धा

अक्षुधत्। क्षुत्। क्षुधा। क्षुधितः।

शुध शौचे। ८५। शुध्यति। शुशोध। शोद्धा।

विशुद्धः। विशुद्धि.।

षिधु संराद्धौ। ८६। सिध्यति। अभिसिध्यति।

असिधत्। सेधित्वा सिधित्वा सिद्ध्वा। सिद्धम्। सिध्यः।

साधयति। इति नहिप्रभृतयोऽनुदात्ताः अन्यतिवर्जम्।

रध हिंसासंराद्धौ.। ८७। रध्यति। ररन्ध। ररन्धतुः।

नित्यत्वात् परत्वाच्च नुमि कृते संयोगान्तत्वात् किस्वं नास्ति।

(19) कर्मणि आलिङ्गने कृष। अनालिङ्गने तु श्लिषेव। एकवचने अश्लिषि। अश्लिषाताम्। अश्लिषत। अन्यत्र अश्लिक्षि। अश्लिक्षाताम्। अश्लिक्षत।

(20) शक्नोति परस्मैपदित्वात्। अनिट्त्वात् तथापि लुङि कथमि मर्षण इति। अत्र मर्षणार्थं दिवादिर्भवति। विभाषित इत्युभयपदी उक्तः। स्वरितेत्त्वे। पर्यं हट भावित न उभयत्र इति प्रत्ययादिकस्य कर्मणि प्रयोग।

अरधत् । रद्धा । उपरभ्यत इत्यादौ नलोपो भवत्येव । निमित्तस्यानुपघा-तात् । रधिता रद्धा । रत्स्यति रधिष्यति । अरन्धि । रन्धकः । रन्धनम् । रद्धः ।

णश अदर्शने । ८८ । नश्यति । प्रणश्यति । ननाश । नेशतुः । नंष्टा नशिता । नङ्क्ष्यति नशिष्यति । अनशत् । नष्ट्वा नंष्ट्वा नशित्वा प्रणश्य । नाशकः । *जीवनाशं नश्यति* । प्रनष्टः ।

तृप प्रीणने । ८९ । तृप्यति । अताप्र्सीत् अत्राप्सीत् अतर्पीत् अतृपत् । तर्पित्वा तृप्त्वा । तृप्तः । तृप्तिः । स्वादिपाठात् तृप्नोति तृपितः । न्यासकृता तु स्वादावपठितत्वात् तृप्नोतीति क्षुभ्नादिपाठज्ञापकात् साधितम् ।

दृप हर्षमोहनयोः । ९० । दृप्यति । अदृपत् अदार्प्सीत् अद्राप्सीत् अदर्पीत् । दृप्तः । दर्पणः । दर्पकः ।

द्रुह जिघांसायाम् । ९१ । द्रुह्यति । द्रोहिता द्रोढा द्रोग्धा । ध्रोक्ष्यति द्रोहिष्यति । अद्रुहत् । द्रोहित्वा द्रुहित्वा द्रुग्ध्वा द्रूढ्वा । द्रुग्धं द्रूढम् । मित्र-ध्रुट् मित्रध्रुक् । द्रोही ।

मुह वैचित्त्ये । ९२ । मुह्यति । मोग्धा मोढा मोहिता । मोहिष्यति मोक्ष्यति । अमुहत् । मुग्धः मूढः । मुक् मुट् । मोहकः ।

ष्णुह उद्गिरणे । ९३ । स्नुह्यति । सुष्णोह । स्नोग्धा स्नोढा स्नोहिता । अस्नुहत् । स्नोहिष्यति स्नोक्ष्यति स्नोहिष्यति ।

ष्णिह प्रीतौ । ९४ । स्निह्यति । "न च स्निह्यति कस्यचित्" । सिष्णेह । स्नेहिता स्नेग्धा स्नेढा । अस्निहत् । स्निग्धं स्नीढम् । स्निक् स्निट् । सुस्निक् ।

इतीति रधादिपरिसमाप्तिः । रधादयोऽष्टौ गताः । तेभ्यो रधादिभ्यश्चे-तीड्विकल्पः (७।२।४५) । अनन्तरं शमादयः । तेषां दीर्घत्वं श्यनि च । दिवाद्यन्तर्गणस्य पुषादेरिमावन्तर्गणौ । अन्तर्विधावपि (२१) वा द्युतादीना-मिति गणनिर्देशो न क्रियते । वैशेष्यार्थमित्येके । अन्तर्गणनिर्देशार्थमित्यपरे । गणनिर्देशो हि व्याख्यास्यते । तथाहि—

(२१) [illegible]

दुष वैकृत्ये। ७९। दुष्यति। दुदोष। दोष्टा। अदुषत्। दोषयति दूषयति। दोषी। दोषणं दूषणम्। दोषः।

श्लिष आलिङ्गने। ८०। श्लिष्यति। शिश्लेष। श्लेष्टा। श्लेक्ष्यति। अश्लिक्षत् कन्याम्। समाश्लिषज्जतु काष्ठम्। व्यत्यश्लिक्षत। विश्लेषः। (19)

शक विभाषितो मर्षणे। ८१। शक्यति शक्यते। शशाक शेके। शक्ता। शक्ष्यति शक्ष्यते। अशकत् अशक्त। शक्ता। शक्तः। शकितः। मर्षणं क्षमा। ततोऽन्यत्र शक्नोतीति। विभाषितेत्ययं न पठ्यते। अशकदिति मर्षणे पुषादिकार्यार्थम्। शक्त्यर्थस्य तु कर्त्रभिप्रायेऽकर्त्रभिप्रायेऽप्यशकदिति (20)

ञिष्विदा गात्रप्रक्षरणे। ८२। स्विद्यति। सिष्वेद। स्वेत्ता। स्वेत्स्यति। अस्विदत्। स्विन्नम्। स्विन्नवान्। स्विन्नमस्य। प्रस्वेदितः प्रस्विन्नः। स्वेदः। स्वेदत इति ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोरित्यस्य रूपम्।

क्रुध कोपे। ८३। क्रुध्यति। चुक्रोध। क्रोद्धा। क्रोत्स्यति। अक्रुधत्। क्रोधनः। क्रुद्धा। क्रुद्धः। क्रोधः।

क्षुध बुभुक्षायाम्। ८४। क्षुध्यति। चुक्षोध। क्षोद्धा। क्षोत्स्यति। अक्षुधत्। क्षुत्। क्षुधा। क्षुधितः।

शुध शौचे। ८५। शुध्यति। शुशोध। शोद्धा। शोत्स्यति। अशुधत्। विशुद्धः। विशुद्धिः।

षिधु संराद्धौ। ८६। सिध्यति। अभिषिध्यति। सिषेध। सेद्धा। असिधत्। सेधित्वा सिधित्वा सिद्ध्वा। सिद्धम्। सिध्यः। सिद्धिः। अन्नं साधयति। इति शादिप्रभृतयोऽनुदात्ताः श्यन्तिवर्जम्।

रध हिंसासंराद्ध्योः। ८७। रध्यति। ररन्ध। ररन्धतुः। ररन्धिथ। ररन्धिम। नित्यत्वात् परत्वाच्च नुमि कृते संयोगान्तत्वात् कित्त्वं नास्तीति नलोपाभावः।

---

(19) कर्मणि आलिङ्गने क्सः। अनालिङ्गने तु श्लिषेः। एकवचने तास्थे चिण्। परत्वात्। अश्लेषि। अश्लिक्षाताम्। अश्लिक्षत। अन्यत्र अश्लेषि। अश्लिषाताम्। अश्लिषत।

(20) शक्नोतेः परस्मैपदित्वात्। पुषादित्वात् तस्यापि लुङि कर्तरि अशकदिति भवति। विभाषितो मर्षण इति। शक मर्षणार्थे दिवादिर्भवति। विभाषित उभयपदीत्यर्थः। शकाश्यप्रभृतयो विभाषित इत्युच्यते। अर्थे पदं मा भवितु न स्थास्यति इति अशकदितीदमस्य कर्तरि मतेः।

अरधत् । लभा । उपलभ्यते इत्यादौ नलोपो भवत्येव । निमित्तस्यानुपघातात् । रधिता रद्धा । रत्स्यति रधिष्यति । अरन्धि । रन्धकः । रन्धनम् । रद्धः ।

णश अदर्शने । ८८ । नश्यति । प्रणश्यति । ननाश । नेशतुः । नंष्टा नशिता । नङ्क्ष्यति नशिष्यति । अनशत् । नष्ट्वा नंष्ट्वा नशित्वा प्रणश्य । नाशकः । जीवनाशं नश्यति । प्रनष्टः ।

तृप प्रीणने । ८९ । तृप्यति । अताप्सीत् अत्राप्सीत् अतर्पीत् अतृपत् । तर्पिता त्रप्ता । तृप्तः । तृप्तिः । स्वादिपाठात् तृप्नोति तृपितः । न्यासकृता तु स्वादावपठितत्वात् तृप्नोतीति क्षुभ्नादिपाठज्ञापकात् साधितम् ।

दृप हर्षमोचनयोः । ९० । दृप्यति । अदृपत् अदार्प्सीत् अद्राप्सीत् अदर्पीत् । दृप्तः । दर्पणः । दर्पकः ।

द्रुह जिघांसायाम् । ९१ । द्रुह्यति । द्रोहिता द्रोढा द्रोग्धा । ध्रोक्ष्यति द्रोहिष्यति । अद्रुहत् । द्रोहित्वा द्रुहित्वा द्रुग्ध्वा द्रूढ्वा । द्रोग्धुं द्रोढुम् । मित्रध्रुट् मित्रध्रुक् । द्रोही ।

मुह वैचित्त्ये । ९२ । मुह्यति । मोग्धा मोढा मोहिता । मोहिष्यति मोक्ष्यति । अमुहत् । मुग्धः मूढः । मुक् मुट् । मोहकः ।

ष्णुह उद्गिरणे । ९३ । स्नुह्यति । सुष्णोह । स्नोग्धा स्नोढा स्नोहिता । अस्नुहत् । स्नोहिष्यति स्नुक्ष्यति स्नुहिष्यति ।

ष्णिह प्रीतौ । ९४ । स्निह्यति । "न च स्निह्यति कस्यचित्" । सिष्णेह । स्नेहिता स्नेग्धा स्नेढा । अस्निहत् । स्निग्धं स्नीढम् । स्निक् स्निट् । उष्णिक् ।

इति रधादिपरिसमाप्तिः । रधादयोऽष्टौ गताः । तेभ्यो रधादिभ्यश्चेतीड्विकल्पः (७।२।४५) । अनन्तरं शमादयः । तेषां दीर्घत्वं घिनुण् च । दिवाद्यन्तर्गणस्य पुषादेरिवान्तर्गणो । अन्यविधावपि (21) वा द्रुहादीनामिति गणनिर्देशो न क्रियते । येविमसार्थमित्येके । यत्नुमनिहरार्थमित्यपरे । गणनिर्देशे हि व्याहसिरुष्यते । तथाहि—

(21) वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् (८।२।३३) [illegible]

"श्तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद् गणेन च ।
यत्रैकाज्ग्रहणं किञ्चित् पञ्चैतानि न यङ्लुकि ॥१॥" इति । (22)

शमु उपशमे । ९५ । शाम्यति रोगः । शशाम । शमिता । अशमत् । शमी । शमित्वा शान्त्वा । शान्तः । शान्तिः । उपशमः । शमनः । प्रशान् तरति । स्वरादिपाठादव्ययम् प्रशानिति ।

तमु काङ्क्षायाम् । ९६ । ताम्यति । अतमत् । प्रतान् । प्रतामौ । प्रतामः । तमी । तमिता ।

दमु उपशमे । ९७ । दाम्यति । अदमत् । अरिं दाम्यतीति अरिन्दमः । "दमित्वाप्यरिसंघातान्" इति भट्टिः । दान्त्वा दमित्वा । दमितः दान्तः । दमी । सकर्मकोऽयमिति शाम्यतिना सह नोपदिश्यते । अस्यार्थनिर्देशे णिजन्तस्य उपशम इति रूपम् ।

श्रमु तपसि खेदे च । ९८ । श्राम्यति । अश्रमत् । श्रमी । श्रमणः । कुमारश्रमणा । आश्रमः । विश्रमः । विश्राम इति चान्द्राः ।

भ्रमु अनवस्थाने । ९९ । भ्राम्यति भ्रमति । अभ्रमत् । भ्रमी । भ्रमः । भ्रान्तिः । भ्रमरः । भ्रमति अभ्रमीदिति भ्वादिपाठात् ।

क्षमू सहने । १०० । क्षाम्यति । क्षमिता क्षन्ता । अक्षमत् । क्षमित्वा क्षान्त्वा । क्षान्तिः । क्षमूष् सहन इति भौवादिकस्य । दोषं क्षमते । अक्षमिष्ट अक्षंस्त । क्षमेति । (23)

क्लमु ग्लानौ । १०१ । क्लाम्यति । चक्लाम । क्लमिता । अक्लमत् । क्लमी । क्लमः ।

मदी हर्षे । १०२ । माद्यति । ममाद । मदिता । मदिष्यति । अमदत् । मत्तः । मदनः । मदित्वा । मदः । प्रमदः । प्रमादः । उन्मादी । उन्मदिष्णुः । ईदिति शमादिपरिसमाप्तिः ।

असु क्षेपणे । १०३ । अस्यति । निरस्यति निरस्यते । आस । आसतुः ।

---

(22) तेनैषां यङ्लुकि दोद्रोग्धि दोद्रोहीति दोद्रोढि, मोमोहीति मोमोग्धि मोमोढि, सोष्णोहीति सोष्णोग्धि सोष्णोढि सेष्णेहीति सेष्णेग्धि, सेष्णेढि । यङि च दोद्रुह्यते । मोमुह्यते । सेष्णिह्यते इति ।

(23) अयं दिवादावपि । "क्षमितः क्षान्तेः क्षमिः, क्षमूष् क्षमते क्षमा ।"

आसुः । असिता । आस्यत् । निरास्यत् निरास्थत । असित्वा अस्त्वा । अस्तम् । आसः । प्रासनी ।

यसु प्रयत्ने । १०४ । यस्यति यसति । संयस्यति संयसति । प्रयस्यति । यस्यतु यसतु । यस्यात् । यस्य । यस्यानि । अयसत् । यसित्वा यस्त्वा । यस्तः । आयासयते । आयासी ।

जसु मोक्षणे । १०५ । जस्यति । अजसत् ।

तसु प्रक्षेपे । १०६ । तस्यति । तस्यतु । तस्य । तस्यानि । अतसत् ।

दसु च । १०७ । दस्यति । अदसत् । दस्तः दासितः । दस्युः ।

वसु स्तम्भे । १०८ । वस्यति । वसित्वा वस्त्वा । वस्ताम् । उषितमिति निवासार्थस्य । वसितमिति गणान्तरपाठात् ।

व्युष विभागे । १०९ । व्युष्यति । अव्युषत् । दाहार्थस्य न पुषादित्वम् । अव्योषीत् ।

प्लुष दाहे । ११० । प्लुष्यति । अप्लुषत् । प्लोषतेः प्लुष्यतेश्च अप्लोषीदिति ।

बिस प्रेरणे । १११ । बिस्यति । अबिसत् । बिसम् ।

कुस संश्लेषणे । ११२ । कुस्यति । अकुसत् । कुसितः । कुसितायी ।

बुस उत्सर्गे । ११३ । बुस्यति । अबुसत् । बुसम् ।

मुस खण्डने । ११४ । मुस्यति । अमुसत् । मुसलम् । मुष इत्येके । (24)

मसी परिणामे । ११५ । मस्यति । अमसत् । मस्तः । मासः । मसूरम् ।

लुट विलोडने । ११६ । लुट्यति । अलुटत् । लोटतीति भौवादिकस्य । लोट्यतीति धातुकारे दर्शितम् । (25)

उच समवाये । ११७ । उच्यति । उवोच । ऊचतुः । औचत् । मा भवानुचत् । औचिचत् । मा भवानुचिचत् । उचिचिषति । ओचित्वा । उचितम् । उक्तः । (26)

---

(24) भावेयो दुर्गेण मूर्धन्यान्त पपाठ । "रावणस्फुट कान्ताम्" इति भट्टिप्रयोगश्चात्र दैवेनोदाहृत ।

(25) लोट्यतीति कल्पान्तरेषु नाद्रृतम् ।

(26) उच्यादयर्दिति (उप० ४।५।६३) उक्तं रूपं गुणाभावश्च । उन्द्री गर्भासव ।

भृशु भ्रंशु अधःपतने । ११८ । ११९ । भृश्यति । बभर्श । अभृशत् । भर्शित्वा भृष्ट्वा । भृष्टः । भृशम् । भ्रश्यति । अभ्रशत् । बाभ्रश्यते । भ्रंशः । भ्रंशित्वा भ्रष्ट्वा । भ्रष्टम् । भ्रंशतेस्तु अभ्रंशिष्ट अस्रशत् बनीभ्रश्यत इति रूपम् ।

कृश तनूकरणे । १२० । कृश्यति । अकृशत् । कशित्वा कर्शित्वा । कृशः । क्रशिमा । क्रशीयान् । क्रशिष्ठः । कार्श्यम् । कृशानुः । कृशानुरेताः ।

तृष वरणे । १२१ । तृष्यति । अतृषत् ।

ञितृषा पिपासायाम् । १२२ । तृष्यति । अतृषत् । तृषित्वा तर्षित्वा । तृषितमस्य । तृष्णक् । तर्षः । तृष्णा । तृट् ।

हृष तुष्टौ । १२३ । हृष्यति । अहृषत् । हृष्टं लोम हृषितं लोम । हृषु अलीके इत्यस्य तु हर्षति अहर्षीदिति ।

रुष रोषे । १२४ । रुष्यति । अरुषत् । रोष्टा रोषिता । रुषित्वा रोषित्वा रुष्ट्वा (27) । रुषितः रुष्टः । रुट् ।

डिप क्षेपे । १२५ । डिप्यति । अडिपत् । डिडेप । डेपः । डिपतीति तुदादिपाठात् ।

कुप क्रोधे । १२६ । कुप्यति । अकुपत् । कुपितः । कोपः ।

गुप व्याकुलत्वे । १२७ । गुप्यति । अगुपत् । गोपिता ।

युप रुप लुप विमोहने । १२८-१३० । युप्यति अयुपत् । रुप्यति । अरुपत् । लुप्यति अलुपत् ।

लुभ गार्ध्ये । १३१ । लुभ्यति । लुलोभ । लोभिता लोब्धा । अलुभत् । लोभित्वा लुभित्वा लुब्ध्वा । लुब्धः । लोभः ।

क्षुभ सञ्चलने । १३२ । क्षुभ्यति । अक्षुभत् । क्षोभः । क्षोभते क्षुभ्नातीति गणान्तरपाठात् । पुषादेः पूर्वमस्य पाठेऽपि न दोषः । अक्षुभदिति द्युतादिपाठेनैव सिद्धेः । न चाक्षोभीदिति सिज्निवृत्त्यर्थम् । क्षुभ्नातेः सिचोऽवश्यभावात् । मकारान्तप्रकरणानुरोधेन चेहोपदिश्यते ।

---

(27) तीषसहलुभरुषरिष [illegible] (७।२।४८) ।

णभ तुभ हिंसायाम्। १३३। १३४। नभ्यति। प्राणभत्। नभः। नभते नभ्नातीति गणान्तरपाठात्। तुभ्यति। अतुभत्।

क्लिदू आर्द्रीभावे। १३५। क्लिद्यति। चिक्लेद। क्लेदिता क्लेत्ता। अक्लिदत्। क्लिन्नम्। चिक्लिदम्। क्लेदित्वा क्लिदित्वा क्लित्वा।

ञिमिदा स्नेहने। १३६। मेद्यति। अमिदत्। मिन्नम्। मिदित्वा मेदित्वा। मिन्नमस्य मेदितमस्य। प्रमिन्नः प्रमेदितः। मित्तम्। मेदते अमेदिष्ट इति भ्वादिपाठात्।

ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः। १३७। क्ष्विद्यति। चिक्ष्वेद। क्ष्वेदिता। अक्ष्विदत्। क्ष्विण्णमस्य क्ष्वेदितमस्य। प्रक्ष्विण्णः प्रक्ष्वेदितः। क्ष्वेदितुम्। क्ष्विदित्वा क्ष्वेदित्वा।

ऋधु वृद्धौ। १३८। ऋध्यति। आनर्द्ध। आनृधतुः। अर्धिता। आर्धत्। अर्दिधिषति ईर्त्सति। अर्धित्वा ऋद्ध्वा। ऋद्धम्। समृद्धिः। ऋध्नोतीति सौवादिकस्य।

गृधु अभिकाङ्क्षायाम्। १३९। गृध्यति। जगर्ध। गर्धिता। अगृधत्। गर्धित्वा गृद्ध्वा। गृद्धः। गृध्रः। गृध्नुः। गर्द्धनः। इति परस्मैभाषा उदात्तेत इति। राध्यतिप्रभृतयः परस्मैपदिनः। शमादयस्तूदात्ताः।

वृदिति दिवादिः पुषादिश्च परिसमाप्तः। अन्ये तु पुषादिपरिसमाप्त्यर्थं वृत्करणम्। दिवादयस्त्वपरिसमाप्ता इति चीयते मृग्यतीत्यादि सिद्धमित्या- चचते। (28)

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितकृतौ

धातुप्रदीपे दिवादीनां वृत्तिः ॥४॥

(28) तासामपि पदिकस्वप्यपि नित्यां भावम् शुद्ध शोधन स्वस्वरूपयोः।

अथ स्वादय उच्यन्ते ।

षुञ् अभिषवे । १ । अभिषवः सुरासन्धानं स्नपनं पीडनं स्नानं मन्थनं तेजनं वा । सुनोति सुनुते । सुन्वे सुनोमि । परत्वाद् गुणे कृते उतश्च-प्रत्ययादित्यनुवृत्तौ (६।४।१०६) लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोरित्युकारलोपो (६।४।१०७) न भवति । इह तु गुणाभावाद् भवत्युकारलोपः । सुन्वः सुनुवः सुनुवहे सुन्वहे इत्यादि । अभिषुणोति । सुषाव सुषुवे । सोता । अभिसोष्यति । अभ्यषुणोत् । असावीत् असोष्ट । अभिसुसूषति । अभिषवः (1) । सुत्वा । सुत्वानौ । सोमसुत् । राजसूयम् ।

षिञ् बन्धने । २ । सिनोति सिनुते । सिषाय सिष्ये । सेषीयते । सिसीषति सिसीषते । विषयः । सितम् । सिनो ग्रासः स्वयमेव । सिता पाशेन सूकरी ।

शिञ् निशाने । ३ । शिनोति शिनुते । शिशाय शिश्ये । शेता । शितम् ।

डुमिञ् प्रक्षेपणे । ४ । मिनोति मिनुते । ममौ मिम्ये । मिम्यतुः मिम्याते । माता । मास्यति मास्यते । मिनुयात् मिन्वीत । मीयात् मासीष्ट । अमासीत् अमास्त । मित्सति मित्सते । मेमीयते । प्रमाय । प्रमयः । मित्रिमम् । प्रमाता ।

चिञ् चयने । ५ । चिनोति चिनुते । चिकाय चिचाय चिक्ये चिच्ये । चिकीषति चिचीषति । चेचीयते । चाययति चापयति । चिन्वन् चिन्वानः । कायः । निचयः । सञ्चयः । निकायः । निकाय्यम् । अग्निचित् । चितम् । चित्वा । चित्रगुः ।

स्तृञ् आच्छादने । ६ । स्तृणोति स्तृणुते । स्तृणुतः स्तृण्वाते । निस्तर्ता । तिस्तीर्षति । तास्तर्यते । स्तृतम् । स्तृत्वा ।

कृञ् हिंसायाम् । ७ । कृणोति कृणुते । चकार चक्रे । चिकीर्षति । चेक्रीयते । कारा बन्धनालयः ।

---

(1) अभिपूर्वात् सुनोतेः समवायात् क्विप् । अभिषवस्तरीत्यम् तु सौतिक्योरित्यनेनैव (८।३।६१) षत्व-व्याहृति' स्यात् ।

वृञ् वरणे । ८ । वृणोति वृणुते । ववार वव्रे । वरिता वरीता । विवरिषति विवरीषति वुवूर्षति । वेवीयते । वृतम् । वृतिः । वृत्यम् ।

धुञ् कम्पने । ९ । धुनोति धुनुते । अधुनोत् अधुनुत । धोता । अधौषीत् अधोष्ट । धुतम् । "विधुतविपिनराजिः" । न्यासकारस्तु स्वरतिसूतीति सूत्रे (७।२।४४) दीर्घान्तमेतमुक्तवान् । तन्मते धूनोति धूनुते । अधावीत् अधोष्ट अधविष्ट । धूत्वा । धूतः । (2) इति विभाषिता इते ।

टुदु उपतापे । १० । दुनोति । दुदाव । दोता । दुत्वा । दुनः (3) । दवथुः । दवः दावः ।

हि गतौ वृद्धौ च । ११ । प्रहिणोति । प्रहिण्वः प्रहिणुवः । प्रहिण्मः प्रहिणुमः । प्रजिघाय । प्रहिणुयात् । प्राजीघयत् । जिघीषति । जेघीयते । हेतुः । हयः ।

पृ प्रीतौ । १२ । पृणोति । पपार । पर्ता । अपार्षीत् ।

स्पृ प्रीतिपालनयोः । १३ । प्रीतिचलनयोरित्येके । स्पृणोति । पस्पार ।

स्मृ इत्येके । १४ । स्मृणोति । सस्मार ।

आप्लृ व्याप्तौ । १५ । आप्नोति । आप । आप्ता । आपत् । व्याप्य । प्राप्य प्रापय्य । आप्यम् । आपः (4) ।

शक्लृ शक्तौ । १६ । शक्नोति । शशाक । शेकतुः । शक्ता । अशकत् । शक्तः । शक्यम् । शकः ।

राध साध संसिद्धौ । १७।१८ । राध्नोति । रराध । आरराधतुः । आरराधुः । अपरेधतुः । अपरेधुः । राद्धा । रात्स्यति । अरात्सीत् । राध्यतीति वृद्धौ दिवादिः । साध्नोति । साद्धा । सिषात्सति । सिषाधयिषति । साधुः । (5) इति परस्मैभाषाः । एते दुमन्तयः परस्मैपदिनः । अनुदात्ताः स्वादयः स्तृञ्धूञ्वर्जम् ।

---

(2) ऊदन्तं धूञीति धातुवृत्तिकारप्रभृतिः । वैचित्र्यार्थं तु इति माधवीयधातुवृत्तिप्रयोग ।

(3) दून इति दीर्घस्तु दु दु गतावित्यस्य । धातुपाठकत्वात् । भाष्ये तु दूनमिति । तथाहि भाष्य "प्रदुतया दुमयावरलिखे"ति ।

(4) आप्नोतेर्ह्रस्वश्चेति (उण्० ४।१२६) औणादिकः क्विप् ।

(5) केचिदिममपीपदिष्मादृ । तदसत् । पौर्वापर्यविरोधात् ।

अशू व्याप्तौ। १८। संघाते च। अश्नुते। आनशे। अशिता अष्टा। आशिष्ट आष्ट। अष्टम्। अशाश्यते इति धातुपारायणे अस्यैव यङुदाहृतः। न्यासकारस्तु अश भोजन इत्यस्य यङ्विधौ ग्रहणमिच्छति।

ष्टिघ आस्कन्दने। २०। स्तिघ्नुते। तिष्टिघे। तिस्तेघिषते तिस्तिघिषते। तिष्टेघयिषति। स्तेघित्वा स्तिघित्वा। आत्मनेभाषावुदात्तौ। एतौ आत्मनेपदिनौ। अथ सेट्‌प्रकरणपरस्मैपदिनो दर्श्यन्ते।

तिक तिग च। २१।२२। चकारेणास्कन्दन इत्यपेक्ष्यते। तिक्नोति। तितेक। तिक्तितम्। तिक्तः। तैकायनिः। तिग्नोति। तिग्मम्।

षघ हिंसायाम्। २३। सघ्नोति। ससाघ। सिसघिषति। सिषाघयिषति।

ञिधृषा प्रागल्भ्ये। २४। धृष्णोति। दधर्ष। धर्षिता। धृष्टमस्य। धर्षितं धृष्टः।

दम्भु दम्भे। २५। दभ्नोति। ददम्भ। देभतुः। देभुः। ददम्भतु ददम्भुरिति केचिदिच्छन्ति। दम्भिता। दिदम्भिषति धीप्सति धिप्सति। दम्भित्वा दब्ध्वा। दब्धः।

ऋधु वृद्धौ। २६। ऋध्नोति। आनर्ध। आनृधतुः।

तृप प्रीणने। २७। तृप्नोति। ततर्प। तर्पितम्। त्रप्स्यति तृप्यतीति दिवादिपाठात्।

(1) छन्दसि। (6) छन्दसीतीदमधिकृतमागणपरिसमाप्तेः।

अह व्याप्तौ। २८। अह्नोति।

दघ घातने। २९। दघ्नोति।

चमु भक्षणे। ३०। चम्नोति।

रि चि चिरि जिरि दाश दृ हिंसायाम्। ३१-३६। रिणोति। चिणोति। चिणोतीति भाषायामप्यस्य प्रयोगमेके केचिदिच्छन्ति। यत्तथाह: चिणोतीति(7)

(6) इदमत्र नवकुलसेकम्।

(7) दूरीभूतं मदनमपि मां पञ्चबाणः चिणोतीति मेघदूते। न तद् यदः गतधर्ता चिणोतीति इमां स्वदि व्याकरणगर्वचर्चीदिति च कालिदास।

कालिदासः। चिरिणोति। जिरिणोति। दाश्नोति। दृणोति। इति परस्मैभाषाः। एते तिकप्रभृतयः परस्मैपदिनः। हदिति। स्वादीनां परिसमाप्तिः।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ धातुप्रदीपे
स्वादीनां वृत्तिः ॥ ५ ॥

अथ तुदादय उच्यन्ते।

तुद व्यथने। १। तुदति तुदते। तोत्ता। तुदन् तुदमानः। तुदती तुदन्ती। तोत्तम्। प्रतोदः। यवतुदः।

णुद प्रेरणे। २। नुदति। नुदते। प्रणुदते। नुनोद। नोत्ता। नुत्तं नुन्नम्। पुनः परस्मैपदिष्वयं पठ्यते। कर्त्रभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदार्थम्।

दिश अतिसर्जने। ३। दिशति दिशते। दिशतु दिशताम्। अदिशत् अदिशत। दिश्यात् दिक्षीष्ट। अदिक्षत् अदिक्षत। आदिशन् आदिशमानः। दिक्। देशः।

भ्रस्ज पाके। ४। भृज्जति भृज्जते। बभर्ज बभ्रज्ज बभर्ज्जे बभर्जे। बभर्जतुः बभर्जाते बभ्रज्जतुः बभ्रज्जाते। बभ्रज्जुः बभ्रज्जिरे बभर्जुः बभर्जिरे। भ्रष्टा भर्ष्टा। विभक्षति विभर्क्षति विभर्जिषति विभ्रज्जिषति विभर्क्षते विभर्जिषते विभ्रक्षते विभ्रज्जिषते। बरीभृज्यते। भर्ग्यं भ्रज्ज्यम्। भर्गः भ्रज्जः। भृष्टम्।

क्षिप प्रेरणे। ५। क्षिपति क्षिपते। अभिक्षिपति। क्षेप्ता। अक्षैप्सीत् अक्षिप्त। परिक्षेपी। परिक्षेपकः। क्षेपः। क्षिप्यतीति दिवादिषु पाठात्।

कृष विलेखने। ६। कृषति कृषते। क्रष्टा कर्ष्टा। अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत् अक्राक्षत अकृष्ट। कर्षतीति भौवादिकस्य। इति उभयतोभाषाः स्वरितेतः अनुदात्ताः।

क्नपी गतौ । ७ । पूर्वोत्तरधातुसाहचर्यानुरोधेन (1) भूयमयं परस्मैपदी निर्दिश्यते । क्नपति । क्नपतः । चक्नाप । चक्नपतुः । क्नपिता । चिक्नपिषति । क्नप्तः । क्नपिः । इति परस्मैभाषोऽयमुदात्तः ।

जुषी प्रीतिसेवनयोः । ८ । जुषते । जुजुषे । जोषिता । जोजुष्यते । जुजुषिषते जुजोषिषते । जुष्टः । जुष्यः । सजूः । सजुषौ । सजुषः ।

ओविजी भयचलनयोः । ९ । उद्विजते । उद्विजिता । उद्विविजिषते । विजिता । विग्नः । विग्नवान् (2) । उद्विजितुम् । करणे घञ् वेगः । वेगितः ।

ओलजी ओलस्जी व्रीडे । १०।११ । लजते । लेजे । लग्नः । लज्जते । ललज्जे । लग्नः । लज्जा । मज्जोऽवासा इति पृषोदरादित्वाद् वर्णविकारेण तवर्गोपधत्वमादिः । लजिलज्जी भ्वादिपाठाल्लजते लज्जते इति मध्योदात्तत्वं न स्यात् (3) । इति आत्मनेभाषा अनुदात्तेत उदात्ताः ।

ओव्रश्चू छेदने । १२ । वृश्चति । वव्रश्च । वव्रश्चतुः । व्रश्चिता व्रष्टा । वरीवृश्च्यते । विव्रश्चिषति विव्रक्षति । अव्रश्चीत् । वृक्णः । वृश्चः । मूलपरिवृट् ।

व्यच व्याजीकरणे । १३ । विचति । विव्याच । विविचतुः । विव्यचिथ । विविचिथेति केचित् । व्यचिता । व्याचयति । विव्यचिषति । वेविच्यते । विचितः । विचित्वा । व्याचकः । उरुव्यचाः ।

उछि उञ्छे । १४ । उञ्छति । उञ्छाञ्चकार । उञ्चिञ्छिषति । उञ्छती उञ्छन्ती । उञ्छ्य । आदौ चास्य पाठः स्वरभेदार्थः । (4)

---

(1) पूर्वोत्तरधातुसाहचर्यानुरोधेनेति क्वचित् पाठः ।

(2) प्रायेणायमुत्पूर्वः । तथाच यथान्द विग्ना कुररीव भूय इति कालिदासः । उद्वेजिता इत्यभिधानश्च न इति न विग्नत्वात् न ।

(3) लजते लज्जते इति यत्र तुदादित्वात् अन्यथे प्रत्ययस्वरेण (३।१।३) मध्योदात्तं । यदा ■ भ्वादि स्तदा अनुदात्तौ सुप्पिताविति (३।१।४) शपोऽनुदात्तत्वात् मध्योदात्तः । अपि तु तास्यनुदात्तेन्ङिद्दुपदेशा-ल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोरि(६।१।१८६)त्यनेन लसार्वधातुकप्रत्ययस्यानुदात्तत्वे धातुदात्तोऽयम् ।

(4) कपीवादिवदेवमो भ्वादिपरिपाठ उञ्छ । उञ्छ कणश आदाने कणिशाद्यर्जनं शिलमिति यादवः । मीदादिकस्तौउञ्छतीत्यत्र प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तत्वम् । धातुस्वरेण भौवादिकस्य त्वाद्युदात्तत्वम् । एव कुच्छतीत्यत्रापि ।

उछी विवासे । १५ । उच्छति । व्युष्टिः । "व्युष्टं कल्ये विपाणिते" । अयमपि भ्वादौ पठितः । स्वरभेदाय ।

ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु । १६ । ऋच्छति । आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । ऋच्छिता । समृच्छिष्यते । अर्चिचिच्छिषति ।

मिच्छ उत्क्लेशे । १७ । मिच्छति । "मिमिच्छ रोगिणं सदा" । मिमिच्छिषति । (5)

जर्ज चर्च झर्झ परिभाषणभर्त्सनयोः । १८।२० । जर्जति । चर्चति । चर्चितम् । विचर्चिका । झर्झति । जझर्झ । जर्ज झर्झ इत्येके । जर्जति । जर्जरः । झर्झति । झर्झरः ।

त्वच संवरणे । २१ । त्वचति । त्वचः । त्वक् ।

ऋच स्तुतौ । २२ । ऋचति । आनर्च । आनृचतुः । अर्चिता । अर्चम् । ऋक् । अर्धर्चः अर्धर्चम् । अर्चा ।

उब्ज आर्जवे । २३ । उब्जति । उब्जाञ्चकार । उब्जिजिषति । अभ्युद्गः । समुद्गः । न्युब्जः ।

उज्झ उत्सर्गे । २४ । उज्झति । औज्झीत् । उज्जिझिषति । उज्झः । दोपधोऽयम् ।

लुभ विमोहने । २५ । लुभति । लुलोभ । लोभिता लोब्धा । लुभित्वा लोभित्वा । विलुभितः । (6) लुभ्यतीति तु लुभ गार्ध्ये इत्यस्य ।

रिफ कत्थनयुद्धहिंसादानेषु । २६ । रिफति । रिरेफ । नोपधात् थफान्ताद्वेति (१।२।२३) नोपधग्रहणसामर्थ्यान्नित्यमकित्त्वमिच्छन्ति । रेफित्वा । रेफः ।

तृफ तृम्फ तृप्तौ । २७।२८ । तृफति । तर्फिता । तर्फित्वा । तृम्फति । ततृम्फ । तृम्फिता । तृफित्वा तृम्फित्वा ।

तुप तुम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम् । २९।३२ । तुपति । तुम्पति । तुफति । तुम्फति । तुपतुम्पग्रहणं भ्वादौ स्वरार्थम् ।

---

(5) उत्क्लेशः पीडा ।

(6) लुभो विमोहने इति (७।२।५४) क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् ।

तृफ तृम्फ तृप्तौ । ३३।३४ । तृफति । तृम्फति । वामनस्तु तृपिदृपी पाम्नाविच्छति । यदुक्तं तुदादौ यौ तृपिदृपी तावुदात्तावेवेति ।

ऋफ ऋन्फ हिंसायाम् । ३५।३६ । ऋफति । आनर्फ । आनृफतुः । ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार । ऋम्फिफिषति । ऋम्फित्वा ऋर्फित्वा ।

गुफ गुन्फ ग्रन्थे । ३७।३८ । गुफति । गुम्फति । गुम्फः ।

उभ उन्भ पूरणे । ३९।४० । उभति । उवोभ । ऊभतुः । उभौ । उभयम् । उम्भति । उम्भाञ्चकार । उम्भिता । उम्भित्वा । उम्भः । कुम्भः । कुम्भी । घटस्तु कुम्भः ।

शुभ शुन्भ शोभार्थे । ४१।४२ । शुभति । शुशोभ । शुशुभतुः । अशोभीत् । शोभी । शोभन इति भौवादिकस्य । शुम्भति । शुशुम्भ ।

तृदित्यन्तो मुम्विधौ तृम्फादयः समाप्ता इत्यर्थः ।

दृभी ग्रन्थे । ४३ । दृभति । ददर्भ । ददृभतुः । दर्भिता । दर्भः । दृब्धः ।

चृती हिंसाग्रन्थयोः । ४४ । चृतति । चचर्त । चर्तिता । चर्तिष्यति चर्त्स्यति । अचर्तीत् । चिचर्तिषति चिचृत्सति । चरीचृत्यते । चृत्तम् । चर्तम् । यस्य विभाषेत्यनिट्त्वे (७।२।१५) सिद्धेऽस्येदित्त्वेन तस्यानित्यत्वज्ञापनादुपावित इति सिद्धम् । (7)

विध विधाने । ४५ । विधति । विवेध । विविधतुः । वेधिता । वेधित्वा विधित्वा । वेधः । विधिः । (8)

जुड़ गतौ । ४६ । जुडति । जुजोड ।

मृड सुखने । ४७ । मृडति । ममर्ड । ममृडतुः । मर्डिता । मृडितः । मृडित्वा । मृडः । मृडानी । मृड्नातीति क्रैयादिकस्य रूपम् ।

पृड च । ४८ । पृडति । पपर्ड ।

पृण प्रीणने । ४९ । पृणति । लोकम्पृणः ।

---

(7) ईदित्त्वं यङ्लुगन्तविभाषायामनिट्त्वार्थम् । तेन चर्चृत चरीचृतवानित्यर्थे ।

(8) भाष्येऽन्यथा । तथाहि समर्थसूत्रे (२।१।१) भाष्यम्—"विधिरिति कोऽयं शब्द ? विपूर्वाद्धाञः कर्मसाधन इकार' इति । स्वरे भेद । इकुप्रत्ययान्तस्य नित्त्वात् "ञ्नित्यादिर्नित्य'मिति (६।१।१९७) आद्युदात्तत्वम् । किप्रत्ययान्तस्य तु प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् ।

मृण हिंसायाम् । ५० । मृणति । मृणितम् । मृणालम् ।

तुण कौटिल्ये । ५१ । तुणति । तुतोण । –

पुण कर्मणि शुभे । ५२ । पुणति । निपुणः । पुण्यम् ।

मुण प्रतिज्ञाने । ५३ । मुणति । मुणितम् ।

कुण शब्दोपकरणयोः । ५४ । कुणति । चुकोण । कोणः । कोणित्वा कुणित्वा । कोणिका ।

शुन गतौ । ५५ । शुनति । शुनकः ।

द्रुण हिंसागतिकौटिल्येषु । ५६ । द्रुणति । दुद्रोण । द्रोणः । द्रोणी । द्रुणः । द्रुणी । कुद्रोणी । छिद्रोणम् ।

घुण घूर्ण भ्रमणे । ५७ । ५८ । घुणति । जुघोण । घुणती घुणन्ती । घूर्णति । जुघूर्ण । घूर्णती घूर्णन्ती । घोणते घूर्णते इति भौवादिकयो रूपम् ।

षुर ऐश्वर्यदीप्त्योः । ५९ । सुरति । सुषोर । सोरिता । सूर्यात् । असोरीत् । सुरः । सुरा ।

कुर शब्दे । ६० । कुरति । कूर्यते । चुकोर । कूर्यात् (9) । अकोरीत् ।

खुर छेदने । खण्डने च । ६१ । खुरति । चुखोर । खोरिता । न्यखोरीत् । खुरः ।

मुर संवेष्टने । ६२ । मुरति । मुरः । मुरारिः ।

क्षुर विलेखने । ६३ । क्षुरति । चुक्षोर । क्षुरः ।

घुर भीमार्थशब्दयोः । ६४ । घुरति । जुघोर । घोरः । घुर्घुरः । (10)

पुर अग्रगमने । ६५ । पुरति । पुरम् । पुरी ।

वृहू उद्यमे । ६६ । वृहति । वर्हिता वर्ढा । वर्हिष्यति वर्क्ष्यति । अवर्हीत् अवृक्षत् । वरीवृह्यते । विवर्हिषति विवृक्षति । वर्हितुम् वर्ढुम् । वृढः । वर्हित्वा वृढ्वा ।

तृहू स्तृहू तृंहू हिंसार्थाः । ६७ ६८ । तृहति । तर्हिता तर्ढा । अतर्हीत्

---

(9) हलि चेति (८।२।७७) दीर्घः । न भकुर्छुरामिति (८।२।७९) तु न [illegible] । अत्र करोतेरेव ग्रहणात् ।

(10) कुत्सादीनां के द्वे भवत इति (६।१।१२ वा) द्वित्वम् । पृषोदरादित्वात् न हलादिःशेष (७।४।६०) ।

अतृहत्। नरीतृह्यते। तर्हिता तृढा। तृढः। स्तृहति। तस्तर्ह। स्तर्हिता
स्तर्ढा। स्तर्हिष्यति स्तर्क्ष्यति। अस्तर्हीत् अस्तृक्षत्। तिस्तर्हिषति तिस्तृक्षति।
तिष्टर्हयिषति। तरीस्तृह्यते। स्तर्हित्वा स्तृढ्वा। स्तृढः। तृंहति। ततृंह।
तृंहिता तृण्ढा। तृंहिष्यति तृङ्क्ष्यति। तृंह्यात्। अतृंहीत् अताङ्क्षीत्।
अतृंहिष्टाम् अताण्ढाम्। तितृंहिषति तितृङ्क्षति। (11) तरीतृंह्यते।
तृंहित्वा तृण्ढ्वा। तृढः। तृंहणम्।

इषु इच्छायाम्। ७०। उकार इषुगमीति (७।३।७७) विशेषणार्थः। (12) इच्छति। इयेष। ईषतुः। ईषुः। एष्टा एषिता। इच्छेत् (13)। इष्टम्। इष्टिः। एषणः। एषणी। "नाराची मेषणीमाहुः।" एषित्वा इष्ट्वा।

मिष स्पर्धायाम्। ७१। मिषति। मिमेष। मेषिता। मिमिषः। मेषः। मिषः।

किल श्वैत्यक्रीडनयोः। ७२। किलति। चिकेल। केलिता। केलिः।

तिल स्नेहने। ७३। तिलति। तितेल। तिलः।

चिल वसने। ७४। चिलति। चिलम्। चेलम्। आम्रचिचेली।

चल विलसने। ७५। चलति। चलती चलन्ती। ज्वलादिकस्य तु चल यास्य चलन्तीति।

इल स्वप्नक्षेपणयोः। ७६। इलति। इयेल। ईलतुः। एलिता। इला।

बिल भेदने। ७७। बिलति। बिलम्।

णिल गहने। ७८। निलति। प्रणिलति। निनेल।

हिल भावकरणे। ७९। हिलति। हिलः।

शिल षिल उञ्छे। ८०। ८१। शिलति। शिशेल। शिलम्। सिलति। सिषेल। सिषेलयिषति।

विल संवरणे। ८२। विलति। बिलम्। आविलम्।

मिल श्लेषणे। ८३। इति परस्मैपदिष्विह केचित् पठन्ति। तेषा

(11) हलन्ताच्चेति (१।२।१०) सनि हल्ग्रहणस्य जातिवाचित्वात् कित्त्वे नलोपः।

(12) माद्राजपुस्तके तीषसहलुभरुषरिष इति (७।२।४८) विशेषणार्थं इति पाठः।

(13) इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने इति (३।३।१६०) वर्तमाने लिङ्। लट् च

कर्त्रभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदं फलम्। मिलति। मिमेल। मेलिता। मिलितम्। मेलः। (14)

लिख अक्षरविन्यासे। ८४। लिखति। लिलेख। लेखिता। अलेखीत्। लिखित्वा लेखित्वा। (15) उल्लेखः। लेखनं। लेखनी। प्रायेण लेखकः। लिखनं लिखिष्यति लिखितव्यमिति तु संज्ञापूर्वकविधिरनित्य इति (प, ९४)। गुणाभावं मन्यन्ते।

कुट कौटिल्ये। ८५। कुटति। चुकोट। कुटिता। अकुटीत्। चुकुटिषति। कोट्यम्। कुटिला।

पुट संश्लेषणे। ८६। पुटति। पुपोट। पुटिता। पुटित्वा। पुटम्।

कुच सङ्कोचे। ८७। कुचति। कुचिता। संकोचः।

गुज शब्दे। ८८। गुजति। गुजिता। अगुजीत्। गोजयति। गुजः। गोजः।

गुड रक्षायाम्। ८९। गुडति। गुडिता। गुडः। गुडितः।

डिप क्षेपे। ९०। डिपति। डिपिता। डेप्यम्। डिप्यतीति दिवादि पाठात्।

छुर छेदने। ९१। छुरति। छुर्यात्। छुरणम्। छुरितम्। छुरिका।

स्फुट विकसने। ९२। स्फुटति। पुस्फोट। स्फुटिता। अस्फुटीत्। भ्वादिषु पाठात् स्फोटति। अस्फुटत् अस्फोटीत्। स्फोटत इति।

---

(14) कथं "न दृष्टैः कैश्चित् मिलन मिलि चैती देहति मे" इत्यमरुशतके श्लोकेऽस्यासाः परिमिलन समाख्या परितमिति तत्रावक्तव्या आत्मनियमितत्वेन नवतमिव फलयति मयूरव्यंसकादिरिति गोविन्दः। यदि तत्पुरुषाश्रयेण मिल शब्दे मिल प्रकाशने इति कुमारी। अयमनुपास्य कृतिस्थानीयम इति (६।१।१६२) निर्देशात्। अन्ये तु मिलनशब्दस्थाने भावे क्षान्त मिलितशब्दं पठन्ति यथा केचित् विश्रामशब्दस्थाने विश्रान्तिशब्दं पठन्ति।

(15) अथेदं केषाञ्चित् समाधानम्। आङ् कुटादिभ्यः (१।२।१) कुटस्यादि कुट आदिर्येषां नियोगविग्रहः बहुव्रीहितत्पुरुषयोर्द्वयोरप्याश्रयणात् "लिखित" निष्ठायामपि मध्यमाभिः इति "लघनेन लिखितम्" इति सिद्ध भवतीति। अन्येषु लेखित्वा लिखित्वा लिलेखिषति लिलिखिषुरित्यादि इतिकार (१।२।२६।१।२।१२) प्रयोगदर्शनादालेखन इति (६।१।१७२) निर्देशात्र तत्पुरुषाश्रयणमपि दृष्ट एवेति मन्यमाना संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति (प, ९४) परिभाषया केवलं लिखितं लिखिष्यत इत्यभियुक्तप्रयोगस्य कथञ्चित् समर्थ्यते। लिलिखिषीत् कुटादिषु आत्मनो पठेति अवगम्यपठन्ति च।

मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः । ९३ । मुटति । मुटिता । मोटकः । गणान्तरे मोटति । मोटयति ।

त्रुट छेदने । ९४ । त्रुटति त्रुट्यति । तुत्रोट । त्रुटिता ।

तुट कलहकर्मणि । ९५ । तुटति । तुटिता । तुटः ।

चुट छुट छेदने । ९६।९७ । चुटति । चुटिता । छुटति । छुटिता ।

जुड बन्धने । ९८ । जुडति । जुडिता । जोडितेति गत्यर्थस्य ।

कड मदे । ९९ । कडति । कडङ्गरः (16) । काडः । कडेः कुटादिकार्याभावादन्यत्रापि पाठे न दोषः । एवं कुटादिपाठबलादयमौदित्यत्रापि अतो हलादेर्लघोरि (७।२।७) त्यनिग्लक्षणाया वृद्धेरप्यभाव इति केचित् । अपरे तु टवर्गान्तानुरोधेनेह निर्दिष्ट इति ब्रुवते । भ्वादिष्वस्य पाठस्तु स्वरभेदार्थः (17) ।

लुठ संश्लेषणे । १०० । लुठति । लुठिता । अलुठीत् ।

लुड इत्येके । १०१ । लुडति । लुडिता ।

कृड घनत्वे । १०२ । कृडति । कृडिता (18) ।

कुड बाल्ये । १०३ । कुडति । कुडिता । कौड्यम् । कोडः ।

पुड उत्सर्गे । १०४ । पुडति । पुडिता ।

घुट प्रतिघाते । १०५ । घुटति । घुटिता । घोटकः ।

तुड तोडने । १०६ । तुडति । तुडिता ।

थुड स्थुड संवरणे । १०७।१०८ । थुडति । थुडिता । स्थुडति । स्थुडिता ।

खुड छुड इत्येके । १०९।११० । खुडति । खुडिता । "खोडः खञ्जे त्रिषु स्मृतः ।" छुडति । छुडिता ।

व्रुड संघाते । १११ । व्रुडति । व्रुडिता ।

(16) मतान्तरे कडङ्गरशब्दोऽयम् मयाय दृश्यते — कड मदे । कडतीति कडः । कडं करोती त्यत एव निपातनात् खच् । कडङ्गरो ल्यपकुङ्कमादि काशकुम्भ इति । कडङ्गरो बुसं क्लीबे इत्यमरः । कडङ्गरदक्षिणाच्छ च (५।१।६९) इत्यत्र कडङ्गरमर्हति कडङ्गरीयो गौः । बीतारप काशिकाकडङ्गरीयविलि बधुकाव्ये ।

(17) पञ्चविंशत् । वञ्चि पञ्च इत्यत्र टीका द्रष्टव्या ।

(18) माधवसम्मतोऽयं न दृश्यते ।

भुड़ भुड़ इत्येके । ११२।११३ । भुडति । भुडिता । भुड़ति । भुड़िता ।

स्फुर स्फुरणे सञ्चलने दीप्तौ च । ११४ । स्फुरति । स्फुरिता । निष्फुरति निस्फुरति । स्फोरयति स्फारयति । अपुस्फुरत् अपुस्फरत् । पुस्फोरयिषति । पुस्फारयिषति ।

स्फर इत्येके । ११५ । अनुपधः । स्फरति । पस्फार ।

स्फुड़ वुड़ संवरणे । ११६।११७ । स्फुडति । स्फुडिता । वुडति । (19) ।

क्रुड़ निमज्जने । ११८ । क्रुडति । क्रोडः । क्रोडा ।

भृड़ इत्यन्येके । ११९ । भृडति । बभर्ड । भृड़िता ।

भुड़ इत्यपरे । १२० । भुडति ।

स्फुल सञ्चलने । १२१ । स्फुलति । पुस्फोल । स्फुलिता । निष्फुलति निःस्फुलति । इति परस्मैभाषा उदात्ताः ।

गुरी उद्यमे । १२२ । गुरते । जुगुरे । गुरिता । उद्गूर्णः । उद्गूर्णवान् । इति आत्मनेभाषः । अयमनुदात्तेत् ।

णू स्तवने । १२३ । नुवति । प्रणुविता । अनुवीत् । नूत्वा । नूतः ।

धू विधूनने । १२४ । धुवति । धुविता । धुवितम् । केचिदत्र गुण-मिच्छन्ति । धवितम् । धूतम् ।

गु पुरीषोत्सर्गे । १२५ । गुवति । जुगाव । जुगुवतुः । गुता । गुष्यति । अगुषीत् । अगुताम् । अगुतम् । गूनः । गूनवान् ।

ध्रु गतिस्थैर्ययोः । १२६ । ध्रुवति । ध्रुविता । अध्रुवीत् । ध्रुवः । इति कुटादिष्वन्तर्गणा एते परस्मैपदिनः ।

कुङ् शब्दे । १२७ । कुवते । कुता । अकुत । चोकूयते । कूङिति दीर्घान्तोऽयमित्येके इच्छन्ति । कुवते । कुविता । आकूतम् । विकूतमिति ।

वृदिति । कुटादि परिसमाप्तः ।

पृङ् व्यायामे । १२८ । व्याप्रियते । व्यापप्रे । व्यापर्ता । व्यापरिष्यते । व्यापुपूर्षते । व्यापारयति । व्यापीपरत् । व्यापृत्य । व्यापृतः । व्यापारः । संपारः ।

(19) "नेवे ऽवेवे न पठ्यते।" इति माधव । [illegible]

मृङ् प्राणत्यागे। १२९। म्रियते। ममार। मर्त्ता। मरिष्यति। अम्रियत। मृषीष्ट। अमृत। मुमूर्षति। मरीम्रीयते। मारयति। अमीमरत्। मृत्वा। मृतः। मृत्युः। मरः। अमरः। इति आत्मनेभाषौ। अजन्ताविमावात्मनेपदिनौ।

रि पि गतौ। १३०। १३१। रियति। रिराय। रिर्यतुः। रेता। रीयात्। अरैषीत्। रिरीषति। रेरीयते। पियति। पिपाय। पेता।

धि धारणे। १३२। धियति। दिधाय। दिध्यतुः। धेता।

क्षि निवासगत्योः। १३३। क्षियति। चिक्षाय। क्षयः। प्रक्षीय। क्षीर्णं क्षितम्। क्षयी।

षू प्रेरणे। १३४। सुवति। अभिषुवति। सविता। सूर्यः। सूतः।

कॄ विक्षेपे। १३५। किरति। अवकिरते हस्ती स्वयमेव (20)। अपस्किरते वृषभः। चकार। चकरतुः। चकरुः। करिता करीता। अकारीत्। चिकरिषति (21)। चेकीर्यते। विकिरः विष्किरः। उत्कारो धान्यानाम्। उत्करो रजसाम्। कीर्णः। कीर्णिः।

गॄ निगरणे। १३६। गिरति गिलति। अवगिरते। संगिरते। विजिगरिषति। निजेगिल्यते। उद्गीर्णम्। उद्गारः। तिमिङ्गिलः। गरः। गलः। इति परस्मैभाषाः। परस्मैपदिन इत्यर्थः। पूप्रभृतय उदात्ताः।

दृङ् आदरे। १३७। आद्रियते। आदर्त्ता। आदिदरिषते। देद्रीयते। आदृत्य। आदरी। आदृतः।

धृङ् अवस्थाने। १३८। ध्रियते (22)। दध्रे। धर्त्ता। दिधरिषते। धर्मः। आधारः। इति आत्मनेभाषौ। किरादिकार्य्यानुरोधेन दृङ्मृङोरनन्तरं नोपदिष्टौ एतौ।

(20) भुजकर्मकिरादिसम्बन्धात्मनेपदादिति (२।१ ८० वा) कर्मकर्तरि यकुचिणोर्निषेधः। अवाकीर्ष्ट अवाकरिष्ट अवाकरीष्ट वा हस्ती स्वयमेव। अर्दने पांश्वादिनावकिरति स आडग्रोसिकोऽर्थः।

(21) "किरश पञ्चभ्य इति (७।२।७५) इति नित्यमिट्। ग्रह वृतो वेति (७।२।३८) प्रवर्तते वामनहरदत्तमते। भागवृत्तिकारस्तत्रापि दीर्घविकल्पमाह। चान्द्राः पुनः चिकरीषतीति दीर्घोदाहरणमपि दत्तम्। रूपुस्तके तु केवलह्रस्वोदाहरणमेव।

(22) "ध्रियते यैर्दयावीदयमोऽपि ते" इति रघुकाव्ये। "ध्रियते कुसुमप्रसाधनम्" इति कुमारे।

प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । १३९ । पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छुः । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् । अप्राष्टाम् । पिपृच्छिषति । परीपृच्छ्यते । पृष्ट्वा । पृष्टः । प्रश्नः । पृच्छा । शब्दप्राट् । शब्दप्राशौ । शब्दप्राशः । इति पञ्च षेते किरादयः । इदिति किरादिपरिसमाप्तौ । (23)

सृज विसर्गे । १४० । सृजति । ससर्ज । ससृजतुः । स्रष्टा । स्रक्ष्यति । अस्राक्षीत् । सिसृक्षति । सरीसृज्यते । सृज्यते स्वयमेव माला धार्मिकः (24) । असर्जि माला स्वयमेव धार्मिकः । सर्गः । सृष्टिः । स्रक् । स्रजौ । स्रग्वी ।

टुमस्जो शुद्धौ । १४१ । मज्जति । ममज्ज । मङ्क्ता । मङ्क्ष्यति । अमाङ्क्षीत् । अमाङ्क्ताम् । मिमङ्क्षति । मामज्ज्यते । मग्नः । मज्जनम् । साधुमक् । मज्जथुः । मङ्क्त्वा मक्त्वा । मद्गुः । मद्गुरः ।

रुजो भङ्गे । १४२ । रुजति । रोक्ता । रुग्णः । रुक् । रुजा । रोगः । रुक्त्वा । कूलमुद्रुजः ।

भुजो कौटिल्ये । १४३ । भुजति । भोक्ता । बुभुक्षति । बोभुज्यते । भुक्ता । भुग्नः ।

छुप स्पर्शे । १४४ । छुपति । चुच्छोप । छोप्ता । छोप्स्यति । अच्छौप्सीत् । चुच्छुप्सति । चोच्छुप्यते । छुप्त्वा । छुप्तः ।

रुश रिश हिंसायाम् । १४५ । १४६ । रुशति । रोष्टा । रिशति । रेष्टा ।

विश गतौ । १४७ । विशति । विवेश । प्रवेष्टा । प्राविक्षत् । वेशः ।

मृश आमर्शने । १४८ । मृशति । ममर्श । म्रष्टा मर्ष्टा । म्रक्ष्यति मर्क्ष्यति । अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् । अम्राष्टाम् अमार्ष्टाम् अमृक्षताम् । मिमृक्षति । मरीमृश्यते । मृष्ट्वा । मृष्टः । मर्शः । मम्मृक् । परामर्शः ।

इति परस्मैभाषा अनुदात्ताः । अथ मुचादयः ।

विच्छ गतौ। १४८। विच्छायति। विच्छेस्तुदादिपाठसामर्थ्यादायप्रत्ययान्तादपि श्नो (25) भवति यथा जुगुप्सत इत्यत्रात्मनेपदम्। एकदेशपाठात्। अन्ये तु अत्र पाठसामर्थ्येन सार्वधातुकेऽप्यायप्रत्ययस्य विकल्पविधानमाचक्षते। तथाच च्छ्वोः शूडनुनासिके चेत्यत्र (६।४।१९) गां विच्छतीति गोविड़िति भाष्ये दृश्यते। एवञ्च विच्छति विच्छायति। विविच्छ विच्छायाञ्चकार। विच्छिता विच्छायिता। विच्छायन्ती विच्छायती। विच्छिष्यति। विच्छायिष्यति। अविविच्छत् अविविच्छायत्। विच्छित्वा विच्छायित्वा। विच्छितः विच्छायितः। विश्नः। इति परस्मैभाषा उदात्ताः।

विश प्रवेशने। १५०। विशति। निविशते। वेष्टा। अविक्षत्। विष्टम्। वेशः। वेशनम्।

मृश आमर्शने। १५१। मृशति। म्रष्टा मर्ष्टा। म्रक्ष्यति मर्क्ष्यति। अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत्। अम्राष्टाम् अमार्ष्टाम् अमृक्षताम्।

णुद प्रेरणे। १५२। नुदति। नुनोद। नोत्ता।

षद्‌लृ विशरणे। १५३। सीदति। ससाद। सत्ता। असदत्। निषत्स्यति। सीदती सीदन्ती। सादः सद इति ज्वलादिपाठात्। (26)

शद्‌लृ शातने। १५४। शीयते। शशाद। शत्ता। शत्स्यति। निशत्स्यति। भ्वादिष्वयं पठितः। स्वरार्थं पुनरत्र पठ्यते (27)। इति परस्मैभाषा अनुदात्ताः। एते विशिप्रभृतयः। इत्यन्ते धातवोऽनिट्प्रकरणे पुनः परस्मैपदिन उक्ताः।

मिल सङ्गमे। १५५। मिलति मिलते। न्यमेलीत् न्यमेलिष्ट (28)। अयमुदात्तः।

---

(25) तुदादिभ्यः श इत्यनेन (३।१।७७) इत्यस्य इत्यर्थः।

(26) अत्र पाठे प्रयोजनं सीदतो सीदन्तीति नुम्विकल्पः। भ्वादौ पाठे ज्वलादित्वात् सादः सद इति वा [illegible]। [illegible]। भ्वादौ सीदतेर्पाठस्य [illegible] धातो (७।१।८१) [illegible]। तुदादौ तु [illegible]।

(27) भ्वादौ शिद इति (१।३।६०) तङ्विधानादत्र नुम्विकल्पप्रयोजनं नास्ति। स्वरभेदस्तु प्रयोजनम्। [illegible] तुदादौ [illegible]।

(28) इत्थं [illegible]।

मुच्लृ मोक्षणे । १५६ । मुञ्चति मुञ्चते । मुमोच मुमुचे । मुमुचतुः मुमुचाते । मोक्ता । मोक्ष्यति मोक्ष्यते । अमुचत् अमुक्त । मुमुक्षते मुमुक्षति । मोचयते वत्सः स्वयमेव । मुक्तम् । मुक्तिः । निर्मोकः । नखमुचं धनुः । मुक् । मुक्ता । मौक्तिकम् । मोक्षः ।

लुप्लृ छेदने । १५७ । लुम्पति लुम्पते । लुलोप लुलुपे । लोप्ता । लोप्स्यति लोप्स्यते । अलुपत् अलुप्त । लोलुप्यते । लोपः ।

विद्लृ लाभे । १५८ । विन्दति विन्दते । वेत्ता । वेत्स्यति । मतान्तरे वेदिता । वेदिष्यति । अविदत् अवित्त । वित्तम् । कलापतन्त्रेऽप्यस्यानिट्त्वमिष्यते । वेत्ता । वित्तः । वित्तम् (29) ।

लिप उपदेहे । १५९ । लिम्पति लिम्पते । लिलेप लिलिपे । लेप्ता । अलिपत् अलिपत अलिप्त । लेप्यम् । लिम्पः । लिलिपिका ।

षिच क्षरणे । १६० । सिञ्चति सिञ्चते । निषिञ्चति । सिषेच सिषिचे । सेक्ता । सेक्ष्यति सेक्ष्यते । न्यषिञ्चत् । असिचत् असिचत असिक्त । सिसिक्षति सिसिक्षते । निषिषिक्षति । सेसिच्यते । निषेसिच्यते । अभिषेकः । इति उभयतोभाषाः । स्वरितेतः मिलप्रभृतयः । अनुदात्ताः मुच्लृप्रभृतयः ।

कृती छेदने । १६१ । कृन्तति । चकर्त । कर्तिता । कर्त्स्यति कर्तिष्यति । कृत्सीष्ट कर्तिषीष्ट (30) । अकर्तीत् । चरीकृत्यते । कर्तयति । अचीकृतत् अचकर्तत् । कृत्तिः । कृत्तम् । कृत्तवान् । विकर्तनः (31) ।

खिद परिघाते । १६२ । खिन्दति । चिखेद । खेत्ता । खेत्स्यति । अखैत्सीत् । अखित्ताम् । चिखित्सति । चेखिद्यते । खित्त्वा । खिन्नः । खिद्यते खिन्ते इति गणान्तरपाठात् ।

---

(29) व्याघ्रभूतिमतेऽयं सेट् । भाष्यमते त्वनिट् ।

(30) कर्मण्यय प्रयोगः । तत्र सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः इति (७।२।५७) वेट्त्वम् । लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति (१।२।११) कृत्सादिलिङः कित्त्वम् । तेन कृत्सीष्ट । पक्षे कर्तिषीष्टेति ।

(31) अत्र "विकर्तितकवनकृतमुखाकृतिकैसकोदन्तुरिताम्" इति मायदेव ? तथादिषु द्रष्टव्यम् । कृताडि तु विकर्तनं पत्र ।

पिश अवयवे । १६३ । पिंशति । पिपेश । पेशिता । पिशितम् । पेशी ।
इति परस्मैभाषाः । एते कृतिप्रभृतयः परस्मैपदिनः । उदात्ताश्च खिदिवर्जम् ।

इदिति । मुचादेस्तुदादेश्च परिसमाप्तिः । मुचादयस्तुदादयश्च वृत्ताः समाप्ता इत्यर्थः ।

इति महामहोपाध्याय (32) श्रीमैत्रेयरचितकृतौ
धातुप्रदीपे तुदादीनां वृत्तिः ॥ ६ ॥

अथ रुधादय उच्यन्ते ।

रुधिर् आवरणे । १ । रुणद्धि । नित्यत्वाद् विकरणेन गुणो बाध्यते । रुन्धे । रुरोध रुरुधे । रोद्धा । रोत्स्यति रोत्स्यते । अरुधत् अरौत्सीत् अरुद्ध । समरुद्ध विक्रमः स्वयमेव ।

भिदिर् विदारणे । २ । भिनत्ति भिन्ते । अभिदत् अभैत्सीत् अभित्त । भिदा । भेदः । भित्तिः ।

छिदिर् द्वैधीकरणे । ३ । छिनत्ति छिन्ते । चिच्छेद चिच्छिदे । अच्छिदत् अच्छैत्सीत् अच्छित्त । दधि चिच्छित्सति । रज्जुच्छिद् ।

रिचिर् विरेचने । ४ । रिणक्ति रिङ्क्ते । अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त । रिरिक्षति रिरिक्षते । रेरिच्यते । विरेकः । रिक्थं द्रव्यम् ।

विचिर् पृथग्भावे । ५ । विनक्ति विङ्क्ते । अविचत् अवैक्षीत् अविक्त । विविक्तः । विवेकः पृथगात्मता । विवेकी ।

क्षुदिर् सम्पेषणे । ६ । क्षुणत्ति क्षुन्ते । अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त । क्षुण्णम् । क्षुद्रः ।

युजिर् योगे । ७ । युनक्ति युङ्क्ते । प्रयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । संयुनक्ति । अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त । युङ् । युङ्क्तो । योगः । अश्वयुक् । युग्यम् । युगम् । युज्यत इति युज समाधाविति दैवादिकस्य । (1)

---

(32) पपुस्तके वैयाकरणप्रधानेन ग्रन्थार्थिकः पाठः ।

(1) प्रणाशु इति यसमुच्चया वैदितुमिति स्वरितेत्त्वात् तङ् ।

उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः। ८। छृणत्ति छृन्ते। चच्छर्द चच्छृदे। छर्दिता। छर्दिष्यति छर्त्स्यति छर्दिष्यते छर्त्स्यते। छृद्यात् छर्दिषीष्ट छृत्सीष्ट। अच्छृदत् अच्छर्दीत् अच्छर्दिष्ट। चिच्छर्दिषति चिच्छृत्सति। चरीछृद्यते। छर्दित्वा छृत्त्वा। छृण्णम्। छर्दिः।

उतृदिर् हिंसानादरयोः। ९। तृणत्ति तृन्ते। ततर्द ततृदे। तर्दिता। तर्दिष्यति तर्त्स्यति तर्दिष्यते तर्त्स्यते। तृद्यात् तर्दिषीष्ट तृत्सीष्ट। अतृदत् अतर्दीत् अतर्दिष्ट। तितर्दिषति तितृत्सति। तरीतृद्यते। तर्दित्वा तृत्त्वा। तृण्णम्। तृण्णवान्।

इति उभयतो भाषाः स्वरितेतः। छृदितृदिवर्जमनुदात्ताः।

कृती वेष्टने। १०। कृणत्ति। कर्तिता। कर्तिष्यति कर्त्स्यति। अकर्तीत्। चिकर्तिषति चिकृत्सति। चरीकृत्यते। कृत्तम्। इति परस्मैभाष उदात्तः। ऋदुपधतकारान्तानुरोधेन पृथगयं परस्मैपदी निर्दिश्यते।

ञिइन्धी दीप्तौ। ११। इन्धे। इन्धाते। इन्धते। इन्धाञ्चक्रे। इन्धिता। इन्धिष्यते। इद्धमस्य। इन्धित्वा। समित्। इन्धानः।

खिद दैन्ये। १२। खिन्ते। खिन्दाते। खेत्ता। अखित्त। खिन्दानः। खिद्यत इति दैवादिकस्य। खिन्दतीति खिद परिघात इत्यस्य।

विद विचारणे। १३। विन्ते। विन्दाते। वेत्ता। विन्नम्। वित्तम्।

इति आत्मनेभाषा अनुदात्तेतः। इन्धिवर्जमनुदात्ताः।

शिष्लृ विशेषणे। १४। विशिनष्टि। शेष्टा। शेक्ष्यति। शिनष्टु। शिण्ढि। शिनषाणि। अशिनट्। अशिषत्। तङि व्यत्यशिक्षत। शिशिक्षति। शिष्टः। विशेषः। विशिष्यते। चौरादिकस्य तु विशेषयत इति।

पिष्लृ सञ्चूर्णने। १५। पिनष्टि। चौरस्य पिनष्टि। धानाः पिनष्टि। पिष्टः। पेष्टा। पिनष्टु। पिण्ढि। अपिनट्। अपिषत्। व्यत्यपिक्षत। पिपिक्षति। चूर्णपेषं पिनष्टि। उदपेषं पिष्टम्।

भञ्जो आमर्दने। १६। भनक्ति। बभञ्ज। भङ्क्ता। भङ्क्ष्यति। अभनक्। अभाङ्क्षीत्। अभाजि अभञ्जि। बिभङ्क्षति। बम्भज्यते। भक्त्वा भङ्क्त्वा। भङ्गुरम्। भग्नः। भङ्गः। भङ्ग्यम्। भक्ता कुसुम्भम्। भाङ्गीनम्। भङ्गाकटम्।

भुज पालनाभ्यवहारयोः । १७ । भुनक्ति पृथिवीम् । अन्नं भुङ्क्ते । सुखमनुभुङ्क्ते । भोक्ता । भोक्ष्यति भोक्ष्यते । भुनजानि भुनजै । भुनजाव भुनजावहै । भुनजाम भुनजामहै । अभुनक् अभुङ्क्त । अभौक्षीत् अभुक्त । बुभुक्षति बुभुक्षते । बोभुज्यते । भोज्यम् । भोग्या लक्ष्मीः । भुक्त्वा । भुक्तम् । भोगः । इति अनुदात्ताः । एते ञिइन्धिप्रभृतयः ।

तृह हिसि हिंसायाम् । १८ । १९ । तृणेढि । तृण्ढः । ततर्ह । तर्हिता । तृणेढु । तृण्ढि । तृणहानि । अतृणेट् । अतर्हीत् । हिनस्ति । जिहिंस । हिंसिता । हिनस्तु । हिन्धि । हिनसानि । अहिनत् । अहिनस्त्वम् अहिनत् त्वम् । अहिनसम् । अहिंसीत् । जिहिंसिषति । जेहिंस्यते । हिंसकः । हिंस्रः । हिंसा ।

उन्दी क्लेदने । २० । उनत्ति । उन्दाञ्चकार । औन्दीत् । उन्दिदिषति । समुन्नं समुत्तम् । समुद्रः । इति उदात्ताः । तृहिप्रभृतयः ।

अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । २१ । अनक्ति । अङ्क्तः । अञ्जन्ति । आनञ्ज । अङ्क्ता अञ्जिता । अञ्जिष्यति अङ्क्ष्यति । अनक्तु । आनक् । आञ्जीत् । अञ्जिजिषति । अञ्जयति । आञ्जिजत् । अञ्जित्वा अङ्क्त्वा अक्त्वा । अक्तः । अक्तवान् । आज्यम् । व्यञ्जनम् । व्यक्तिः । व्यङ्गम् । अङ्गम् । अञ्जित्वा ।

तञ्चू संकोचने । २२ । तनक्ति । तताञ्च । तञ्चिता तङ्क्ता । तञ्चिष्यति तङ्क्ष्यति । अतनक् अतङ्क्त । अताङ्क्षीत् अतञ्चीत् । तितञ्चिषति । तितङ्क्षति । तातच्यते । तञ्चित्वा तक्त्वा । तक्तः । तक्तवान् । आतङ्कः । तक्रम् ।

ओविजी भयचलनयोः । २३ । विनक्ति । विङ्क्तः । विञ्जन्ति । विवेज । विजिता । विजिष्यति । अविजीत् । विविजिषति । विजित्वा । उद्विग्नम् । उद्विजितमिति पूर्वकस्य रूपम् । (१)

---

(१) पक्षान्तरे उद्विजितमिति उपपूर्वस्यापि न । ओदितोऽपि तौदादिकस्य विजिर् पृथग्भावे इत्यस्मादिट् स्यात् । ओविजी भयचलनयोरिति तौदादिकस्य रौधादिकस्य च ओदित्त्वात् निष्ठायामिडभावेन (७ २ १४) निष्ठाया अनिट्त्वात् ।

वृजी वर्जने । २४ । वृणक्ति । ववर्ज ववृजतुः । वर्जिता । वर्जिष्यति । अवृणक् । वर्जित्वा । वृक्तम् ।

पृची सम्पर्के । २५ । पृणक्ति । पपर्च । पर्चिता । अपृणक् । सम्पृक्तम् । मधुपर्कः । मधुपर्कमर्हतीति मधुपर्क्यः । पृक्ष इत्यदादिपाठात् । पृक्त इति च ।

इति परस्मैभाषा उदात्तेतः । वृजिप्रभृतय उदात्ताः ।

वृदिति क्र्यादिगणपरिसमाप्तिः । धातुपारायणे तु गणसमाप्तिर्नेष्यते । तेन लुनाति पुनाति लुनती पुनतीति सिध्यति

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितकृतौ
धातुप्रदीपे क्र्यादीनां वृत्तिः ॥ ७ ॥

अथ तनादय उच्यन्ते ।

तनु विस्तारे । १ । तनोति तनुते । तायते तन्यते । ततान तेने । तनिता । तनोतु तनुताम् । तनु तनुष्व । तनवानि तनवै । अतानीत् अतनीत् अतनिष्ट अतत । तितनिषति तितांसति तितंसति तितनिषते तितांसते तितंसते । तंतन्यते । तन्वन् तन्वानः । तनित्वा तत्वा । ततम् । सततं सन्ततम् । सातत्यम् । वितत्य । ततिः । तन्तिः । परीतत् । वितानः । प्रतानः । तितउः ।

षणु दाने । २ । सनोति सनुते । सायते सन्यते । सनिष्यति सनिष्यते । सायात् सन्यात् । असनीत् असानीत् असनिष्ट असात । असनीः असानीः असनिष्ठाः असाथाः । सिषासति सिषासते सिसनिषते सिसनिषति । सासायते संसन्यते । सनित्वा सात्वा । सातम् । सातिः सतिः सन्तिः ।

क्षणु हिंसायाम् । ३ । क्षणोति क्षणुते । चक्षाण चक्षणे । क्षणिता । अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट । चिक्षणिषति । चङ्क्षण्यते । क्षाणयति । अचिक्षणत् । क्षत्वा क्षणित्वा । क्षतम् । क्षतिः । अक्षोपदेशे दन्त्यनकार इति धातुपारायणे व्याख्यातम् । तेन यङ्लुकि चङ्क्षन्ति । चङ्क्षान्तः ।

क्षिणु च । ४ । हिंसायामित्यपेक्षते । क्षिणोति क्षिणुते । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति विकरणापेक्षः लघूपधगुणो न भवति (1)। चिक्षेथ चिक्षिषे । क्षेणिष्यति क्षेणिष्यते । अक्षेणीत् अक्षेणिष्ट अक्षित । चिक्षिणिषति । क्षेणयति । चेक्षिण्यते । चेक्षेक्ति (2)। क्षितः । क्षितिः । क्षिणित्वा क्षेणित्वा क्षित्वा ।

ऋणु दीप्तौ गमने च । ५ । अर्णोति अर्णुते । आनर्ण आनृणे । आनृणतुः आनृणाते । अर्णिष्यति अर्णिष्यते । अर्णोतु अर्णुताम् । अर्णुहि अर्णुष्व । आर्णीत् आर्णिष्ट आर्त्त । णत्वस्यासिद्धत्वाद्धलन्तलक्षणस्य द्विर्वचनं धातुपारायणे दर्शितम् । अर्णिणिषति अर्णिणिषते । अर्णयति । आर्णिनत् । अर्णित्वा ऋत्वा । ऋतम् । ऋतवान् । ऋणं सुवर्णम् (3)। सर्वत्र विकरणापेक्षो गुणः । अन्ये तु संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद् गुणाभावं मन्यमाना ऋणोति ऋणुत इत्यादि रूपमाहुः । एवं मतान्तरेणैव क्षेणोति क्षेणुत इत्यादि ।

तृणु अदने । ६ । तर्णोति तर्णुते । मतान्तरे तृणोति तृणुते । ततर्ण ततृणे । तर्णिष्यति तर्णिष्यते । तरीतृण्यते । केचिदस्योपदेशे मूर्धन्यान्तमाहुः । तन्मते तरीतृण्टि । अन्येषां तरीतृन्ति । तरीतृणीति । तर्णित्वा तृत्वा । तृतः । तृणम् । कत्तृणम् । (4)

घृणु दीप्तौ । ७ । घृणोति घृणुते घर्णोति घर्णुते । जघर्ण जघृणे । घर्णिष्यति घर्णिष्यते । घर्णोतु घृणोतु घृणुताम् घर्णुताम् । घृणु घर्णुहि घृणुष्व घर्णुष्व । जरीघृण्यते । इति विभाषिताः । एते तनादयः स्वरितेतः । उदात्ताः ।

वनु याचने । ८ । वनुते । वन्वाते । वन्वते । ववने । वनिष्यते । अव-

---

(1) मतान्तरे गुण इति [illegible]।

(2) [illegible]।

(3) ऋणमिति [illegible]। सुवर्णमित्यत्र माधवः—“[illegible] (६।४।७७, वा) [illegible]।” इति।

(4) तृणमिति [illegible] (३।३।५८, वा)। [illegible]।

निष्ट अवत । अवनिष्ठाः अवगाः । विवनिषते । वंवन्यते । वनिला वला । वतः । ववान् । वनोति ववान ववनतुः ववनुरिति चान्द्रा (5) उदाहरन्ति । दन्त्योष्ठ्यादिरयम् ।

मनु बोधने । ८ । मनुते । मेने । मनिष्यते । अमनिष्ट अमत । मनिला मत्वा । इति आत्मनेभाषावुदात्तौ ।

डुकृञ् करणे । १० । करोति कुरुते । कुर्वः कुर्वहे । कुर्मः कुर्महे । क्रियते । चकार चक्रे । कर्त्ता । करिष्यति करिष्यते । करोतु कुरुताम् । कुरु कुरुष्व । करवाणि करवै । अकरोत् अकुरुत । कुर्य्यात् कुर्वीत । क्रियात् कृषीष्ट । अकार्षीत् अकृत । अकार्ष्टाम् अकृषाताम् । अकारि । अकारिषाताम् अकृषाताम् । चिकीर्षति चिकीर्षते । चेक्रीयते । कारयिष्णम् । कारः । अकृत (6) । चक्रिः (7) । कारिमम् (8) । शुवः करः शूकरः । पृषोदरादिपाठात् (६।३।१०९) वकारलोपः । अन्येषामपि दृश्यते इति (६।३।१३७) दीर्घत्वमिति । वकारवित्.शूकरः । इति विभाषितः । उभयपदयम् । अनुदात्तः । नकारान्तेभ्यो भिन्नं रूपमस्यानिट्‌त्वमकारस्योत्त्वमेति पृथगृनिर्देशः (9) ।

तदिति । । तनादिगणपरिसमाप्तेः ;

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितकृतौ

धातुप्रदीपे तनादीना वृत्तिः ॥८॥

अथ क्र्यादय उच्यन्ते ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । १ । क्रीणाति क्रीणीते । परिक्रीणीते । विक्रीणीते । चिक्राय चिक्रिये । क्रेता । क्रेष्यति क्रेष्यते । अक्रीणात् अक्रीणीत । अक्रीणीताम् अक्रीणाताम् । अक्रीणाम् अक्रीणि । अक्रैषीत् अक्रेष्ट । चिक्रीषति चिक्रीषते । चेक्रीयते । क्रापयति । अचिक्रपत् । क्रयः । क्रय्यम् क्रेयम् । क्रेता । क्रायक, । क्रीणन् क्रीणानः । क्रीत्वा । क्रीतः । क्रीत्रिमम् ।

प्रीञ् तर्पणे। २। प्रीणाति प्रीणीते। पिप्राय पिप्रिये। प्रीणयति। अपिप्रीणत्। प्रियः। कालप्रियोऽध्यायः।

श्रीञ् पाके। ३। श्रीणाति श्रीणीते। श्रेता। अश्रैषीत् अश्रेष्ट। श्रापयति। अशिश्रपत्।

मीञ् हिंसायाम्। ४। मीनाति मीनीते। प्रमीणाति। प्रमीणीतः। ममौ मिम्ये। मिम्यतुः मिम्याते। माता। मास्यति मास्यते। मीयात् मासीष्ट। अमासीत् अमास्त। मित्सति मित्सते। मेमीयते। मापयति। अमीमपत्। मीत्वा। मीतः। प्रमाय। सुमयः। मयः।

षिञ् बन्धने। ५। सिनाति सिनीते। सिषाय सिष्ये। सेष्यति सेष्यते। सिसीषति सिसीषते। सितः। सिनोतीति सौवादिकस्य।

स्कुञ् आप्रवणे। ६। स्कुनाति स्कुनीते स्कुनोति स्कुनुते। चुस्काव चुस्कुवे। स्कोता। स्कूयात् स्कोषीष्ट। अस्कौषीत् अस्कोष्ट। चुस्कूषति चुस्कूषते। चोस्कूयते। स्कावयति। स्कुत्वा। स्कुतः।

युञ् बन्धने। ७। युनाति युनीते। युयाव युयुवे। योता। युयूषति युयूषते। मिश्रणबन्धकस्य यौते "रथो युयुत्सन्" इति (1) सेट एव सनी-वस्त्विति (७।२।४९) ग्रहणम्। इति उभयतोभाषा अनुदात्ताः।

क्नूञ् शब्दे। ८। क्नूनाति क्नूनीते। चुक्नाव चुक्नुवे। क्नविता। अक्नावीत्। क्नूतः। सर्वत्र तु क्नुञ् शब्द इति (2)।

---

(5) चान्द्रास्त्विमं परस्मैपदिनमाहुः।

(6) वर्णानिति परत्वे के (६।४।५९, वा) क्रयादीनां के (६।१।१२, वा) इति ह्रस्वत्वम्।

(7) भाषायां धाञ्कृसृजनिगमिनमिभ्यश्च इति (३।२।१७१, वा) किकिनौ।

(8) आदन्तत्वात् णिदिमत् चक्षु इति (७।३।२०, वा) कारयन्नादिवत्।

(9) सर्वदृश्यन्तु ऋतश्च लिटि कजोऽन्तः इति (७।२।१०, वा) वक्तव्यादिट्। सञ्चस्कार सञ्चस्करे सञ्चस्करिथ सञ्चस्करिवेति। स्वत्व संयोगादेरिति (७।४।१०) गुणः।

(1) शपस्थानीयश्नुलादेशश्नुवो रूपं तथोक्तेति मया युयुत्सन्त इति व्याख्यातिकारिकायामिदम्।

(2) क्नूञ् च क्नुञ् शब्द इति प्रस्तावः। सेटायमनिट्। अक्नौषीदिति च अत्र लुङि उदाहरणम्। क्नाता। क्नोयाति इत्यादि।

दूञ् हिंसायाम्। ८। दूणाति दूणीते। दविता। अदावीत् अदविष्ट। दूतः। दूत्वा। दुदूषति दुदूषते। दवितुम्।

पूञ् पवने। १०। पुनाति पुनीते। पुपाव पुपुवे। पविता। पविष्यति पविष्यते। अपावीत् अपविष्ट। पुपूषति पुपूषते। पोपूयते। पूत्वा। पूताः। विनाशे पूना यवाः।

लूञ् छेदने। ११। लुनाति लुनीते। लविता। अलावीत् अलविष्ट। अलाविष्ट अलविष्म् अलविट्म्। लूत्वा। लूनः। लूनिः। लवितुम्।

स्तॄञ् आच्छादने। १२। स्तृणाति स्तृणीते। तस्तार तस्तरे। स्तरिता स्तरीता। स्तीर्य्यात् स्तीर्षीष्ट स्तरिषीष्ट। अस्तारीत् अस्तीर्ष्ट अस्तरिष्ट अस्तरीष्ट। तिस्तीर्षति तिस्तरिषति तिस्तरीषति। स्तारयति। अतस्तरत्। आस्तास्तुद्। स्तीर्त्वा। विस्तीर्णम्। पुष्पप्रस्तारः। कीर्त्तिविस्तारः। वाग्विस्तर.। विष्टरः। विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः। विस्तृणोति विस्तृतमिति स्तृञः सौवादिकस्य रूपम्।

कॄञ् हिंसायाम्। १३। कृणाति कृणीते। कीर्णः। कीर्णिः।

वृञ् वरणे। १४। वृणाति वृणीते। ववार ववरे। वरिता वरीता। वूर्य्यात् वूर्षीष्ट वरिषीष्ट। अवारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट। विवरिषति विवरीषति वुवूर्षति। वोवूर्य्यते। वूर्णः। वूर्णिः।

धूञ् कम्पने। १५। धुनाति धुनीते। धोता धविता। दुधाव दुधुवे। अधावीत् अधोष्ट अधविष्ट। दुधूषति दुधूषते। दोधूयते। धूनयति। अदूधुनत्। धूत्वा। धूनम्। धूनिः। धोतुं धवितुम्। धूतमिति धातन्तरस्य रूपम्। इति उदात्ता विभाषिताः। एते क्र्यादयः।

गॄ हिंसायाम्। १६। गृणाति। गीर्य्यते। जगार। जगरतुः जग्रतुः। गरिष्यति गरीष्यति। गीर्य्यात्। अगारीत्। जिगरिषति जिगरीषति जिगीर्षति। जेगीर्य्यते। गीर्णम्। गीर्णिः।

पॄ पालनपूरणयोः। १७। पृणाति। पपार। पपरतुः पप्रतुः। पूर्य्यात्। अपारीत्। पिपरिषति पिपरीषति पुपूर्षति। पोपूर्य्यते। पूर्त्तः। पूर्णं व्याप्तमिति धातन्तरस्य रूपम्।

स्तॄ हिंसायाम्। १८। स्तृणाति। स्तीर्णः। स्तीर्णिः। पवर्गीयसकारात् परो न ऋकारोऽस्तीति तत्प्रकरणानुरोधेन अन्यत्र स्पॄ हिंसायामित्यत्रापि नोपदिष्टः। (3)

वॄ वरणे। १९। वृणाति। वूर्णम्। वूर्णिः। (4)

भॄ भर्त्सने। २०। भृणाति। भूर्णम्। भूर्णिः। भरः। निर्भरः। भरितम् (5)।

दॄ विदारणे। २१। दृणाति। ददार। ददरतुः दद्रतुः। दारयति। एतस्माल्लुङि अददरत्। दीर्णम्। दरः। दरी। दीर्णिः। दाराः।

जॄ वयोहानौ। २२। जृणाति। जजार। जजरतुः जेरतुः। जीर्णम्। जीर्णिः।

चॄ हिंसायाम्। २३। चृणाति। चीर्णम्। चीर्णिः। (6)

नॄ नये। २४। नृणाति। ननार। ननरतुः। नीर्णम्। नीर्णिः। नरः। नारी।

ज्री हान्याम्। २५। ज्रिनाति। ज्रीनः। ज्रीनिः।

ॠ गतौ। २६। ऋणाति। अराञ्चकार। अरिता अरीता। आर्यात्। ईर्यात्। आरीत्। अरिरिषति अरिरीषति ईर्षिषति। ईर्त्वा। समीर्णम्। समीर्णिः।

गॄ शब्दे। २७। गृणाति। जिगरिषति जिगरीषति जिगीर्षति। गीर्णः। गीर्णिः। गीः। गिरौ। गिरः।

कॄ हिंसायाम्। २८। कृणाति। कीर्णः। कीर्णिः। कॄ इत्यनेनैव

---

(3) अत्र [illegible] वा न [illegible]।

(4) [illegible]। [illegible] पाठ [illegible] [illegible]। [illegible] न [illegible]।

(5) [illegible] ([illegible]) [illegible]।

(6) [illegible]। [illegible] इति [illegible]। [illegible] इति [illegible]।

सिद्धे कृ इत्येतस्य स्वादिवद् द्विःपाठफलं कर्त्रभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदार्थम् । एवं वृ इत्यस्य च ।

मृ इत्येके । २८ । मृणाति । मूर्णम् । मूर्णिः । (7) इति उदात्ताः परस्मैपदिनः शॄप्रभृतयः ।

ज्या वयोहानौ । ३० । जिनाति । जीयते । जिज्यौ । ज्याता । ज्यास्यति । जीयात् । अज्यासीत् । जिज्यासति । जेजीयते । ज्यापयति । जीत्वा । जीनः । प्रज्याय । ज्यानिः । ब्रह्मज्यः । (8)

व्री वरणे । ३१ । व्रिणाति । विव्राय । व्रेता । अव्रैषीत् । विव्रीषति । वेव्रीयते । व्रेपयति । व्रीत्वा । व्रीणम् । व्रीणिः ।

री गतिरेषणयोः । ३२ । रिणाति । रिराय । रिरियतुः । अरैषीत् । रेपयति । रीणम् । रीणिः ।

ली श्लेषणे । ३३ । लिनाति । लिलाय ललौ । लिल्यतुः । विलास्यति विलेष्यति । लीनम् । लीनिः ।

व्ली च । ३४ । श्लेषण इत्यपेक्ष्यते । व्लिनाति । व्लीनम् (9) ।

वृदिति । ल्वादिपरिसमाप्तिः । प्वादयस्त्वागणान्ताः । तेषामपि समाप्त्यर्थमत्र वृत्करणमित्येके । तेषां व्रीणाति भ्रीणातीति दीर्घः । आगणान्तत्वेऽपि भ्रीपर्यन्ता एव चतुर्विंशतिरुपयुज्यन्ते । (10)

व्री वरणे । ३५ । व्रीणाति । व्रीतम् । व्रीतिः ।

भ्री भरणे । ३६ । भ्रीणाति । भ्रीतम् । भ्रीतिः ।

क्षीष् हिंसायाम् । क्षीणाति । क्षिया । क्षीत्वा । क्षीतवान् । (11) क्षीतम्

---

(7) अत्र माधवः—"मृ हिंसायामित्येके इति सर्वेषु । एष चकारोऽस्य पूर्वं पठ्यते. धातोरभिमत इति प्रतीयते ।" इति ।

(8) अत्र जिनातीति रूपसिद्धौ सर्वत्र प्रसारणिभ्यो ङसि (६।१।१६, वा) सूत्रस्यात्र प्रत्ययः ।

(9) ग घ ङ-च पुस्तकेषु तु "ल्वी च । श्लेषण इत्यपेक्ष्यते । ल्विनाति । ल्वीनम्" इति पाठः ।

(10) "आगणान्तत्वेऽपि भ्रीपर्यन्ता एव ते चतुर्विंशतिरेव कथ्यन्ते । अन्येषामनुपयोगादिति माद्राज-पुस्तकद्वये पाठः ।

(11) क्षियो दीर्घादिति (८।२।४६) सूत्रदीर्घग्रहणं क्षियतेरेवेत्याहुः । क्षीणोपर्यायेति "एवं सत्यार्थे प्रश्नः । क्षेत्राभिमते तु न ।" इति भट्टाद्यः ।

ज्ञा अवबोधने । ३७ । जानाति । ज्वादीनां ह्रस्व इति (७।३।८०) ह्रस्वत्वमिह नास्ति । दीर्घान्तादेशविधानबलात् । ह्रस्वत्वे सतो दीर्घो यञीति (७।३।१०१) दीर्घत्वम् । सर्पिषो जानीते । मधुनो जानीते । जज्ञौ । ज्ञाता । अज्ञासीत् । जिज्ञासते । आज्ञायते । ज्ञापयति । ज्ञातिः । ज्ञातम् । सर्वज्ञः । प्रज्ञानम् । प्राज्ञः । संज्ञा । पथिप्रज्ञः । मनसाज्ञायी ।

बन्ध बन्धने । ३८ । बध्नाति । बबन्ध । बन्धा । भन्त्स्यति । बध्नातु । बधान । बध्यात् बध्नीत । अभान्त्सीत् । बिभन्त्सति । बाबध्यते । बन्धयति । बन्धः । बद्धा । उद्बध्य । बद्धः । अजन्तपरस्मैपदिषु चाल्योपदेशोऽनिट्प्रकरणानुरोधात् । इति परस्मैभाषाः । ज्याप्रभृतय एते परस्मैपदिनः । अनुदात्ताः ।

वृङ् सम्भक्तौ । ३९ । वृणीते । वव्रे । वरिता वरीता । वरिष्यते वरीष्यते । वरिषीष्ट वृषीष्ट । अवृत अवरिष्ट अवरीष्ट । विवरिषते वुवूर्षते । वेव्रीयते । वर्या । वराकः । प्रातानिभावः । उदात्तः ।

श्रन्थ मोचनहर्षणयोः । ४० । श्रथ्नाति । श्रथ्नीते मेखला स्वयमेव । शश्रन्थ । शश्रन्थतुः श्रेथतुः । श्रन्थिष्यति । श्रथ्यात् । अश्रन्थीत् । अश्रन्थिष्ट मेखला स्वयमेव । शिश्रन्थिषति । शाश्रथ्यते । श्रन्थना । श्रन्थित्वा श्रथित्वा ।

मन्थ विलोडने । ४१ । मथ्नाति । मथ्यते । ममन्थ । अमन्थीत् । ममन्थि । मन्थाः । मन्थानौ । मथतीति भ्वादिपाठात् ।

श्रन्थ ग्रन्थ सन्दर्भे । ४२।४३ । ग्रथ्नाति । ग्रथ्नीते माला स्वयमेव । अग्रन्थिष्ट माला स्वयमेव । ग्रन्थिः । अर्थभेदात् श्रन्थेः पुनः पाठः । ग्रथाति ।

कुन्थ संश्लेषणे । ४४ । कुथ्नाति । चुकुन्थ । कुथित्वा कुन्थित्वा । कुन्था । (12)

मृद क्षोदे । ४५ । मृद्नाति । ममर्द । मर्दिता । मृदित्वा । मर्दनम् । मृत् ।

मृड च । ४६ । मृड्णाति । ममर्ड । मृडित्वा । मृडतीति तुदादिपाठात् ।

---

(१२) कुन्थ श्लेषे इति चतुर्थे पाठः ।

गुध रोषे । ४७ । गुध्नाति । गुधित्वा । गुधितम् । गुध्यतीति गणान्तरे ।

कुष निष्कर्षे । ४८ । कुष्णाति । चुकोष । निष्कोषिता निष्कोष्टा । निष्कोषिष्यति निष्कोक्ष्यति । निरकोषीत् निरकुक्षत् । निश्चुकोषिषति निश्चुकुक्षति । निष्कुषितम् । कुष्णाति पादः स्वयमेव कुष्यते पादः स्वयमेव ।

क्षुभ सञ्चलने । ४९ । क्षुभ्नाति । क्षुब्धः । क्षुभ्नातु । क्षुभाण । अक्षोभीत् । क्षोभते क्षुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

णभ तुभ हिंसायाम् । ५०।५१ । नभ्नाति । प्रणभ्नाति । प्रणनाभ । प्रणेभतुः । प्राणभ्नात् । तुभ्नाति । नभते नभ्यति तोभते तुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

क्लिशू विबाधने । ५२ । क्लिश्नाति । क्लेशिता क्लेष्टा । चिक्लेशिषति चिक्लिशिषति चिक्लिक्षति । क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा । क्लिशितं क्लिष्टम् । क्लेशः । क्लेश्यम् । क्लिश्यत इति दैवादिकस्य ।

अश भोजने । ५३ । अश्नाति । आश । अशिता । अशिष्यति । अश्नातु । अश्नान । अश्नात् । आशीत् । अशिशिषति । अशाश्यते । अनाश्नात् (13) । अशितुम् । अशनम् । अश्नन् ।

उध्रस उञ्छे । ५४ । ध्रस्नाति । दध्रास । ध्रसिता । ध्रसित्वा ध्रस्त्वा । ध्रस्तः । उदितो वेति (७।२।५६) विकल्पार्थमुदित्वम् । केचिदुकारपूर्वस्य प्रयोगपाठमिच्छन्ति । तथाच उध्रस्नातीति रूपम् । नतु ध्रस्नातीति ।

इष आभीक्ष्ण्ये । ५५ । इष्णाति । इयेष । एषिता ।

विष विप्रयोगे । ५६ । विष्णाति । विषम् ।

प्रुष प्लुष स्नेहनसेचनपूरणेषु । ५७ । ५८ । प्रुष्णाति । प्रोषिष्यति । प्रोषित्वा प्रुषित्वा । प्रुषितम् । प्लुष्णाति । प्लोषिष्यति । प्लोषित्वा प्लुषित्वा । प्लुषितम् । दाहार्थौ भ्वादिगणे एतौ उदितावुक्तौ ।

पुष पुष्टौ । ५९ । पुष्णाति । अपोषीत् । पोषिता । पोषतीति भ्वादौ । पुष्यतीति दैवादिकस्य ।

---

(13) व्रतगव्यघृतैरनाश्नात् इति भारविप्रयोगः ।

मुष स्तेये । ६० । मुष्णाति । मोषिता । मुमुर्षिषति । मुषित्वा । मुषितम् (14) ।

खच भूतप्रादुर्भावे । ६१ । खच्नाति । चखाच । खचिता । खच्नातु । चखाम । खच्यात् । अखचीत् अखाचीत् । खचितम् ।

खव इत्येके । ६२ । खौनाति । चखाव । खविता । खौनातु । खौनीहि । अखौनात् । खौनीयात् । (15) खवितम् । खु इति केचित् । खुनाति । इति परस्मैभाषा उदात्ताः । हलन्ता इति अन्यादयः परस्मैपदिनः सेटः । (16)

ग्रह उपादाने । ६३ । गृह्णाति गृह्णीते । जग्राह जगृहे । जगृहिव जगृहिवहे । ग्रहीता । ग्रहीष्यति ग्रहीष्यते । अग्रहीत् अग्रहीष्ट । अग्रहीढ्वम् अग्रहीध्वम् अग्रहीष्ट । जिघृक्षति जिघृक्षते । जरीगृह्यते । ग्रहीतुम् । गृहीतम् । गृहीतिः । ग्रहः । उद्ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । जलचरे ग्राहः । गृहम् । गृहाः । इति विभाषितं उदात्तः । अयं ङिदितेदिति-पृथगस्योपन्यासः । हृदिति क्र्यादिपरिसमाप्तिः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ
धातुप्रदीपे क्र्यादीनां वृत्तिः ॥८॥

अथ चुरादय उच्यन्ते ।

चुर स्तेये । १ । चोरयति । (1) चुरादि णिजन्तात् णिचश्चेत्यात्मनेपदं (१।३।७४) न भवतीत्येके । धातुपारायणे त्वात्मनेपदमुदाहृतम् । चोरयते

---

(14) केचित्तु मुषितार्कदीधितिरिति रघुकाव्ये । कथं तर्हि मुष प्रति धातवता समर्थं पाणिनी इत्युक्तेषु धर्मेषु प्राकृते ? चिन्त्यम् । पाठितमेवम् (७।२।१८) भ्वादावनुक्तस्य पार्थक्यात्प्राप्त धात्वादिष्विति केचित् । अन्ये तु उणादिषु मुष्टमिति द्रष्टव्यम् स्यादिति ।

(15) खौनातीत्यादि हलः (६।४।२४) हलेश्नुःशानज्झाविति (३।१।८३) हि ।

(16) हलन्तात् पर इत्यन्ये धातु महान्ति पठन्ति । 'ग्रह ङन्ति स्वित् पेठ पीति पठ्यत' इति तु माधव ।

(1) सत्याप(?)श्लोकादिना (३।१।२५) स्वार्थे चुरादिभ्यो णिच्विधानादर्थस्वरादि प्रयोगाभाव । अणिजन्तानामप्यादय इति केचित् । एतत्तु भाष्यविरुद्धम् । चुरिरविमर्द इत्यत्र विचारे "माधवदाचार्यो णिजन्ते पूर्वं विभाषा विकल्पयन्ति । किमतस्य उपनेतं प्रयोजनम् ? महोपाध्यायस्य श्रुत्वा कृष्णः मुष्णमाणस्य प्रयोग उपरतः भवतीति भवता निर्दिष्ट व्यवस्था न अणिजन्तस्यार्थाभिधानात् । अतएव चुरादि स्वस्वरूपेण न वेदयेत् ।

इति। चोरयाञ्चकार चोरयाञ्चक्रे। चोरयिता। चोरयिष्यति चोरयिष्यते। चोरयतु चोरयताम्। अचोरयत् अचोरयत। चोरयेत् चोरयेत। चोर्य्यात् चोरयिषीष्ट। अचूचुरत् अचूचुरत। चुचोरयिषति चुचोरयिषते। कर्मणि चिण्वदिट्पक्षे तस्यासिद्धत्वाण्णिलोपः। चोरयिष्यते चोरिष्यते। चोरिता चोरयिता। चोरयिषीष्ट वा चोरिषीष्ट धनं देवदत्तेन। एतेभ्यो यङ्नास्तीति सूचितमित्यत्र (३।१।२२, वा) न्यासकारः। रूपावतारे तु णिलोपे प्रत्ययोत्पत्तेः प्रागेव कृते सत्येकाच्त्वाद् यङुदाहृतश्चोचूर्य्यते इति। चोरः। चौरः (2)। चोरणा। चुरेतिण्यन्तादिगणपाठात् सिध्यति।

चिति स्मृत्याम्। २। चिन्तयति। चिन्तयाञ्चकार। चिन्ता। चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेति (३।३।१०५) अङ्प्रत्यये विधातव्ये यदङ्विधानं तद्गुणाभावार्थम्। तत्सामर्थ्यात् कदाचिण्णिलोपो नास्तीति तत्र चिन्तियेतीयङुदाहर्त्तव्यः। एवं पूजिया।

यत्रि संकोचे। ३। यन्त्रयति। यन्त्रणा।

स्फुडि परिहासे। ४। स्फुण्डयति। स्फुण्डिका।

लक्ष दर्शनाङ्कनयोः। ५। लक्षयति। लक्ष्यम्। लक्षणम्। लक्ष्मीः। लक्ष्मीत्यपि केचित्। लक्ष्मणः। स्वरितेत्त्वमस्य केचित् प्रतिपद्यन्ते। लक्षयति लक्षयते इति। एतच्चास्य स्वरितेत्त्वं ज्ञापकं णिचश्चेति (१।३।७४) चुरादिणिजन्तादात्मनेपदं न भवतीति।

कुद्रि अनृतभाषणे। ६। कुन्द्रयति। अचुकुन्द्रत्।

लड उपसेवायाम्। ७। लाडयति लाडयाञ्चकार।

मिदि स्नेहने। ८। मिन्दयति।

ओलडि उत्क्षेपणे। ९। ओलण्डयति। ओलण्डकः। ओलण्डा। ओलण्डितः। (3)

---

(2) चोर इति पचाद्यच्। चौर इति प्रज्ञादित्वात् स्वार्थेऽण्।

(3) कश्चिदुकारादिरयं मते। उलण्डयतीत्यादि। अन्ये तु लण्डयति। लण्डकः। लण्डेति पठन्ति। अत्र माधवः—"केचिदादितः पठन्ति। तेषां मते लण्डयति। अपरे तूकारादिं पठन्ति। तदीयार्थं धात्वन्तरमुदाहरतो मैत्रेयादीनाम्, उदाहरणमभिदधतो न्यासस्य, मतमपरमभिमतम्।' इति।

जल अपवारणे। १०। जालयति। जालम्।

पीड अवगाहने। ११। पीडयति। अपीपिडत् अपिपीडत्। पीडा।

नट अवस्यन्दने। १२। चौरस्योन्नाटयति। प्रनाटयति। (4)

श्रथ प्रतियत्ने। १३। श्राथयति। अशिश्रथत्। (5)

बध संयमने। १४। बाधयति। अबीबधत्।

पॄ पूरणे। १५। पारयति। पार्यते। पारगः। पारकः।

ऊर्ज बलप्राणनयोः। १६। ऊर्जयति। औजिजत्। ऊर्जिजयिषति। ऊर्जा। ऊर्जस्वी। ऊर्जितम्। ऊर्क्। ऊर्जौ।

वर्ण चूर्ण प्रेरणे। १७।१८। वर्णयति। चूर्णयति। वर्णं स्तुत्याति वर्णयति। चूर्णैरवध्वंसयति चूर्णयतीति व्युत्पत्त्यन्तरम्।

प्रथ प्रख्याने। १९। प्राथयति। अपप्रथत्।

पृथ प्रक्षेपे। २०। पर्थयति। अपीपृथत् अपपर्थत्।

षम्ब सम्बन्धे। २१। सम्बयति। सम्बयाञ्चकार। अससम्बत्।

शम्ब च। २२। शम्बयति। शम्बलम्।

भक्ष अदने। २३। भक्षयति। भक्षयाञ्चकार। अबभक्षत्।

कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः। २४। कुट्टयति मांसम्। कुट्टकः। पाषाणकुट्टाकः। कुट्टाकी। कुट्टः। कौट्टिकः। कुट्टनम्। कुट्टिमम्।

पुट्ट चुट्ट अल्पीभावे। २५।२६। पुट्टयति। चुट्टयति।

अट्ट षुट्ट अनादरे। अट्टयति। आट्टिटत्। अट्टिटयिषति। सुट्टयति। सुट्टयाञ्चकार। असुषुट्टत्। सुषुट्टयिषति।

लुण्ठ स्तेये। २७। लुण्ठयति। पाषाणलुण्ठाकः। लुण्ठाकी।

शठ श्वठ संस्कारगत्योः। २८।२९। शाठयति। श्वाठयति।

श्वठि इत्येके। ३०। श्वण्ठयति।

---

(4) अयं न कोषेषु दृष्टः।

(5) केचित्तु श्रथ प्रयत्ने इति। माधव आह "श्रथ प्रस्थाने इति मैत्रेय" इति। अस्माकं पुस्तकेषु तु एतन्नास्ति। परन्तु सर्वत्र श्रथ प्रतियत्ने इति पाठो लभ्यते।

तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । ३१।३२ । तुञ्जयति । पिञ्जयति । एतौ घटादिदण्डके गणान्तरेऽपि पठितौ ।

पिस गतौ । ३३ । पेसयति ।

षान्त्व सामप्रयोगे । ३४ । सान्त्वयति । अससान्त्वत् । सिषान्त्वयिषति ।

श्वल्क वल्क परिभाषणे । ३५।३६ । श्वल्कयति । वल्कयति ।

ष्णिह स्नेहने । ३७ । स्नेहयति । असिष्णिहत् । सिष्णेहयिषति ।

स्फिट अनादरे । ३८ । स्फेटयति ।

स्मिङ् श्लोके । ३९ । स्माययते । (6)

श्लिष आश्लेषणे । ४० । श्लेषयति ।

पथि गतौ । ४१ । पन्थयति ।

पिच्छ कुट्टने । ४२ । पिच्छयति ।

छदि संवरणे । ४३ । छन्दयति ।

श्रण दाने । ४४ । श्राणयति । विश्राणय । विश्राणनम् । श्रणयतीति हेतुमण्णिच् (7) ।

तड आघाते । ४५ । ताडयति । अतीतडत् । ताडित । तडित् ।

खड खडि कडि भेदने । ४६।४८ । खाडयति । खण्डयति । कण्डयति ।

कुडि रक्षणे । ४९ । कुण्डयति । कुण्डम् ।

गुडि वेष्टने । ५० । गुण्डयति ।

वटि विभाजने । ५१ । वण्टयति । वटि विभजन इति भ्वादौ पठ्यते । ततो हेतुव्यापारे णिचि विभाजनेऽपि वण्टयतीति सिध्यतीति । किन्त्वसौ कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदी । अनेन पुनस्तत्रापि वण्टयतीति परस्मैपदं स्यात् । अन्ये तु पुनर्वचितार्थमस्योपादानमिच्छन्ति ।

चडि कोपे । ५२ । चण्डयति । चण्ड ।

मडि भूषायाम् हर्षे च । ५३ । मण्डयति । मण्डना । मण्डन । मण्डयन्त ।

---

(6) चपुस्तके स्मि इत्यत्र स्माययतीत्यस्ति । माधवमते स्मिङ् इत्थं प्रति भेद इति ।

(7) कर्न्तिपाठात्सिद्धम् ।

भडि कल्याणे । ५४ । भण्डयति । भण्डयाञ्चकार ।

छर्द वमने । ५५ । छर्दयति । प्रच्छर्दिका ।

पुस्त बुस्त आदरानादरयोः । ५६।५७ । पुस्तयति । पुस्तकम् । बुस्तयति ।

चुद सञ्चोदने । ५८ । चोदयति । चोदयामास । चोद्यम् ।

नक्क धक्क नाशने । ५९।६० । नक्कयति । प्रनक्कयामास । धक्कयति ।

चक्क चुक्क व्यथने । ६१।६२ । चक्कयति । चक्कनम् । चुक्कयति ।

क्षल शौचकर्मणि । ६३ । क्षालयति वस्त्रम् । प्रक्षालयाञ्चकार । क्षालः । अवक्षालः ।

तल प्रतिष्ठाकरणे । ६४ । तालयति । तालम् । तलमित्यपि भवति । चुरादिणिचो यथाभिधानमनित्यत्वात् । तत्र चुपिरविशब्दन इति विशब्दने प्रतिषेधमेव ज्ञापकं सामान्य मिच्छन्ति । (8)

तुल उन्माने । ६५ । तोलयति । तोलयामास । णिचोऽनित्यत्वात् तुला । तुलां करोति तुलयति । (9)

दुल उत्क्षेपे । ६६ । दोलयति । दोला । दुलिः । दौलेयः ।

पुल महत्त्वे । ६७ । पोलयति । पोलकम् ।

चुल समुच्छ्राये । ६८ । चोलयति । चोलः ।

मूल रोहणे । ६९ । मूलयति । मूलम् । मूलकम् ।

कल पिल क्षेपे । ७०।७१ । कालयति । कालः । पेलयति । पेलः ।

बिल भेदने । ७२ । बेलयति ।

तिल स्नेहने । ७३ । तेलयति ।

चल भृतौ । ७४ । चालयति । चालः । चाला । (10)

पल रक्षणे । ७५ । पालयति ।

---

(8) एतेन णिजभावेऽपि भौवादिकत्वे तलशब्दः । अन्ये तु संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वादवृद्ध्यभावेऽपि तलमिति व्युत्पादयन्ति ।

(9) मतान्तरे तुलाशब्दोऽपि भिदादि - (३।३।१०४) निपातनेऽपि सिद्ध इति तुलेत्यत्र. । णिजभावे प्रमाणाभावात् ।

(10) [illegible] भृतौ । चालयतीति पालनार्थम् । तदेव [illegible] ।

लूष हिंसायाम् । ७६ । लूषयति । लूषकः ।

शूर्प माने । ७७ । शूर्पयति । शूर्पः ।

चुट छेदने । ७८ । चोटयति ।

मुट सञ्चूर्णने । ७९ । मोटयति । मोटनम् ।

पसि नाशने । ८० । पंसयति परम् । परिपंसनम् । पांसुः । पांसुरः ।

व्रज मार्गसंस्कारयोः । ८१ । गतौ च । व्राजयति । (11)

चवि गत्याम् । ८२ । चम्बयति । चम्बयामास । चम्बः ।

चपि शान्त्याम् । ८३ । चम्पयति ।

क्षजि कृच्छ्रजीवने । ८४ । क्षञ्जयति । क्षञ्जयामास ।

श्वर्त गत्याम् । ८५ । श्वर्तयति । श्वर्तयाञ्चकार । श्वर्तयामास ।

ज्ञप मिच्च । ८६ । ज्ञपयति । जिज्ञपयिषति ज्ञीप्सति । ज्ञप्तः ज्ञपितः । ज्ञापने मारणादिषु चाभिधानमस्त्येव । तत्र घटादित्वात् सिध्यति । कर्त्रभिप्रायेऽपि क्रियाफले परस्मैपदार्थं तत्राप्यस्य हस्विरिष्यते । (12)

यम च परिवेषणे । ८७ । चकारेण मिदित्यनुकृष्यते । यमयति । यमयाञ्चकार ।

चह कल्कने । ८८ । अत्रापि मिदिति वर्तते । चहयति ।

वल प्रापने । ८९ । मिदित्येव । वलयति ।

(1) नान्ये मितोऽहेतौ । (13) ज्ञपादि धातुभ्योऽन्ये चौरादिका अहेतौ णिचि स्वार्थिके णिचि मितो न भवन्ति । तेन यमगमिप्रभृतिषु मित्त्वाभावे ज्ञपादिभिन्नेषु चौरादिकेषूपदर्शयिष्यते ।

घट्ट चलने । ९० । घट्टयति । घट्टना ।

खट्ट संवरणे । ९१ । खट्टयति । भवखट्टत् ।

---

(११) ड-पुस्तके व्रज मार्ग संस्कारगत्योः । व्राजयति । मार्गयति इति पाठः । मधुमत्यां व्रज मार्ग संस्कारगत्योः । व्राजयति अवीव्रजदिति पाठः । च-पुस्तके व्राजयति अवीव्रजदिति ।

(१२) वा दान्तशान्त (७।२।२७) ज्ञप्त इति निपातनं ज्ञपेरिति निष्ठायां हीयते (६।४।५२) कैयटपद मञ्जर्यादिकृत्वाद् ज्ञप्तः ज्ञपित इति मेधैवोदाहरणस्य प्रदर्शनमयुक्तमिति माधवः ।

(१३) नान्येऽमितोऽहेतौ गणसूत्रम् । एतस्मात् गणसूत्राणि १३ सन्त्यानि ।

षट्ट स्फिट चुबि हिंसायाम्। ९२।९४। षट्टयति। सिषट्टयिषति। स्फेटयति। चुम्बयति। चुबीत्येके। चुबयति।

पूल संघाते। पूलयति। ९५। (14)

पुंस अभिवर्धने। ९६। पुंसयति पुंसयामास।

पुस्त संघाते। ९७। पुस्तयति। पुस्तकम्।

टकि बन्धने। ९८। टङ्कयति। टङ्कः।

धूस कान्तिकरणे। ९९। धूसयति। धूसयामास। धूसरः। धूष इत्येके। धूषयति।

कीट बन्धने। १००। कीटयति। कीटः।

चूर्ण संकोचने। १०१। चूर्णयति।

पूज पूजायाम्। १०२। पूजयति। अपूपुजत्। पूजा। पूगः।

अर्क स्तवने। १०३। अर्कयति। अर्कः।

शुठ आलस्ये। १०४। शोठयति। शोठः।

शुठि शोषणे। १०५। शुण्ठयति।

जुड प्रेरणे। १०६। जोडयति। जोडितम्।

गज मार्ज शब्दे। १०७।१०८। गर्जयति। मार्जयति। (15)

धृ प्रस्रवणे। १०९। धारयति। धारयामास।

पचि विस्तारे वचने। ११०। पञ्चयति। प्रपञ्चः। पचि इति भौवादिकस्य पञ्चते।

तिज निशाने। १११। तेजयति। तेजनम्।

कृत संशब्दने। ११२। कीर्तयति। अचीकृतत् अचिकीर्तत्। अचकीर्त्तदिति धातुपारायणम्। कीर्त्तिः। कीर्त्तनम्। कीर्त्तनेति युजादि पाठादेरिष्यते।

---

(14) अस्मात् प्राक् [illegible] पुस्तकेषु [illegible] (इ) [illegible] (उत्क्षेप)। [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible])। [illegible] ([illegible])। [illegible]। [illegible] इति पठितम्। माधवकारश्च एतान् [illegible] न पठतीति।

(15) [illegible] [illegible] इति न पठतीति [illegible]।

गूर उद्यमने । १५५ । गूरयते । गूरणा ।

ग्रस लक्ष आलोचने । १५६।१५७। ग्रासयते । अजिग्रसत । लक्षयते अललक्षत । आलोचनादन्यत्र लक्षयतीति परस्मैपदमेव ।

कुत्स अवक्षेपणे । १५८ । कुत्सयते । अकुत्सयत । अचुकुत्सत । कुत्सा ।

भल आमण्डने । १५९ । भालयते । उद्भालयत ।

कूट अप्रमादे । १६० । कूटयते । कुट प्रतापन इत्येके । कोटयते । अन्यत्र कोटयति ।

तुट छेदने । १६१ । तोटयते ।

वञ्चु प्रलम्भने । १६२ । वञ्चयते । अववञ्चत । वञ्चना । वञ्चतीति भ्वादिपाठात् ।

वृषु शक्तिसम्बन्धे । १६३ । वर्षयते । अववर्षत अवीवृषत । वर्षणा । अन्यत्र वर्षतीति ।

मद तृप्तियोगे । १६४ । मादयते । अन्यत्र माद्यति ।

दिवु परिकूजने । १६५ । देवयते परिदेवकः । अन्यत्र दीव्यतीति । वधु-प्रभृतिमुदितं पठन्ति । स एवायं धातुरर्थान्तरे चुरादिरित्येवंबोधनार्थम् । (20)

गॄ विज्ञाने । १६६ । गारयते । अन्यत्र गिरति । गृणातीति ।

विद वेदनाख्याननिवासेषु । वेदयते । १६७ । निवेदयाञ्चक्रे । अन्यत्र वेत्ति वेद । विद्यते । विन्दते विन्दति । विन्ते । (21)

मन स्तम्भे । १६८ । मानयते । अन्यत्र मन्यते । मनुते ।

यु जुगुप्सायाम् । १६९ । यावयते । अन्यत्र यौति । युनाति ।

कुस्म कुस्मयने । १७० । कुत्सितस्मयनेऽस्य वृत्तिरिष्यते । कुस्मयते । कुस्मयिता । अकुस्मयत । अचुकुस्मत । चुकुस्मयिषते । कुस्मयितः । कुस्मकः । कुस्मयतेः क्विप् । कूः । कुस्मौ । कुस्मः । (2) कुस्म नाम्नो वेति । कुस्मयत

---

(20) अतो कैश्चिदत्र उदित्त्वं ग्रन्थविन्यासार्थम् । न विद्यो विकल्पार्थं भवति । ग्रन्थविन्यासार्थेन तस्य ग्रहणमिति भाव. ।

(21) "सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ।
विन्दते विन्दति प्राप्तौ श्यन्लुक्श्नम्शेष्विदं क्रमात् ॥ १ ॥ इति ।

चित सञ्चेतने । १३४ । चेतयते । चेतयमानः । चेतयामास । चिचेतयिषते ।

दशि दंशने । १३५ । दंशयते । (18)

दसि दर्शनदंसनयोः । १३६ । दंसयते । दंसितम् ।

डप डिप संघाते । १३७।१३८ । डापयते । डेपयते ।

तत्रि कुटुम्बधारणे । १३९ । तन्त्रयते । तन्त्रम् । स्वतन्त्रः ।

मन्त्रि गुप्तभाषणे । १४० । मन्त्रयते । अमन्त्रयत । अममन्त्रत । मन्त्रः ।

स्पश ग्रहणश्लेषणयोः । १४१ । स्पाशयते । पस्पश स्पशति स्पाशते ।

तर्ज भर्त्स सन्तर्जने । १४२।१४३ । तर्जयते । तर्जना । तर्जतीति भ्वादिपाठात् । भर्त्सयते । भर्त्सना ।

वस्त गन्ध अर्दने । १४४।१४५ । अर्दने गतौ हिंसायां याचने चेत्यर्थः । वस्तयते । वस्तः । गन्धयते । गन्धः । गन्धकम् ।

विष्क हिंसायाम् । १४६ । विष्कयते । विष्कितम् ।

निष्क परिमाणे । १४७ । निष्कयते । प्रणिष्कयते । निष्कः ।

लल ईप्सायाम् । १४८ । लालयते । लालना ।

कूण संकोचने । १४९ । कूणयते । कूणिः ।

तूण पूरणे । १५० । तूणयते । तूणः । तूणीरः ।

भ्रूण आशंसायाम् । १५१ । भ्रूणयते । भ्रूणयाञ्चक्रे । भ्रूणः । भ्रूणहा । भ्रूणहत्या ।

शठ श्लाघायाम् । १५२ । शाठयते । शाठना ।

यक्ष पूजायाम् । १५३ । यक्षयते । यक्षः ।

स्यम वितर्के । १५४ । स्यामयते । न्यासकारस्तु स्य(स्म)ल वितर्क इति नाचार्यैराजस्विंश्लेषणायाख्येय इति (६।२।१२३) सूत्रे स्म (स्या) लसंप्रतिपत्त्ययं पठितवान् । (19)

(18) अनन्तरं मथपुस्तकयोः चर्दे हिसि हिंसायाम्। चर्दयते। हिंसयते इति दृश्यते। ततो दम इति मम पाठः। तत्र दामयते। दान्तिरुक्तिति चोदाहरणं दत्तम्।

(19) स्म (स्य) स भूम इति। स (स्य)स्व वितर्के इत्यादानादिर्विकल्पात् स्वचास्य। तेन स्म (स्य) सम्प्रतीपत्तिर इति हि मम न्यासकारमतम्।

गूर उद्यमने । १५५ । गूरयते । गूरणा ।

शम लक्ष आलोचने । १५६।१५७। शामयते । अशीशमत । लक्षयते अललक्षत । आलोचनादन्यत्र लक्षयतीति परस्मैपदमेव ।

कुत्स अवक्षेपणे । १५८ । कुत्सयते । अकुत्सयत । अचुकुत्सत । कुत्सा ।

भल आभण्डने । १५९ । भालयते । उदभालयत ।

कूट अप्रमादे । १६० । कूटयते । कुट प्रतापन इत्येके । कोटयते । अन्यत्र कोटयति ।

चुट छेदने । १६१ । चोटयते ।

वञ्चु प्रलम्भने । १६२ । वञ्चयते । अववञ्चत । वञ्चना । वञ्चतीति भ्वादिपाठात् ।

वृषु शक्तिबन्धने । १६३ । वर्षयते । अववर्षत अवीवृषत । वर्षणा । अन्यत्र वर्षतीति ।

मद तृप्तियोगे । १६४ । मादयते । अन्यत्र माद्यति ।

दिवु परिकूजने । १६५ । देवयते परिदेवना: । अन्यत्र दीव्यतीति । वञ्चु-प्रभृतिमुदितं पठन्ति । स एवार्थं धातुरर्थान्तरे चुरादिरित्येवंबोधनार्थम् । (20)

गॄ विज्ञाने । १६६ । गारयते । अन्यत्र गिरति । गृणातीति ।

विद चेतनाख्याननिवासेषु । वेदयते । १६७ । निवेदयाञ्चक्रे । अन्यत्र वेत्ति वेद । विद्यते । विन्दते विन्दति । विन्ते । (21)

मन स्तम्भे । १६८ । मानयते । अन्यत्र मन्यते । मनुते ।

यु जुगुप्सायाम् । १६९ । यावयते । अन्यत्र यौति । युनाति ।

कुस्म कुस्मयने । १७० । कुत्सितस्मयनेऽस्य वृत्तिरिष्यते । कुस्मयते । कुस्मयिता । अकुस्मयत । अचुकुस्मत । चुकुस्मयिषते । कुस्मयितः । कुस्मकः । कुस्मयतेः क्विप् । कुः । कुस्मौ । कुस्मः । (2) कुस्म नाम्नो वेति । कुस्मयत

---

(20) अतो णेर्नायमते उदित्व प्रत्यभिज्ञार्थम् । न चिणो विकल्पार्थं भवति । प्रत्यभिज्ञार्थमेव तस्य फलमिति भाव ।

(21) "सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ।
विन्दते विन्दति प्राप्तौ श्यन्लुक्श्नम्शेष्विदं क्रमात् ॥ १ ॥ इति ।

इति कुस्म इति प्रातिपदिकाद्वा सिद्धमित्यर्थः । कुस्म इत्यस्मात् प्रातिपदिकात् तत्करोतीति णिज्विधेयः । इत्थं णिचि सिद्धे इह त्वात्मनेपदार्थं पठ्यते । न च कुस्म इति प्रातिपदिकं दृष्टमित्याह कुस्ममिति दृष्टमेव । (22) केचित् पुनः कुपूर्वस्य स्मयतेः कुस्मयत इति सिद्धे कुस्मधातुं प्रत्याचक्षते । तान् प्रत्युक्तं कुस्मयतिरकारित इति । कारित इति णिच. पूर्वाचार्यसंज्ञा । कुस्मयति रकारित इति चेदण्यन्तः स्मयतिरिति चेदिहापि स्यादित्यर्थः । कोर्नित्य-समासत्वात् । अयुक्तमिदम् । अनन्ता हि निपाताः । कुशब्दोऽपि निपातो नित्यसमासविषयः प्रयुज्यते । ततोऽस्य तिङन्तसन्निकर्षे प्रयोगो न स्यात् (23) । उपसर्गयोगे च । (24) तर्हि कोः प्रागुपसर्गयोग इष्यते । लिङादिप्रत्यये इडागमे द्विर्वचने गुणे भेद उदाहृत एव । (25) अतः कुस्मधातोः कारित एव कर्तव्यः । (26) णिजेव कर्तव्य इत्यर्थः ।

चित्तिप्रभृतय एते आत्मनेपदिनः । अत आ गणान्ताद् धातूननूद्य पुनर्द्वितीयं परस्मैपदिप्रकरणमधुनोच्यते । येऽपि गणान्तरे साचाम इष्यन्ते तेऽपि प्रकृतिकरणस्य आदेराकृतिगणत्वात् तत्र वेदितव्याः ।

चर्च अध्ययने । १३१ । चर्चयति । चर्चा । अन्यत्र चर्चति ।

बुक्क भाषणे । १३२ । बुक्कयति । अन्यत्र बुक्कति ।

शब्द शब्दक्रियायाम् । १३३ । शब्दयति । भाषणेऽपि शब्दविशेषेऽस्य वृत्तिं स्मरन्ति । शब्दायते । शब्दायमान इति तु शब्दं करोतीति व्युत्पत्त्या । उपसर्गादाविष्कारे । प्रशब्दयति । विशब्दयति ।

---

(22) कुत्सायाम् पठतेऽप्येभ्यपि हस्तन इति (१।४।१०१) अन्यार्थे कुगतिप्रादय इति समासेन (२।२।१८) कुस्मयद् इति भाष्य ।

(23) कुगतिप्रादयः इत्यत्र (२।२।१८) अविकृतिरिति (२।२।१९) अत्रभावात् समासः । अतो नेकपदम् ।

(24) ते प्राग् धातोरिति (१।४।८०) कुस्मयत इति स्यात् । एवम् कुस्मयाञ्चकार इत्याम् न स्यात् । अट् च कोः परः स्यात् कुस्मायत इति ।

(25) कुकुस्मयिषत इत्यत्र कोर्दित्व न स्यादित्व कुस्मयितेत्यादाविडभाव कुस्मायक इत्यादिवद्भवत्र अभव । तेन कारितएव ।

(26) कुस्मधातो कुस्मधातुत्वाभ्युपगमे । कुस्म इति प्रातिपदिकात् कारितेन णिच्प्रत्ययेन धातव (तत् करोतीत्यर्थे) कुस्मयते इति विकल्प अभाव इत्याशय ।

आङ् क्रन्द सातत्ये। १८६। आङः परः क्रन्दः सातत्ये णिचमुत्पादयति। आक्रन्दयति। आक्रन्दः। आक्रन्दः। आक्रन्दतीत्यन्यत्र।

लस शिल्पयोगे। १८७। लासयति। अन्यत्र लसति। (29)

तसि भूष अलङ्कारे। १८८।१८९। अवतंसयति वतंसयति। अवतंसः वतंसः। भूषयति। अबूभुषत्। भूषयते रथ्या स्वयमेव। अन्यत्र भूषति।

मोक्ष असने। १९०। असनं क्षेपः। मोक्षयति शरान्। मोक्षयति असम्।

अर्ह पूजायाम्। १९१। अर्हयति। अर्हणा। अन्यत्रार्हति।

ज्ञा नियोजने। १९२। आज्ञापयति। अन्यत्र आजानाति।

भज विश्राणने। १९३। भाजयति। भाजः। भाजा भाजी। अन्यत्र भजति भजते।

शृधु प्रसहने। १९४। शर्धयति। अन्यत्र शर्धते।

यत निकारोपस्कारयोः। १९५। यातयति। यातना। अन्यत्र यतते। निरश्च प्रत्यर्पणयोः। निर्यातयति। प्रतिदाने पूर्ववदुदाहरणम्।

वस स्नेहनच्छेदापहरणेषु। १९६। वासयति। वासना।' अपहरणे च। प्रवासयत्यपराधिनम्। अन्यत्र वसति।

चर संशये। १९७। विचारयति। विचारणा। अन्यत्र चरति।

च्यु हसने। १९८। च्यावयति। अन्यत्र च्यवते।

भुवोऽवकल्कने। १९९। अवकल्कनं पीडनम्। भावयति ब्राह्मणान् तपः।

कृप च। २००। कल्पयति। अन्यत्र कल्पते।

रक लक आस्वादने। २०१।२०२। राकयति। लाकयति। रघ लग इत्येके। राघयति लागयति।

अञ्चु विशेषणे। २०३। अञ्चयति। अन्यत्राञ्चति।

लिगि चित्रीकरणे। २०४। लिङ्गयति। अन्यत्र लिङ्गति।

मुद संसर्गे। २०५। मोदयति सक्तून् घृतेन। अन्यत्र मोदते।

---

(29) क्वचिदयं मूर्धन्यान्तः पठ्यते। अपपाठो मूर्धन्यान्तः।

त्रस धारणे । २०६ । त्रासयति मृगान् । अत्र वारणे धारणशब्दः । अन्यत्र त्रस्यति । त्रसति ।

उध्रस उञ्छे । २०७ । उध्रासयति । पूर्वं एवायं धातुरिह पठ्यते । तेनायमुदिदिति ।

मुच प्रमोचने । २०८ । मोचयति । अन्यत्र मुञ्चति मुञ्चते ।

(4) आ स्वदः सकर्मकात् । स्वद आस्वादन इति वक्ष्यति । आ एतस्मात् सम्भावितकर्मकादेव णिच् भवतीति मन्तव्यम् । असम्भावितकर्मत्वे तु व्यावृत्तिः । आङ्पूर्वात् स्वद एव सकर्मकादित्येके ।

ग्रस ग्रहणे । २०९ । ग्रासयति फलम् । अन्यत्र ग्रसते ।

पुष धारणे । २१० । पोषयत्याभरणम् । अन्यत्र पोषति । पुष्णाति । पुष्यति ।

दल विदारणे । २११ । दालयति । उद्दालः । अन्यत्र दलति ।

पट पुट लुट तुजि पिजि मिजि लुजि भजि भुजि लघि त्रसि पिसि दशि कुसि कुशि दसि घट घटि बृहि बर्ह बल्ह गुप धूप विच्छ चीव पुथ लोचृ लोकृ नद कुप तर्क वृतु वृधु भाषार्थाः । २१२।२४५ । पाटयति अन्यत्र पटति । पोटयति । अन्यत्र पोटति । लाटयति । लोटयति । अन्यत्र लुटति लोटति । तुञ्जयति । अन्यत्र तुञ्जति । पिञ्जयति । अन्यत्र पिङ्क्ते । मिञ्जयति । लुञ्जयति । भञ्जयति । अन्यत्र भनक्ति । भुञ्जयति । लङ्घयति । अन्यत्र लङ्घते लङ्घति । त्रंसयति । त्रंसनः । पिंसयति । दंशयति । अन्यत्र दशति । कुंसयति । कुंसः । भ्रूकुंसः भ्रुकुंसः भ्रकुंसः । कुंशयति । दंसयति । घाटयति । अर्थं सङ्घातेऽपि । अत एव पुनर्घटि' पठ्यते । अर्थभेदात् । अन्यत्र घटते घटयति । घण्टयति । घण्टा । बृंहयति । बृंहणा । बर्हयति । अन्यत्र बर्हते । बल्हयति । अन्यत्र बल्हते । गोपयति । अन्यत्र गोपायति । धूपयति । अन्यत्र धूपायति । विच्छयति । अन्यत्र विच्छायति । चीवयति । अन्यत्र चीवते । पोथयति । अपूपुथत् । अन्यत्र पुथ्यति । लोचयति । अलुलोचत् । अन्यत्र लोचते । लोकयति । अन्यत्र लोकते । नादयति । अन्यत्र नदति । कोपयति । अन्यत्र कुप्यति । तर्कयति । ऊहेऽप्ययमधीयते ।

वर्त्तयति । अवीवृतत् अववर्त्तत् । अन्यत्र वर्त्तते । वर्द्धयति । अवीवृधत् अववर्द्धत् । अन्यत्र वर्द्धते । भासार्था इत्येके । भासार्था दीप्त्यर्थाः । तेऽप्यत्रेत्येके ।

पूरी आप्यायने । २४६ । पूरयति । अन्यत्र पूर्य्यते ।

रुज हिंसायाम् । २४७ । रोजयति । अन्यत्र रुजति ।

ष्वद आस्वादने । २४८ । आस्वादयति यवागूम् । असिष्वदत् । इति स्वदादिः ।

(5) आधृषाद्वा । धृषु प्रसहन इति वक्ष्यति । एतस्मात् प्राग् वा णिज्भवतीति मन्तव्यम् । चुरादित्वान्नित्यं प्राप्तस्य णिचो विकल्पः क्रियते । युजादिभ्योऽपि क्वचिद् यथाभिधानं विकल्प इष्यते ज्ञापककरणादि-गुरुक्रम् ।

युज पृच संयमने । २४९।२५० । योजयति योजति । अन्यत्र युनक्ति । पर्चयति पर्चति । अन्यत्र पृणक्ति ।

अर्च पूजायाम् । २५१ । अर्चयति अर्चति । युजादिषु णिचा तावत् कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदित्वम् । केचनामध्यर्चिकथ्यर्हिग्रन्थच्छदि स्तृपीणां स्वरितेत्त्वं मन्यन्ते । तेनार्चते इत्यपि भवति । अत्र च भ्वादावर्च पूजायामिति लिङ्गमुक्तम् । अन्यत्रार्चति ।

षह मर्षणे । २५२ । साहयति सहति । "स एवायं नाग' सहति कलभेभ्यः परिभवम् ।" सहति प्रतिभटम् । "ततः प्रोदसहन् सर्वे ।" अन्यत्र सहते ।

ईर क्षेपे । २५३ । ईरयति ईरति । अन्यत्र ईर्त्ते ।

ली द्रवीकरणे । २५४ । विलापयति विलीनयति विलाययति लयति (30) । अन्यत्र लीयते लिनाति ।

वृजी वर्जने । २५५ । वर्जयति वर्जति । वर्जितम् । अन्यत्र वृङ्क्ते । वृणक्ति ।

---

(30) अत्र माधवः 'विभाषा लीयतेरित्यात्वविकल्प (६।१।५१) मत्वापोऽत्र न मैवम् लीलोर्नुग्लुका वित्यात्वपक्षे (७।३।३९) नुकौ विकल्पनायुक्तं चोदितवान् । अनात्वे तु लुक् सन्नभावे लयति च । तदयुक्तम् । "अस्य लीनाति लीयत्योरेकस्य निर्देश इति भाष्ये उभयोरपि सत्वाभावात् ।" इति ।

वृञ् आवरणे । २५६ । वारयति वरति वरते । अन्यत्र वृणोति । वृणुते ।

जॄ वयोहानौ । २५७ । जारयति जरति । अन्यत्र जीर्यति जृणाति ।

रिच वियोजनसंपर्चनयोः । २५८ । रेचयति रेचति । अन्यत्र रिङ्क्ते रिणक्ति ।

शिष असर्वोपयोगे । २५९ । शेषयति शेषति । पर्य्यशेषयत् पर्य्यशेषत् । अन्यत्र शिनष्टि । विपूर्वोऽतिशये । विशेषयति विशेषति । विशिष्यते ।

तप दाहे । २६० । तापयति तपति । तपते । अन्यत्र तप्यते तपतीति ।

तृप तृप्तौ । २६१ । तर्पयति तर्पति । अततर्पत् अतीतृपत् । तर्पितम् । अन्यत्र तृप्यति तृप्नोति ।

छृदी सन्दीपने । २६२ । छर्दयति छर्दति । छर्दिष्यति । छृतादि-साहचर्य्यादिड्विकल्पं नास्य मन्यन्ते (31) । छृण्णः । छृण्णवान् । अन्यत्र छृणत्ति छृन्ते ।

दृभी भये । २६३ । दर्भयति दर्भति । दृब्धम् । अन्यत्र दृभ्यतीति ।

दृभ संदर्भे । २६४ । पूर्ववदुदाहरणम् । दृभितमिति विशेषः ।

श्रथ मोचने । २६५ । श्राथयति श्रथति ।

मी गतौ । २६६ । माययति मयति । मेता । मधीरादिकैः साहचर्य्यात् मिमीषति । अन्यत्र मीनाति ।

ग्रन्थ सन्दर्भे । २६७ । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ग्रथ्नाति । (32)

क्रथ हिंसायाम् । २६८ । चौरस्योत्क्राथयति । क्रथति क्रथते । अन्यत्र क्राथयति ।

शीक मर्षणे । २६९ । शीकयति शीकति । अन्यत्र शीकते ।

चीक च । २७० । चीकयति चीकति । चीका ।

अर्द हिसि हिंसायाम् । २७१ । २७२ । अर्दयति अर्दति अर्दते । आर्दिदत् । आर्दीत् । अर्दिदिषति । हिंसयति हिंसति । अन्यत्र हिनस्ति ।

---

(31) दीपादिकस्येड्विकल्पः । अपरत्वं निष्ठायामनिड्ढमीदित् मन्यते ।

(32) इपुस्तकेऽत्र यत्र यत्रने ग्रथ्नाति ग्रथतीति दृश्यते । [illegible] इति भाति । माधवीयधातुवृत्तौ [illegible] ।

आङः षद पद्यर्थे । (33) २७३ । आसादयति आसीदति । आसत्ता । आसात्सीत् । अन्यत्र सीदति । असदत् ।

शुन्ध शौचकर्मणि । २७४ । शुन्धयति शुन्धति शुन्धते । शुधितम् । अन्यत्र शुन्धति ।

छद अपवारणे । २७५ । छादयति छदति छदते । उरश्छदः । छदः । छद्म । छादः । छदिः । छद्म । छादिः ।

जुष परितर्पणे । जोषयति जोषति । अन्यत्र जुषते । २७६ ।

धूञ् कम्पने । २७७ । धावयति धवति धवते । अन्यत्र धुनाति धुनीते । धूनोति । (34)

प्रीञ् तर्पणे । २७८ । प्राययति प्रयति प्रयते । अिच्फलं केवले चरितार्थम् इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।

श्रन्थ ग्रन्थ सन्दर्भे । २७९ । २८० । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ग्रथ्नाति ग्रन्थते । श्रन्थयति श्रन्थति । अन्यत्र श्रन्थते श्रथ्नाति ।

आप्लृ लम्भने । २८१ । आपयति आपति । आपत् । अन्यत्राप्नोति (35)

तनु श्रद्धोपकरणयोः । २८२ । तानयति तनति । तनित्वा तन्त्वा । नितान्तम् । अन्यत्र तनोति तनुते । ततः । उपसर्गाच्च दैर्घ्ये । आतानयति आतनति । वितानयति वितनति । अन्यत्र आतनोति । वितनोति ।

वद सन्देशने । २८३ । वादयति वदते वदति । अन्यत्र वदति ।

मान पूजायाम् । २८४ । मानयति । मानति । अन्यत्र मीमांसते । इति परस्मैभाषा उदात्तेतः ।

भू प्राप्तावात्मनेपदी । २८५ । आकुस्मादात्मनेपदीति प्रकरणे भू

---

(33) पद्यर्थौ इति ।

(34) "धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् । वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून् यत् कानने धवति चन्दनमञ्जरीश्च ॥ १ ॥" इति कविरहस्यम् । अत्र स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ स्वादौ च । स्वादौ ह्रस्वोऽपि ।

(35) अत्र माधव —"मैत्रेयेणापयत इत्यात्मनेपदमपि दर्शितम् । अन्ये तु नैतन् मृष्यन्ति ।" इति । अस्मदधिगतपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

प्रासावित वक्तव्ये आत्मनेपदीति वचनं केवलाण्णिजन्ताच्चात्मनेपदं यथा स्यात्। भावयते भवने। सूर्योद्गमनं सम्भावयते। दलम्भूतः। अन्यत्र भवति। (36)

वच भाषणे। २८६। वाचयति वचति। वाचयतः वचतः। अवीवचत् अवाचीत्। अन्यत्र वक्ति।

गर्ह निन्दने। २८७। गर्हयति गर्हति। अन्यत्र गर्हते।

मार्ग अन्वेषणे। २८८। मार्गयति मार्गति। अममार्गत् अमार्गीत्। (37)

कठि शोके। २८९। कण्ठयति कण्ठति। अचकण्ठत् अकण्ठीत्। अन्यत्र कण्ठते।

मृजू शौचालङ्कारयोः। २९०। मार्जयति मार्जति। मार्जिता मार्ष्टा। मार्जयित्वा मार्जित्वा मृष्ट्वा। मृष्टम्। अन्यत्र मार्ष्टि।

मृष तितिक्षायाम्। २९१। मर्षयति मर्षति। अन्यत्र मृष्यति मृष्यते। मर्षति।

धृष प्रसहने। २९२। धर्षयति धर्षति। अन्यत्र धृष्णोति।

पश बन्धने। २९३। पाशयति पशति।

इति युजादी आधृषीयाः। एते युजादयो विकल्पितणिचः। इतोऽदन्ता उच्यन्ते।

कथ वाक्यप्रबन्धे। २९४। कथयति। अचकथत्। कथा।

वर ईप्सायाम्। २९५। वरयति। अववरत्।

गण संख्याने। २९६। गणयति। अजीगणत् अजगणत्। गणः। गणनीयः। गणेयः। प्रगण्यास्ते। प्रगणो। सुगाण्। सुगाणौ। सुगाणः। सुगाण्ट्सु सुगाण्सु सुगाण्ठ्सु। (38)।

शठ श्वठ सम्यगाभाषणे। २९७। २९८। शठयति। श्वठयति।

---

(36) पुस्तकान्तरेष्वपाठाद्वाक्यादिमयानि केषाञ्चिदप्रयुक्तम्। एतस्मिन् प्रयोगेऽपि न परस्मैपदी। एतत् सुधाकरः सुप्रदमसमविधावादि प्रयुक्तस्य वैदाय। सुप्रदमस्तम्। अयमर्थं अन्तर्भावितण्यर्थः।

(37) वर वरेप्सौ सुपर्वणेत्यादि।

(38) मधुपादि न्यायकोऽयं सम्यक्। त्रिमिमुग्धामिति। चतुर्विशक्कवि शिवधी १० ८।१३ इति दैवं।

पट वट ग्रन्थे। २९९। ३००। पटयति। वटयति। अन्यत्र पटति। वटति।

रह त्यागे। ३०१। रहयति। अररहत्। विरहः।

स्तन गदी देवशब्दे। ३०२। ३०३। स्तनयति। स्तनयित्नुः। गदयति गदयित्नुः। "देवो मेघे सुरे राज्ञि" इति मननाद् देवशब्दे मेघध्वनावित्यर्थः। प्रथमाद्विवचननिर्देशो वैचित्र्यार्थः। (39)

पत गतौ। ३०४। पतयति। पतयामास। पतयालुः। अन्यत्र पतति। अपप्तत्। (40)

पष अनुपसर्गे। ३०५। पषयति। उपसर्गात्तु प्रपषति।

स्वर आक्षेपे। ३०६। स्वरयति। स्वरयिष्यति। स्वरः।

रच प्रतियत्ने। ३०७। रचयति। व्यरचयत्। अररचत्।

कल संख्याने। ३०८। गतौ च। कलयति। कलयामास।

चह परिकल्कने। ३०९। चहयति। विचहः। अन्यत्र चहति।

मह पूजायाम्। ३१०। महयति। महयामास। महयाञ्चकार। अन्यत्र महति अमहदित्येके।

सार कृप श्रथ दौर्बल्ये। ३११—३१३। सारयति। कृपयति। श्रथयति।

स्पृह ईप्सायाम्। ३१४। स्पृहयति। स्पृहा। स्पृहयालुः।

भाम क्रोधे। ३१५। भामयति। अबभामत्। अन्यत्र भामते।

सूच पैशुन्ये। ३१६। सूचयति। सोसूच्यते। सूचिः। सूचसूत्रसत्रसाम-स्तेनसंग्रामसभाजस्थूलस्तनस्तोम इत्येतेषामषोपदेशत्वम्। षोपदेशत्वं ह्येकाचामेवेष्यते। सिच्यादिष्वप्यषोपदेशा एकाज्भिः साहचर्यात्। तेन सोसूच्यते सिस्तनयिषति सोसूत्र्यत इत्यादौ न षत्वम्।

---

(39) अस्तनयत् इति षोपदेशत्वफलमनेकाच्त्वान्न। सिच्याद्येकाच्साहचर्यात्। तेन सिस्तनयिषतीति षत्वं न। अभिनिस्तनो मेघशब्दे इति सत्वाभावाय फलम्।

(40) अथ पत गतौ वेति माधवादिषु पाठः। वा णिजन्त इति वामनदत्तार्थे। वादन्त इत्येके। प्रथमे पक्षे पतयति पतति। पतयाञ्चकार। णिजविकल्पस्य प्रयोजनमनेकाच्त्वादाम्। पतयाञ्चकार। अपप्तदिति णाङ्। अदन्तपक्षे पतति पातयति। अपीपतत्।

खेट भक्षणे। ३१७। खेटयति। आखेटना। खोट इत्येके। खोटयति। खोट इति च। ३१८।

क्षोट क्षेपे। ३१९। क्षोटयति। क्षोटकः।

गोम उपलेपने। ३२०। गोमयति। गोमयाम्बभूव।

कुमार क्रीडायाम्। ३२१। कुमारयति। कुमारयाञ्चकार कुमारयामास। कुमारः। कुमारी।

कुशूल इत्येके। ३२२। कुशूलयति। कुशूलकः।

शील उपधारणे। ३२३। शीलयति। शीलितः। मांसशीलः। मांसशीला।

साम सान्त्वने। ३२४। सामयति। अससामत्।

वेल कालोपदेशे। ३२५। वेलयति। वेला। काल इत्यपि धातुरित्येके। कालयति। अचकालत्। कालना।

पल्यूल लवनपवनयोः। ३२६। पल्यूलयति। पल्यूलयामास।

वात सुखसेवनयोः। ३२७। वातयति। अववातत्।

गवेष मार्गणे। ३२८। गवेषयति। अजगवेषत्। गवेषणा।

वास उपसेवायाम्। ३२९। वासयति। अववासत्।

निवास आच्छादने। ३३०। निवासयति। निवासयामास। अनिनिवासत्। निनिवासयिषति।

भाज पृथक्कर्मणि। ३३१। भाजयति। अबभाजत्। भाजनम्।

सभाज प्रीतिदर्शनयोः। ३३२। सभाजयति। अससभाजत्।

ऊन परिहाणे। ३३३। ऊनयति। ऊनः। न्यूनः। मापोनः। औनयीत्। औनिनत्। (41)

ध्वन शब्दे। ३३४। ध्वनयति। अदध्वनत्। अन्यत्र ध्वनति।

कूट परिदाहे। ३३५। कूटयति। कूटम्।

---

(41) औनयीदिति [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] (१।३१) [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] तु औनिनदिति।

कीत ग्राम कुण गुण चामन्त्रणे । ३३८।३३९ । चकारेण कूट इत्यपीच्यते । कीतयति । ग्रामयति । कुणयति । गुणयति । कूटयति ।

स्तेन चौर्य्ये । ३४० । स्तेनयति । अतिस्तेनत् । स्तेनः । स्तेयम् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ताः ।

अथ आ गर्वादात्मनेपदिनः ।

पद गतौ । ३४१ । पदयते । पदयाञ्चक्रे । अन्यत्र पद्यते ।

गृह ग्रहणे । ३४२ । गृहयते । गृहयाञ्चक्रे । गृहम् । गृहयालुः ।

मृग अन्वेषणे । ३४३ । मृगयते । मृगयाञ्चक्रे । मृग्यतीति वाहुलादि-पाठात् । (42)

कुह विस्मापने । ३४४ । कुहयते । कुहयाञ्चक्रे । कुहकः । कुहः । कुहना ।

शूर वीर विक्रान्तौ । ३४५।३४६ । शूरयते । अशुशूरत । शूरः । वीरयते । अविवीरत । वीरः । वीर्य्यम् ।

स्थूल परिबृंहणे । ३४७ । स्थूलयते । अतुस्थूलत । तुस्थूलयिषते । स्थूलः ।

अर्थ याच्ञायाम् । ३४८ । अर्थयते । अर्थयाञ्चक्रे । आर्त्थयत । अर्त्तिथयिषते ।

सत्र सन्तानक्रियायाम् । ३४९ । सत्रयते । सिसत्रयिषते । सत्रम् ।

गर्व माने । ३५० । गर्वयते । गर्वः । अन्यत्र गर्वति । गर्वप्रभृतिष्व-दन्तत्वप्रयोजनं न दृश्यते । णिचोऽनित्यत्वेन यङोऽभावार्थमिति केचित् । (43) इति पदादिः ।

सूत्र वेष्टने । ३५१ । सूत्रयति । सूत्रयाञ्चकार । असुसूत्रत् । सोसूत्र्यते

मूत्र प्रस्रवणे । ३५२ । मूत्रयति । मोमूत्र्यते ।

रूक्ष पारुष्ये । ३५३ । रूक्षयति । रूक्षपेषं पिनष्टि । रूक्षम् ।

---

(42) मृग्यतीति दिवादिपाठादिति केचित्पक्षे इति मान्द्राजपुस्तकस्थपाठः । [illegible] स्पृश्यते हि वदितव्य तु कर्म्मणि लकारः ।

(43) भाष्यविमते तु 'चहणलडामण्याविकविकल्प' । धातवः उदात्त इति (६।१।१६२) [illegible] याम् च यत्न ।" इति ।

पार तीर कर्मसमाप्तौ । ३५४ ३५५ । पारयति । तीरयति ।

पुट संसर्गे । ३५६ । पुटयति । अपुपुटत् । अन्यत्र पुटति ।

कत्र शैथिल्ये । ३५७ । कत्रयति । कात्रेयकः ।

(6) प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च ।

प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच् भवति । तस्मिंश्च णिचि इष्ठवत् (44) कार्य-मतिदिश्यते । पटुमाचष्टे करोति वा पटयति । अपीपटत् । लघयति । अलीलघत् । परत्वाद् चङो कृतायां सन्वद्भावस्लोप इति अमग्लोपित्वम् । केचित् पुनर्नाग्लोपि इत्यत्र (७।४।२) अगिति प्रत्याहारग्रहणसामर्थ्यादकृताया-मेव वृद्धौ सन्वद्भावस्लोप इत्यग्लोपित्वे टिलोपमिच्छन्ति । तन्मते चापपटत् अललघदिति भवति । पाशि करोति पाशिपयति । प्रकृत्यैकाजिति (६।४।१६३) प्रकृतिभावात् टिलोपः । पठन्तमाचष्टे पठयति । युवानमाचष्टे यवयति । स्रग्विणमाचष्टे स्रजयति । स्थिरमाचष्टे स्थापयति । बाहुल्याद् इष्ठभावे स्थपयति च । कुमारीं वष्टे कुमारयति । पटूयति । (45)

(7) तत्करोति तदाचष्टे ।

यद्यप्यनेन वाक्यार्थो निर्दिश्यते तथाप्याख्यातार्थस्य प्राधान्यात् प्रधान-माख्यानं करणं चेति तस्यैव प्रत्ययार्थत्वम् । परिशिष्टस्तु प्रकृत्यर्थ इति द्वितीयान्तात् प्रत्ययः । तथाचैवोदाहृतम् ।

(8) तेनातिक्रामति ।

अश्वेनातिक्रामति अश्वयति । हस्तिनातिक्रामति हस्तयति ।

(9) धातुरूपञ्च ।

धातुः स्वेन रूपेणावतिष्ठते । बहुलवचनानुवृत्तेः लुक् प्रकृतिवच्च कारकं भवति । सीताहरणमाचष्टे सीतां हारयति । कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति । आख्यानात् कृदन्तात् तदाचष्ट इति लुक् प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमित्यनेन (३।१।२६, वा) चायमर्थो दर्शितः ।

---

(44) इष्ठवत्कार्यं [illegible]। [illegible] प्रातिपदिकस्य पुंवद्भावभाव[illegible] विन्मतोर्लुक्[illegible] (६।४।४८, वार्तिक)।

(45) पटुमाचष्टे पटूयति । [illegible]।

सर्गसमुदायाण्णिजर्थं मिदम्। असुखयत्। अदुःखयत्। सुखं वेदयते सुखायते। दुःखं वेदयते दुःखायत इत्येव भवति। सुख्यति दुःख्यतीति कण्ड्वादिपाठात्।

रस आस्वादनस्नेहनयोः। ३७५। रसयति। निरसयति। अन्यत्र रसति।

व्यय वित्तसमुत्सर्गे। ३७६। व्ययति। अव्यययत्। अन्यत्र व्ययति व्ययते। अव्ययीत्।

रूप रूपक्रियायाम्। ३७७। रूपयति। रूपं पश्यति निरूपयति। विरूपयति प्रस्तम्।

छेद द्वैधीकरणे। ३७८। छेदयति। अचिच्छेदत्।

व्रण गात्रविचूर्णने। ३७९। व्रणयति। अवव्रणत्। व्रणम्।

वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु। ३८०। वर्णयति। [illegible]

वर्णं गृह्णाति वर्णयतीति च दर्शितम्।

लाभ प्रेरणे। ३८१। लाभयति। लाभयाञ्चकार। प्रलाभः। उपलाभः।

(11) बहुलमेतन्निदर्शनम्।

चुरादावदन्तधातुदर्शनं बहुलं वेदितव्यम्। अतोऽनुक्ता अपीह धातवो ज्ञेयाः।

पर्ण हरितभावे। ३८२। पर्णयति।

विष्क दर्शने। ३८३। विष्कयति।

क्षप प्रेरणे। ३८४। क्षपयति। क्षपितो विप्रः।

वस निवासे। ३८५। वसयति।

तुत्थ आवरणे। ३८६। तुत्थयति। अतुत्थयदुत्थितोऽङ्गे रिति भावः। तुत्थितः। एवं गड्डयति आन्दोलयति डलयति तुञ्जयति तुञ्जः शुण्ठयति शुण्ठः स्फाटयति स्फटः स्फटिकः स्फटा ओजयति ओजः स्फुटयति स्फुटा स्फुटितः अवधीरयतीत्यादयो यथाभिधानं ज्ञेयाः।

(12) णिङ्ङङ्गान्निरसने।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकाण्णिचोऽपवादो णिङ् भवति निरसनेऽर्थे। हस्तौ निरस्यति हस्तयते। पादयते। चषयते।

(10) कर्त्तृकरणाद् धात्वर्थे।

कर्त्तुर्यत् करणं साधकतमं ततो णिच् भवति। दात्रेण लुनाति दात्रयति। असिना छिनत्ति असयति। परशुना छिनत्ति परशयति। करणस्य कर्तृग्रहणं विशेषणम्। किमर्थम्? चक्षुरादीन्द्रियवचनो यः करणशब्दस्तत्परिग्रहो मा भूदिति। तत्परिग्रहे चक्षुरादिभ्य एव स्यात्।

चित्र चित्रीकरणे। २५८। चित्रयति आलेख्यं करोतीत्यर्थः। चित्रं करोति चित्रीयत इत्याश्चर्यं करोतीत्यर्थः। कदाचिद् दर्शने च। चित्रयति चक्षुः। चित्रयति वचः।

अंस समाघाते। २५९। अंसयति। अंसः।

वट विभाजने। २६०। वटयति। वटेः पुनः पाठोऽर्थभेदात्।

…२६१। लजयति।

…पे। २६२।२६३। वण्टयति। लञ्जयति। लञ्जना। अदन्तेषु पाठबलाददन्तत्वे ह्रस्वविकल्पार्थे। वण्टापयति। लञ्जापयति।

मिश्र सम्पर्के। २६४। मिश्रयति। मिश्रं करोति मिश्रतीति वर्णितम्।

संग्राम युद्धे। २६५। संग्रामयते। असंग्रामयत। तस्थौ सिसंग्रामयिषुः मितेषुरिति भट्टिः। संग्रामः।

स्तोम श्लाघायाम्। २६६। स्तोमयति। स्तोम्यम्। अग्निष्टोमः।

छिद्र कर्ण भेदने। २६७।२६८। छिद्रयति। कर्णयति। कर्णेनानुभवति आकर्णयति। कर्णेन भावयति कर्णयतीति व्याचष्टे।

अन्ध दृष्ट्युपघाते। २६९। अन्धयति। अन्धः।

दण्ड निपातने। २७०। दण्डयति। अददण्डत्। दण्डः।

अङ्क लक्षणे। २७१। अङ्कयति। अङ्कः। अन्यत्राङ्कते।

अङ्ग पदे लक्षणे च। २७२। अङ्गयति। अङ्गयामास। अङ्गना। अन्यत्र अङ्गति।

सुख दुःख तत्क्रियायाम्। २७३। २७४। तदिति सुखदुःखप्रातिपदिकार्थो निर्दिश्यते। सुखयति। दुःखयति। तत्करोतीत्येवं सिद्धे सोप-

सर्गसमुदायाण्णिजर्थं मिदम्। असुखयत्। अदुःखयत्। सुखं वेदयते सुखायते। दुःखं वेदयते दुःखायत इत्येव भवति। सुख्यति दुःख्यतीति कण्ड्वादिपाठात्।

रस आस्वादनस्नेहनयोः। ३७५। रसयति। निरसयति। अन्यत्र रसति।

व्यय वित्तसमुत्सर्गे। ३७६। व्ययति। अव्यययत्। अन्यत्र व्ययति व्ययते। अव्ययीत्।

रूप रूपक्रियायाम्। ३७७। रूपयति। रूपं पश्यति निरूपयति। विरूपयति वस्त्रम्।

छेद द्वैधीकरणे। ३७८। छेदयति। अचिच्छेदत्।

व्रण गात्रविचूर्णने। ३७९। व्रणयति। अवव्रणत्। व्रणम्।

वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु। ३८०। वर्णयति। [illegible] वर्णं गृह्णाति वर्णयतीति च दर्शितम्।

लाभ प्रेरणे। ३८१। लाभयति। लाभयाञ्चकार। प्रलाभः। उपलाभः।

(11) बहुलमेतन्निदर्शनम्।

चुरादावदन्तधातुदर्शनं बहुलं वेदितव्यम्। अतोऽनुक्ता अपीह धातवो ज्ञेयाः।

पर्ण हरितभावे। ३८२। पर्णयति।

विष्क दर्शने। ३८३। विष्कयति।

चप प्रेरणे। ३८४। चपयति। चपितो विप्रः।

वस निवासे। ३८५। वसयति।

तुत्थ आवरणे। ३८६। तुत्थयति। अतुत्थयत्तुत्थितोऽङ्के रिति माघः। तुत्थितः। एवं गडयति आन्दोलयति उलयति तुजयति तुजः शुण्ठयति शुण्ठः स्फटयति स्फटः स्फटिकः स्फटा ओजयति ओजः स्फुटयति स्फुटा स्फुटितः अवधीरयतीत्यादयो यथाभिधानं ज्ञेयाः।

(12) णिङङ्गान्निरसने।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकाण्णिचोऽपवादो णिङ् भवति निरसनेऽर्थे। हस्तौ निरस्यति हस्तयते। पादयते। चक्षयते।

(13) श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च ।

णिङिति वर्त्तते । धात्वर्थे इति च । श्वेताश्वादीनाञ्चतुर्णां यथासंख्य-मश्वतरेतक इत्येते लुप्यन्ते णिङ् च धात्वर्थे भवति । श्वेताश्वमाचष्टे तेनाति क्रामति वा श्वेतयते । अश्वतरमाचष्टे अश्वयते । गालोडित (46) माचष्टे गालोडयते । आह्वरकमाचष्टे आह्वरयते । यथाप्राप्ति णिचो बाहुलकादिति श्वेताश्वयतीत्याद्यपि भवति ।

(14) पुच्छादिषु धात्वर्थं इत्येव सिद्धम् ॥ (47)

पुच्छादिषु प्रातिपदिकेभ्यो धात्वर्थे इत्येव सिद्धम् आत्मनेपदं णिजस्माद् बहुलवचनाद् विज्ञेयम् । यच्च पुच्छभाण्डचीवराण्णिङिति (३।१।२०) ग पूर्ण्यमिति । सिद्धशब्दश्चायं मङ्गलार्थः । आदौ च वृद्धिशब्दः पथ वृद्धाविति । ...ध्य गतिवृद्ध्योरिति वृद्धिशब्दः । एवं त्रिमङ्गलमिदं शास्त्रं ; । (48)

...न्यासं समुद्दिश्य तन्त्रयात् ग्रन्थविस्तरम् ।
नाम्ना तन्त्रप्रदीपं यो विहिता स्तेन धातवः ॥ १ ॥

---

(46) गालोडित वाच्या विमर्शे ।

(47) अत्र धातुपाठान्तर्गतानपूर्वाणि पठान्ते यथा—(१) चटावद् दित्तः । चटादयो लित । (२) ...नुप्रत्ययोऽनन्त्य । (४) ...। (५) ...। (६) ...। (७) ...। (८) ...। (९) ...। इति भ्वादौ ।

(१०) ...। (११) ...। इति दिवादौ ।(१२) ...। इति स्वादौ । (१३) ...। (१४) ...। (१५) ...। (१६) ...। (१७) ...। (१८) प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च । (१९) तत् करोति तदाचष्टे । (२०) तेनाति क्रामति । (२१) धातुरूपञ्च । (२२) कर्तृकरणाद्धात्वर्थे । (२३) बहुलमेतन्निदर्शनम् । (२४) णिङङ्गान्निरसने । (२५) श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च (२६) पुच्छादिषु धात्वर्थं इत्येव सिद्धम् । इति चुरादौ ।

(48) एभ्योऽन्ये च केचित् सौत्रा धातवः सन्ति । ते च यथा—

१ । ऋतिः—ऋतेरीयङित्यनेन । (३।१।२९) ऋतीयते । आर्त्तीयते । उपार्त्तीयते । ऋतीयाञ्चक्रे आनर्तं । ऋतीयिष्यते अर्त्तिष्यति । आर्त्तीयत । आर्त्तीयिष्ट आर्त्तीत् । आर्त्तितीयिषते आर्त्तितिषति । ऋतीयित्वा आर्त्तित्वा ऋतित्वा । ऋतीया । "जुगुप्सा ऋतीया घृणा ।"

श्रालय भाष्यजल-
पारायणचूपणपाणिनिशास्त्रवेदी

स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भु ।२-५। तथाहि सूत्रम्—"स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कुभ्यः श्नुश्च। (३।१।८२) सर्वे रोधनार्थाः। माधवमते तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थ चतुर्थो धारणार्थः। स्तभ्नोति स्तभ्नाति। विष्टभ्नाति विष्टभ्नोति। अवष्टभ्नोति अवष्टभ्नाति। तस्तम्भ। अवतष्टम्भ। स्तम्भिष्यति। स्तभ्नोतु स्तभ्नातु। स्तभुहि स्तभान। स्तभ्नुयात् स्तभ्नीयात्। स्तभ्यात्। अस्तभत् अस्तम्भीत्। तिस्तम्भिषति। प्रतितिष्टम्भिषति। नास्तभ्यते। स्तम्भयति। अतस्तम्भत्। प्रतिष्टब्धः। वाष्टुप्रतिष्ट-अविष्टब्धमन्युरिति रघुकाव्ये। स्तम्भित्वा स्तब्ध्वा। स्तब्धः। उत्तब्धः। स्तम्भि-तोतुभिरतीवतरां शिरोभिरिति माघः। २।

स्तुभ्नोति स्तुभ्नाति। तुष्टुम्भ। स्तुम्भिष्यति। अस्तुम्भीत्। स्तुम्भित्वा स्तुब्ध्वा। स्तुब्धः। ३।

स्कभ्नोति स्कभ्नाति। विष्कभ्नोति विष्कभ्नाति। चस्कम्भ। स्कम्भिष्यति। अस्कम्भीत्। स्कम्भित्वा स्कब्ध्वा। स्कब्धः। ४।

स्कुभ्नोति स्कुभ्नाति। चुस्कुम्भ। स्कुम्भिष्यति। अस्कुम्भीत्। स्कुम्भित्वा स्कुब्ध्वा। स्कुब्धः। ५।

६। साति:—सुखे। तथाच सूत्रम्—"अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च। (३।१।१३८) हेतुमण्यन्तः। सातयति। सातयः। क्विपि सात्। परमात्मेत्यर्थः। सातन्वो भक्ताः। ६।

७। जु—गतौ वेगे च। सूत्रञ्च—"जुचंक्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः।" (३।२।१५०) जवति। जुजाव। जोता। अनन्तत्वादनिट्त्वम्। जोष्यति। अजावीत्। जुजूषति। अजीजवत्। जवनः। प्रजवी। जूः। जुवौ। जूतिः। जवः। विजावको नाम देशः। वैजावकः। कच्छादिभ्यश्चेत्यण् (४।२।१३३) शैषिकः। ७।